

Колтунович Тетяна Анатоліївна – кандидатка психологічних наук, доцентка кафедри педагогіки та психології дошкільної освіти Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Авторка понад 100 публікацій із проблем педагогічної та вікової психології, історії психології, соціальної психології, психології особистості. Сфера наукових інтересів: емоційне вигорання та інші професійні деформації фахівців освіти, моніторинг сучасного закладу освіти, проблеми психологічної безпеки в освітньому середовищі

Чуйко Галина Василівна – кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри психології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Авторка понад 150 публікацій із проблем загальної, педагогічної та вікової психології, історії психології, психології особистості. Сфера наукових інтересів: амбівалентність особистості, сенс життя та його криза, віктимність особистості, особистість у віртуальному просторі Інтернету

ТЕТЯНА КОЛТУНОВИЧ, ГАЛИНА ЧУЙКО НЕВІДОМЕ ПРО ВІДОМИХ

Тетяна Колтунович
Галина Чуйко

НЕВІДОМЕ
ПРО
ВІДОМИХ

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

Тетяна Колтунович, Галина Чуйко

НЕВІДОМЕ ПРО ВІДОМИХ

Навчальний посібник

Чернівці
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича
2022

УДК 159.9(091)
К 61

Друкується за ухвалою Вченої ради
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(протокол № 12 від 01 грудня 2021 року)

Рецензенти:

Радчук Галина Кіндратівна – докторка психологічних наук, професорка, завідувачка кафедри психології Тернопільського національного університету імені Володимира Гнатюка;

Балух Василь Олексійович – доктор історичних наук, професор, перший проректор Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича;

Матласевич Оксана Володимирівна – докторка психологічних наук, доцентка, завідувачка кафедри психології та педагогіки Національного університету «Острозька академія».

Колтунович Т.А., Чуйко Г.В.

К 61 Невідоме про відомих : навч. посібник / Т.А. Колтунович, Г.В. Чуйко.
Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. 160 с.

ISBN 978-966-423-698-7

У навчальному посібнику, підготовленому згідно з програмами курсів «Історія психології» та «Історія дитячої психології», викладено факти біографій відомих, мало знаних і забутих психологів кінця XVIII – початку XXI століття, яких подарувала світу Буковина, аналізуються основні положення їх творчого спадку, концепції, погляди та ідеї. Матеріал подано у хронологічному порядку.

Для студентів, аспірантів, викладачів і всіх, хто цікавиться історією психології та, зокрема, історією психології рідного краю.

УДК 159.9(091)

© Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, 2022

© Колтунович Т.А., Чуйко Г.В., 2022

ISBN 978-966-423-698-7

Зміст

Вступ	5
Сюзанна Рубінштейн	6
Вільгельм Штекель	10
Дитячі роки	11
Навчання та військова служба	12
Особисте життя	15
Штекель та психоаналіз	16
Віденський період (1894–1938)	16
«Психологічне товариство по середах»	18
Конфлікт З. Фрейда та В. Штекеля	21
Діяльність Штекеля в роки Першої світової війни	29
Обабіч З. Фрейда	30
Активний психоаналіз В. Штекеля	31
Теорія неврозів. Фетишизм, парафілії та інше	33
Учення про Танатос	38
Символізм у сновидіннях : порівняння двох підходів	42
Лондонський період (1938–1940)	46
Короткий огляд праць В. Штекеля	46
Георг Еліас Мюллер	49
Історична розвідка	49
Знову Гьоттінген	52
Теорія забування Мюллера	54
Ідея про ретроактивні перешкоди	56
Вільгельм Райх	59
Дитячі роки	61
Навчання	61
Особисте життя	63
Райх і психоаналіз	66
Погляди Райха	70

Біоенергія	72
Енергія оргону	72
Характер	75
Характерний (особистісний) панцир	77
Короткий огляд праць В. Райха	83
Зоя Василько графиня фон Серецька	89
Біографічні дані	89
Полтергейст із Талпи	95
Дагоберт Давід Рунес	109
Біографічні дані	110
Видавнича діяльність Д. Рунеса	112
Ісидор Саввич Продан	116
Біографічні дані	116
«Ізмаїльський і Прибалтійський період»	117
«Харківський період»	119
«Ростовський період»	125
Еріка Ландау (Шехнер)	129
Біографічні дані	130
Інститут Еріки Ландау	134
Здібності дитини та творчість	137
Тема смерті в працях Е. Ландау	141
Навчально-творчий підхід Еріки Ландау	143
Список використаних джерел	148

Вступ

На Буковині народжувалися і живуть різні люди: як такі, що видаються цілком пересічними, проте не без талану хоча б до чогось, так і генії, часто не визнані такими за їх життя, проте які заслужено претендують на таке звання та розуміння після їх смерті. До когорти останніх відносяться відомі світу, проте забуті в рідній стороні, психологи минулих і теперішнього століття. Хтось із них тут народився, але поїхав у великий світ у пошуках ліпшої для себе долі, дехто — працював, інші — жили тут якийсь час. Усі вони були буковинцями, й усі у власний спосіб розвивали психологічну науку.

Саме про них ця книга: першу жінку, яка отримала докторський ступінь з психології у Бернському університеті С. Рубінштейн, відомих у світі самобутніх психоаналітиків В. Штекеля та В. Райха, неповторного психофізика та представника експериментальної психології Г. Мюллера, психолога та видавця філософських і психологічних праць Д. Рунеса, парапсихолога З. Василько, філософа, логіка та психолога, невтомного у відстоюванні власних поглядів, І. Продана, клінічної психологині та психотерапевта Е. Ландау, яка вивчала обдарованість і творчість.

Так, Буковина іноді втрачала своїх синів і дочок, які йшли по світу в пошуках себе у житті, проте береже їх у своїй пам'яті.

Сюзанна Рубінштейн

(Susanna Rubinstein)

(20/15 вересня 1847, Чернівці - 29 березня 1914, Вюрцбург)

*науковиця, психологиня, літературознавиця, перша жінка,
яка здобула ступінь доктора в Бернському університеті
(Швейцарія)¹*

Сюзанна Рубінштейн народилася в Чернівцях 15/20 вересня 1847 р. у заможній єврейській родині.²

Батько Сюзанни – Ісак Рубінштейн (1804–1878) – парламентар

¹ Rubinstein Susanna. *Nordisk familjebok*. 1916. p. 1081. URL: <http://runeberg.org/nfcc/0593.html>

² Singer I., Neisser R. Rubinstein, Susanna. *Jewish Encyclopedia*. Vol. 10. P. 509 URL: <http://d2b4hhdj1xs9hu.cloudfront.net/A1FF5F9W.jpg>

(перший єврейський член рейхсрату³ з Буковини), банкір. Протягом багатьох років очолював єврейську громаду в Чернівцях.⁴ Він також приймав у власному домі Ф. Ліста.⁵

Мати дівчинки померла, коли Сюзанна була ще маленькою.

Батько надавав великого значення освіті та забезпечив можливість своїм трьом дітям отримання приватної освіти, а також вступ до відомих навчальних закладів. Незважаючи на його протекцію, шлях Сюзанни Рубінштейн до здобуття освіти (матури) в Чернівцях був закритий, оскільки середня школа для дівчат відкрилася у місті тільки в 1898 р., а жіноча гімназія – в останні роки перед Першою світовою війною.

Сюзанна Рубінштейн

Сюзанна не змогла здати необхідні іспити від наставників, тому складала їх перед академічним комітетом середньої школи для хлопчиків. Вона захопилася вивченням психології та німецької літератури.

У 1870 р. Сюзанна переїхала до Праги, де розпочала навчання у Празькому університеті, а вже через три роки – продовжила здобувати знання в університеті у Лейпцигу.⁶

³ Рейхсрат (нім. Reichsrat, Державна Рада) – двопалатний законодавчий орган, парламент «австрійської» частини Австро-Угорської монархії. Він складався з верхньої (Палати панів, Herrenhaus) і нижньої (Палати депутатів, Abgeordnetenhaus) палат. Засідання обох палат проходили у Відні. (Рейхсрат. *Wikipedia*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Рейхсрат>).

⁴ Corbea-Hoisie A. Der europäische Bildungsweg der Czernowitzerin Susanna Rubinstein. In: Markus Winkler (Hg.): Partizipation und Exklusion. Zur Habsburger Prägung von Sprache und Bildung in der Bukowina 1848–1918–1940 (=Veröffentlichungen des Instituts für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas an der LMU München, 132). Regensburg 2015, S.189-206.

⁵ Рихло П. Кому належать Чернівці – чергове. URL: <https://tin-tina.livejournal.com/151546.html>

⁶ Pataky S. *Lexikon deutscher Frauen der Feder*. Bd. 2. Berlin, 1898., S. 209-210. URL: <http://www.zeno.org/Pataky-1898/A/Rubinstein,+Dr.+phil.+Susanna>

Навчаючись у Празі, Сюзанна познайомилася з Фріцом Маутнером.⁷ Саме їй присвячена перша праця Маутнера – «Велика революція» – цикл сонетів. Поет був закоханий у дівчину, проте вона не відповіла йому взаємністю.

Сталевий гравюрний портрет Сюзанни Рубінштейн. Автор – Вегер

Сюзанні було відмовлено у прийомі до докторантури в Базелі (Швейцарія).

Вона вступила до Бернського університету, а в 1874 р. отримала докторський ступінь. Тема її дисертації – «Про сенсорні та чутливі органи відчуттів» («*Über die sensorischen und sensitiven Sinne*»).

Сюзанна Рубінштейн – одна з перших жінок Дунайської монархії, яка отримала докторський ступінь в Берні⁸ з психології та германістики (про творчість Ф. Шіллера).⁹

У 1878-1884 рр. у Гейдельберзі вона видала працю «Психолого-естетичні нариси»,¹⁰ яка була названа свого часу «великим внеском у вивчення людських емоцій». Цю працю перевидано у 2012 р. (Nabu Press) та 2019 р. (Wentworth Press).

⁷ Фріц Маутнер (Fritz Mauthner) (1849-1923) – німецький філософ, лінгвіст, який розглядав мову, як соціальну функцію, дослідник літературних пародій. (Mauthner Fritz. *Wikipedia*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Fritz_Mauthner).

⁸ History of the Literary Cultures of East-Central Europe. Junctures and disjunctures in the 19th and 20th centuries. Ed. by Marcel Cornis-Pope, John Neubauer *Comparative History of Literatures in European Languages*, XIX. 2004. XX, P. 66. URL: <https://benjamins.com/catalog/chlel.xix>

⁹ Рихло П. Фрідріх Шіллер у духовному просторі Буковини. *Всесвіт: незалежний літературно-мистецький та громадсько-політичний вісник*. 2009. №11–12. С. 162–167.

¹⁰ Rubinstein S. *Psychologisch-ästhetische Essays*. Heidelberg, 1878. 200 s. URL: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.b4029563&view=1up&seq=1>

Сюзанна багато писала. До її наукових напрацювань варто віднести «З внутрішнього світу» (*“Aus der Innenwelt”* (Лейпциг, 1888)), «Про характер рухів» (*“Zur nature der Bewegungen”* (Лейпциг, 1890)), «Індивідуалістичний песиміст» (*“Ein Individualistischer Pessimist”* (Лейпциг, 1894)) та інші. Крім наукових праць, вона публікувала різні статті у спеціалізованих журналах.

Час від часу Сюзанна поверталася до своїх рідних Чернівців. Тут вона проводила курси естетичної літератури.

Після смерті батька, Ісака Рубінштейна, відомостей про відвідування нею Чернівців немає.

Сюзанна Рубінштейн померла 29 березня 1914 р. у Вюрцбурзі (Німеччина) у віці 66 років.

Вільгельм Штекель

(Dr. Wilhelm Wolf Stekel)

(18 березня 1868, Бояни, Буковина (Австро-Угорщина) –
25 червня 1940, Лондон)

«Я був апостолом Фрейда,
він був моїм Христом».^{11 12}

«Ознака незрілості людини – прагнення
благородно померти за добру справу, а
ознака зрілої людини – бажання жити
заради доброї справи».

«Протилежність любові – це не
ненависть. Це – байдужість».

Вільгельм Штекель

австрійський психіатр, психоаналітик, лікар, психолог
і музикант, один із піонерів психоаналізу, названий одного
разу «найвидатнішим учнем Фрейда»,¹³ винахідник
термінів «парафілія» (для заміни терміна «збочення») та
«танатос» (на позначення потягу до смертельного аспекту).

За словами Ернеста Джонса, власного бібліографа З. Фрейда,
«Штекелю була надана велика честь разом із Фрейдом заснувати перше

¹¹ Clark-Lowes F. *Freud's Apostle: Wilhelm Stekel and the Early History of Psychoanalysis*. Authors OnLine. Gamlingay, 2010. 431 p.

¹² Clark-Lowes F. Freud, Stekel and The Interpretation of Dreams: The affinities with existential analysis. *Psychoanalysis and History*. 2001. 3(1), 69–78. URL: <https://www.eupublishing.com/doi/10.3366/pah.2001.3.1.69>

¹³ Wittels F. *Sigmund Freud: His Personality, His Teaching, and His School*. London, 1924. P. 17.

психоаналітичне товариство».¹⁴ Фройд високо цінував Штекеля на початку їхньої співпраці; описував його як «природно обдарованого психолога з незвичайним хистом для виявлення витісненого матеріалу».¹⁵ Яарф Vos говорив про Штекеля як про децю трагічну фігуру, оскільки він був одним із перших послідовників З. Фрейда й одним із перших, хто втратив ласку господаря, поводячись так, «про що нелегко публічно говорити»,¹⁶ а відтак більше ніколи не мав права входити до психоаналітичного товариства.¹⁷

Вважаємо за потрібне наголосити на неабиякій роботі, проведеній біографом Штекеля Френсісом Кларком-Лоузом (праця «Апостол Фрейда: Вільгельм Штекель та рання історія психоаналізу», 2001¹⁸), у якій автор пропонує огляд усіх внесків Штекеля до теорії та техніки психоаналізу та, отже, повертає забуте ім'я до історії його становлення.

Дитячі роки

Народився Вільгельм Штекель 18 березня 1868 р. у селі Бояни на Буковині, яка в той час перебувала у складі Австро-Угорщини.

Родина Штекелів жила скромно, але батьки змогли дати синові непогану освіту.

Вільгельм був третьою, найменшою дитиною у сім'ї.¹⁹ Коли йому виповнився рік, сім'я Штекелів переїхала до Чернівців.

У своїй автобіографії Штекель писав, що його першою

¹⁴ Jones E. *The Life and Work of Sigmund Freud*. London, 1964. P. 312, 402.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Freud S. On the History of the Psychoanalytic Movement. *S.E.* 1914. P. 47.

¹⁷ Bos J. A silent antipode: The making and breaking of psychoanalyst Wilhelm Stekel. In: *The Self-Marginalization of Wilhelm Stekel*. New York, NY: Springer, 2007. P. 17-48. URL: https://doi.org/10.1007/978-0-387-32700-6_2

¹⁸ Clark-Lowes F. Freud, Stekel and The Interpretation of Dreams: The affinities with existential analysis. *Psychoanalysis and History*. 2001. 3(1), 69–78. URL: <https://www.eupublishing.com/doi/10.3366/pah.2001.3.1.69>

¹⁹ Stekel W. *The Autobiography of Wilhelm Stekel – The Life Story of a Pioneer Psychoanalyst*. Ed. by Emil A. Gutheil, M.D. Read Books Ltd., 2020. P. 29. URL: <https://ru.scribd.com/read/478305302/The-Autobiography-of-Wilhelm-Stekel-The-Life-Story-of-a-Pioneer-Psychoanalyst#>

мовою була українська, якої його навчила годувальниця *Марися*,²⁰ та про те, що його мати була переконана у походженні дикого темпераменту сина від молока *Марисі*.

Батько *Штекеля* був діловою людиною. Мати – після звільнення *Марисі* займалася хатньою роботою.

Вільгельм був дуже жвавою дитиною. Його темперамент не раз завдавав йому шкоди. Він з дитинства цікавився поезією, літературою, музикою, навчався грі на скрипці та фортепіано.

У 72 роки *В. Штекель* написав у своїй автобіографії: *«Я дивлюся на своє довге життя – тепер я сімдесяти дворічний чоловік – і якби мене запитали: «Якби ти народився знову, яке життя б ти обрав?» – я відповів би: «Я із задоволенням повторив би те саме життя, з його стражданнями та радощами, розчаруваннями й успіхами», Я не можу бажати іншого життя, бо, враховуючи все, я завжди був щасливою людиною»*.²¹

Навчання та військова служба

Початкову освіту *Вільгельм* здобував попервах у народній школі в *Чернівцях*. Хлопець змалку проявляв нестандартне мислення та вирізнявся активністю.

«Я був настільки захоплений своїми мріями й іграми, що школу та навчання я сприймав як щось дуже нудне. Я пам'ятаю деяких учителів, деякі витівки, деякі безглузді розмови з іншими хлопцями; на лекції не звертав уваги. Результати були жалюгідними. У мене були найгірші оцінки, і мене часто «не відпускали», поки не вивчу уроки.

Якби мене в той час оглядав якийсь учитель чи лікар, то він вирішив би, що я не придатна до навчання дитина і, можливо, навіть, відстала».²²

Пізніше *Штекель* почав відвідувати німецьку середню школу (гімназію), навчання у якій йому імпонувало більше, ніж у

²⁰ Stekel W. *The Autobiography of Wilhelm Stekel – The Life Story of a Pioneer Psychoanalyst*. Ed. by Emil A. Gutheil, M.D. Read Books Ltd., 2020. P. 30. URL: <https://ru.scribd.com/read/478305302/The-Autobiography-of-Wilhelm-Stekel-The-Life-Story-of-a-Pioneer-Psychoanalyst#>

²¹ Там само. Р. 34

²² Там само. Р. 29.

попередній. Йому подобалися вчителі та сам дух школи. Він любив читати, ототожнювати себе з героями книг.

*«З жалем мушу сказати, що я теж хотів бути справжнім грабіжником; іноді мене охоплювали всі мої дикі інстинкти. Я вкрав гроші з кишені батька, купив цукерки та поділився ними з бандою. Ми спіймали невинних хлопців і добре сховали їх. Їхні матері приходили до моєї матері, щоб покаржитися на цю дитину-чудовисько. Я міг розповісти багато історій про свої вчинки».*²³

Вільгельм Штекель

В автобіографії Штекеля є історія про те, як мати з батьком у відчаї віддали хлопця навчатися кравецької справи у шевця Мюллера. Після такого «навчання» Вільгельм почав виправлятися у шкільному навчанні, а ще через три роки став одним із найкращих учнів.

Проте день, коли Штекель закінчив гімназію, він назвав «одним із найщасливіших у житті».²⁴

Вільгельм хотів стати лікарем. На жаль, в університеті у Чернівцях не було медичного факультету, тому він поїхав навчатися до Відня (1887 р.). Будучи студентом медичного факультету, Вільгельм займався репетиторством, вивчав мистецтво у музеях, винайняв собі дешеве фортепіано для занять музикою, один день на тиждень грав на скрипці в аматорському оркестрі, іншого дня – у квартеті, відвідував літературний гурток, згодом працював диригентом співочого товариства. Навчався юнак старанно та відмінно. На канікули їздив додому. Штекель сам заробляв на своє життя та навчання. Іноді ходив в оперу, купуючи тільки дешеві стоячі квитки.²⁵

²³ Stekel W. *The Autobiography of Wilhelm Stekel – The Life Story of a Pioneer Psychoanalyst*. Ed. by Emil A. Gutheil, M.D. Read Books Ltd., 2020. P. 29. URL: <https://ru.scribd.com/read/478305302/The-Autobiography-of-Wilhelm-Stekel-The-Life-Story-of-a-Pioneer-Psychoanalyst#>

²⁴ Там само, Р. 40.

²⁵ Там само, Р. 43-44.

Після третього року навчання через нестачу коштів *Штекель* пішов учитись на військового лікаря, якийсь час працював у клініці *Теодора Мейнерта* та *Річарда фон Краффта-Ебінга* (*Richard von Krafft-Ebing's clinic*), відвідував лекції останнього з Вікторіанської епохи сексуальності та, ймовірно, лекції *З. Фрейда*. Саме у цей час у *Штекеля* й з'явився інтерес до дослідження сексуальної сфери. *Краффт-Ебінг* пропонував юнаку роботу в своїй клініці, проте через військові зобов'язання той змушений був відмовитися.

Військова служба студента-медика була поділена на два періоди: пів року він служив як солдат, і ще пів року – як медик.

В. Штекель поїхав на військову службу до *Чернівців*. Цей період свого життя він називає найнеприємнішим. *Штекель* не любив суворої дисципліни (сам себе називав пацифістом) і «вважав “гру в солдата” смішною та такою, що суперечить людству».²⁶ У його автобіографії є спогад про день, коли солдати проходили польове навчання у спеку та просто падали з ніг від теплових ударів і втоми. Він описує його як страшний, наповнений муками та жорстокістю, як такий, що абсолютно не сприяє підвищенню ефективності військової підготовки, служінню людству чи його майбутньому. День, коли закінчилася його військова служба як солдата і він у чині капрала покинув армію, він вважав одним із найщасливіших у його житті.

Відсутність у родині грошей змусила *Штекеля* піти на вмовляння сім'ї, прийняти військову стипендію та ще шість років працювати військовим лікарем. Відтак щомісячну платню й усі витрати на іспити та вступ до аспірантури йому оплачувала держава.

Штекелю все важче ставало поєднувати свою роботу та власне навчання. Під час канікул *Штекель* повертався до рідних *Чернівців*, де продовжував працювати «у добре обладнаній лікарні», допомагав на операціях і постійно підвищував свій професійний рівень. Зрештою, він виснажив себе настільки, що почав страждати від головного болю та депресії, а згодом

²⁶ Stekel W. *The Autobiography of Wilhelm Stekel – The Life Story of a Pioneer Psychoanalyst*. Ed. by Emil A. Gutheil, M.D. Read Books Ltd., 2020. P. 29. URL: <https://ru.scribd.com/read/478305302/The-Autobiography-of-Wilhelm-Stekel-The-Life-Story-of-a-Pioneer-Psychoanalyst#>

протягом двох місяців лікувався від «амбулаторного тифу».

Під впливом *Краффт-Ебінга Штекель* став пацифістом, а після знайомства з *Бертою фон Зуттнер*²⁷ заснував пацифістське студентське товариство у Відні. Він брав участь у *Міжнародному конгресі пацифістів у Берні* (1891 р.), проте згодом відійшов від пацифістських ідей.

10 червня 1893 р. *Штекель* здобув науковий ступінь доктора у *Віденському університеті* та отримав посаду доктора загальної медицини. Через рік він зміг позбутися обов'язків військового лікаря та, маючи відповідне звання і будучи вже одруженим, зміг відкрити загальну медичну практику.

Вільгельм Штекель

Особисте життя

Вільгельм Штекель був одружений двічі.

Його перша дружина – *Мальвіна (Мальва) Штекель (Нелькен)* (1873–?). Одружилися вони 4 листопада 1894 р. у *Відні*. Батьки *Мальви* були вихідцями з *України*. Батько – *Саломон Нелькен* – зі *Львова*, Мати – *Агата Нелькен* – з містечка *Броди Львівської області*. Подружжя *Штекелів* виховувало двох дітей: доньку *Гертруду (Труду) Елізу Штекель (Цукеркандль)* (1895–1981) та сина *Еріха-Пол Штекеля* (1898–1878), який у майбутньому став відомим композитором і диригентом, пізніше – емігрував до *США*.

14 жовтня 1938 р. *В. Штекель* одружився вдруге, з *Хільдою Біндер* (1891–1969). Саме *Хільда* та його колишній учень і

²⁷ *Берта Софія Фелісіта Баронін фон Зуттнер* (Bertha Sophia Felicita Baronin von Suttner) (1843-1914) – австрійська новелістка, радикальна пацифістка, перша жінка-лауреатка *Нобелівської премії миру* (1905 р.) (Зуттнер Берта фон. *Wikipedia*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Берта_фон_Зуттнер)

особистий помічник – *Еміль Гутхайл*,²⁸ опублікували в 1950 р. автобіографію *Штекеля*.^{29 30}

Штекель пішов з життя добровільно в 1940 р. через тяжку хворобу. Він прийняв велику дозу аспірину «для припинення болю в передміхуровій залозі та через діабетичну гангрену».³¹

Його кремували в крематорії *Голдерс-Грін* 29 червня 1940 р. Прах *Штекеля* знаходиться у секції *3-V Саду пам'яті*.

Штекель та психоаналіз

Віденський період (1894–1938)

Після відкриття загальної медичної практики у *Відні* (1894 р.) *В. Штекель* за сприяння брата, який був редактором, почав працювати ще і як журналіст у медичній газеті «*Neue Wiener Tagblatt*».

Доктор *Штекель* був одним із перших, хто підтримав теорію *Зигмунда Фрейда*.

Він міг познайомитися з *З. Фрейдом* у 1891 р. в *Інституті Кассовіца*, де *Фрейд* був завідувачем неврологічного відділення. Зазначимо, що перш ніж прийти в психоаналіз, *Штекель* сам, за протекцією *Макса Кахане*,³² був аналізантом у *Фрейда*, який

²⁸ *Гутхайл Еміль Артур (Gutheil Emilie Arthur)* (1889–1959) – польсько-американський психіатр, який спеціалізувався на сексуальності людини, музичній терапії та психоаналізі; засновник *Асоціації сприяння розвитку психотерапії* та редактор *Американського журналу психотерапії* (Gutheil Emil. *Wikipedia*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Emil_Gutheil)

²⁹ Stekel W. *The Autobiography of Wilhelm Stekel – The Life Story of a Pioneer Psychoanalyst*. Ed. by Emil A. Gutheil, M.D. Read Books Ltd., 2020. 324 p. / New York: Liveright, 1950. First edition. From the library of Dr. C.B. Farrar with his bookplate. 8vo, cloth, 293 p.

³⁰ Wertham F. He Worked With Freud. *New York Times*. 1950. June 11.

³¹ Lester D. Suicide and the Holocaust. *Nova Science Publishers*. 2006. P. 63.

³² *Макс Кахане (Max Kahane, 1866-1923)* – румуно-австрійський лікар загальної практики, один із перших учасників «*Психологічного товариства по середах*». Він працював у санаторії для психоневротиків, проте так і не наслідився використовувати у лікуванні психоаналіз. Кахане був другом дитинства *Фрейда*, слухав його лекції з психології неврозів у *Віденському університеті*. Він переклав німецькою лекції французьких лікарів *Ж. Шарко* та *П. Жане*. У 1907 р. Кахане залишив психоаналітичне товариство, а через рік відійшов від ідей психоаналізу та припинив дружбу з *Фрейдом*. У лікуванні використовував рентгенівські промені, електричні ванни, гаряче повітря, вібраційний масаж і лампу Фінзах. Покінчив життя самогубством у 1923 р. (*Кахане Макс. Проект «Весь Фрейд»*). URL: <https://freudproject.ru/?p=11418>)

лікував його від еректильної дисфункції (1901 р.). Йому була надана медична допомога, і дуже успішна. У ході сеансів (аналіз *Штекеля* тривав вісім сеансів) він настільки захопився власними відкриттями, що, будучи і журналістом, почав пропагувати психоаналіз.

«Я був апостолом Фрейда, а Фрейд був моїм Христом»,³³ – так написав *Штекель* у своїй автобіографії.

З 1903 р. *Штекель* почав практикувати психоаналіз. Він мав своїх аналізів і став *«невтомним пропагандистом психоаналізу в пресі та редактором перших психоаналітичних періодичних видань»*. *Фріц Віттельс* так писав про нього: *«Друкарські машини всіх німецьких газет стогнали під вагою його панегіриків»*.³⁴

Завдяки природній обдарованості та розвиненій уяві *Штекель* досягнув неабияких успіхів як психоаналітик. Його вважають піонером у таких сферах психоаналізу, як психосоматика, сексуальні порушення, психологія сновидінь, психоаналітична інтерпретація літератури. Він був розробником *«активного аналізу»* як першої спроби короткострокової психотерапії.³⁵

Вільгельм Штекель на Веймарському конгресі, 1911 р.

³³ Stekel W. *The Autobiography of Wilhelm Stekel – The Life Story of a Pioneer Psychoanalyst.* / Ed. by Emil A. Gutheil, M.D. Read Books Ltd., 2020. 324 p.

³⁴ Там само.

³⁵ Вертманн Г.Ф. Зигмунд Фрейд и Вильгельм Штекель о понимании сновидений. *Журнал практической психологии и психоанализа.* 2007. №4. URL: <https://psyjournal.ru/articles/zigmund-freyd-i-vilgelm-shtekel-o-ponimanii-snovideniy>

«Психологічне товариство по середах»

Саме з легкої руки В. Штекеля було започатковане «Психологічне товариство по середах» («Psychological Wednesday Society») – зібрання психоаналітиків, яке засідало щосередини з осені 1902 р. по 1907 р., коли воно було реорганізовано у Віденське психоаналітичне товариство. З. Фройд сам писав про це так: «... поштовх до цього дав один колега, що випробував на самому собі дію аналітичної терапії».³⁶

Спочатку воно налічувало п'ять членів (Зигмунд Фройд, Вільгельм Штекель, Альфред Адлер, Макс Кахане, Рудольф Рейтлер) і перші сесії «товариства» сам Штекель назвав «надихаючими», оскільки поміж присутніми панувала «повна гармонія, жодних дисонансів; ми були, як піонери у нещодавно відкритій країні, а Фройд був лідером».³⁷ Із самого початку газети, прочитані вголос і висловлені думки могли зустріти різку, часом жорстоку критику. Тим не менше, як писав Штекель, «іскра, здавалося, перескакувала від одного розуму до іншого, і кожен вечір був схожий на одкровення».³⁸ Штекель регулярно повідомляв про дискусії групи у недільному виданні газети «*Neues Wiener Tagblatt*».³⁹ Протягом наступних кількох років членами товариства були люди найрізноманітніших професій, чимало з яких згодом стали відомими психоаналітиками: П. Федерн, Е. Хічман, О. Ранк, І. Задгер, Ф. Віттельс, Ш. Ференці, В. Тауск, Г. Закс, М. Ейтінгон, К. Г. Юнг, А. Бінсвангер, К. Абрахам, А. Брілл, Е. Джонс та ін.^{40 41}

³⁶ Джонс Э. Фрейд. Годы зрелости (1901–1919). URL: <https://psychoanalysis.by/2020/11/14/биография-эрнест-джонс-фрейд-годы-зрелости/>

³⁷ Gay P. *Freud: A Life for Our Time*. New York: Doubleday, 1989. P. 174.

³⁸ Там само

³⁹ Decker, H. S. (2008). Psychoanalysis in Central Europe. *History of Psychiatry and Medical Psychology*. Ed. by Edwin R. Wallace IV, John Gach. Springer, Boston, MA, 2008. P. 587–628. https://doi.org/10.1007/978-0-387-34708-0_20

⁴⁰ Лейбин В. М. *Психоанализ*. 2-е изд. Санкт-Петербург: Питер, 2008. С. 56.

⁴¹ *History of the IPA. The Origin and Development of the IPA* – за матеріалами сайту International Psychoanalytical Association URL: https://www.ipa.world/IPA/en/IPA1/ipa_history/history_of_the_ipa.aspx

Першу зустріч товариства Штекель описав у замітці «Обговорення куріння» до празької німецькомовної газети «Prager Tagblatt». Імена учасників цього науково та історично цікавого зібрання не наводяться, але про кого йде мова, можна здогадатися за описом їх характеру: «майстер» (Зигмунд Фройд), «соціаліст» (Альфред Адлер), «розслаблений» (Макс Кахане), «мовчазний» (Рудольф Рейтлер) і «неспокійний» (Вільгельм Штекель).⁴²

В. Штекель писав фейлетони до місцевої преси.⁴³ Він настільки вміло подавав наукові ідеї, що вони були цікаві не тільки науковцям, але й читачеві-нефахівцю. У книзі «Зигмунд Фройд і Вільгельм Штекель про розуміння сновидінь» читаємо: «...світ, імовірно, дізнався більше про психоаналіз саме завдяки Штекелю, аніж через оригінальні праці Фройда, оскільки Штекель був невгамовним пропагандистом, який як медичний журналіст наводнив Австрію і Німеччину періодичними виданнями, в яких висвітлювалися й обговорювалися психоаналітичні теми».⁴⁴

Штекель був вдячний Фройдю за своє визнання великим знавцем розуму, професором Зигмундом Фройдом, «який показав мені цей шлях і якому я зобов'язаний новим світлом, яке освітило так швидко те, що було оповите темрявою».⁴⁵

На зібраннях товариства доповіді Штекеля завжди підтверджували будь-який випадок, про який говорили інші. Тому з часом ці «доповіді» перестали сприйматися серйозно та почали викликати неабиякий сумнів щодо надійності.

Як зазначає В.М. Лейбін, ініціатором дискусій у Віденському психоаналітичному товаристві часто виступав сам Штекель. «Так, на одному із засідань цього товариства в 1908 р. В. Штекель повідомив про

⁴² Nitzschke B. Who was Wilhelm Stekel? *Therapy route*. 2008. 18 August. URL: <https://www.therapyroute.com/article/who-was-wilhelm-stekel-by-b-nitzschke>

⁴³ Руденко Г. Еврейская Украина: 10 фактов о евреях Черновцов. *LiveJournal*. 2016. URL: <https://falyosa.livejournal.com/4011652.html>

⁴⁴ Вертманн Г-Ф. Зигмунд Фрейд и Вильгельм Штекель о понимании сновидений. *Журнал Практической Психологии и Психоанализа*. 2007. №4. URL: <https://psyjournal.ru/articles/zigmund-freyd-i-vilgelm-shtekel-o-ponimanii-snovideniy>

⁴⁵ Nitzschke B. Who was Wilhelm Stekel? *Therapy route*. 2008. 18 August. URL: <https://www.therapyroute.com/article/who-was-wilhelm-stekel-by-b-nitzschke>

виявлену ним у брюссельському медичному журналі статтю про епілепсію. У зв'язку із цим він звернув увагу своїх колег на неоднозначні використання лікарями понять «істерія» та «епілепсія», як це спостерігалось, зокрема, в разі визначення хвороби у Достоевського». ⁴⁶ Варто зазначити, що Достоевським захоплювався і З. Фройд, про що свідчить написаний ним на замовлення одного німецького видавництва вступ до роману Достоевського «Брати Карамазови» німецькою мовою («Достоевський та батьковбивство», 1928), у якому він називає цей роман «найвеличнішим із усіх, коли-небудь написаних», ⁴⁷ а також спогади одного із пацієнтів Фройда – Панкєєва. Останній писав, що Фройд цікавився багатьма працями Достоевського: «Я можу пригадати, – зазначав він, – що на одному із моїх психоаналітичних сеансів Фройд здійснив психоаналітичну інтерпретацію сну Раскольнікова». ⁴⁸

З часом між Штекелем і Фройдом почастишали суперечки. Зокрема Штекель не погоджувався з Фройдом у «дебатах про мастурбацію» та про розвиток невротичної тривожності. Штекель не приймав пануючу в той час у суспільстві думку про шкідливість мастурбації, вважав, що тільки почуття провини та конфлікти можуть викликати побоювання. Крім цього, Штекель відкинув метапсихологічні конструкції Фройда, що не відповідало ідеям останнього про науковий підхід до сексуальності. ⁴⁹

Діяльність товариства розширювалася. Уже з 1905 р. його члени почали публікувати психоаналітичні статті та книги. Фройдова квартира стала малою для численних зібрань, тому з 1910 р. товариство почало орендувати аудиторію у Віденському коледжі для лікарів.

У 1906 р. В. Штекель став співзасновником і керівником короткочасного «Віденського представництва Науково-гуманітарного комітету в Берліні», редактором «Zentralblatt» – першого

⁴⁶ Лейбін В. М. *Психоанализ*. 2-е изд. Санкт-Петербург: Питер, 2008. С. 85

⁴⁷ Gardiner M. *The Wolf-Man and Sigmund Freud*. London: Routledge, 1971. 384 p. P. 163. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780429483783>

⁴⁸ Там само.

⁴⁹ Clark-Lowes F. *Freud's Apostle: Wilhelm Stekel and the Early History of Psychoanalysis*. Authors OnLine. Gamlingay. 2010. 431 p.

психоаналітичного періодичного видання, яке видавав разом із З. Фройдом і А. Адлером протягом майже п'яти років; медичним журналістом у газеті «*Neues Wiener Tagblatt*».

У квітні 1908 р. у Зальцбурзі було організовано перший Міжнародний психоаналітичний конгрес, у якому взяли участь 42 особи та представлено 9 праць, одна з яких належала перу В. Штекеля – «Про істерію страху». Саме з цієї зустрічі бере початок історія психоаналітичного журналу «Щорічник психоаналітичних і психопатологічних досліджень». У цьому ж році Штекель надрукував працю «Тривожні стани та їх лікування», у якій тлумачив хвороби як мову тіла, що символічно виражає несвідомі почуття, з передмовою Фройда.⁵⁰

Уже через два роки, в березні 1910 р., у Нюрнберзі відбувся другий Міжнародний психоаналітичний конгрес, який поклав початок створенню міжнародного об'єднання психоаналітиків з відділеннями у різних країнах. Психоаналіз поширився у більшості європейських країн і США.⁵¹ Головою Віденського товариства був Фройд.

У червні 1911 р. А. Адлер і ще кілька осіб вийшли з Віденського товариства. Керівництво «*Zentralblatt*» перейшло до В. Штекеля. Проте З. Фройд, як і В. Штекель, був незадоволений стосунками, які склалися між ними.

Конфлікт З. Фройда та В. Штекеля

З. Фройд був для В. Штекеля незаперечним авторитетом, проте гер професор часто публічно критикував активну техніку Штекеля, оскільки той використовував малоаргументовані інтерпретації несвідомих мотивів.⁵²

Що насправді стало причиною розриву між двома психоаналітиками, можемо тільки здогадуватися. Зрештою, їхні розбіжності стали настільки непримиренними, що у жовтні 1912 р.

⁵⁰ Лейбин В. *Словарь-справочник по психоанализу*. Санкт-Петербург: Питер, 2010.

⁵¹ Там само.

⁵² Штекель Вільгельм. *Wikipedia*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Вільгельм_Штекель#cite_note-3

В. Штекель покинув членство у Віденському психоаналітичному товаристві. Його спіткала доля інших учнів З. Фрейда: К.Г. Юнга й А. Адлера, – яких П. Куттер і Т. Мюллер у праці «Психоаналіз. Вступ у психологію несвідомих процесів»⁵³ називають «відступниками».⁵⁴

З. Фрейд так описав суть конфлікту між ними в листі до К. Абрахама⁵⁵: «Коротка офіційна нотатка про те, що я більше не редактор «Zentralblatt» і що Штекель йде своїм шляхом. (Я такий радий цьому; ви не можете знати, від чого я страждаю, будучи зобов'язаним захищати його від усього світу. Він – нестерпна людина). Привід для розколу був не науковий, а презумпція з його боку проти іншого члена Товариства, якого він хотів виключити з рецензентів у «своїй праці», чого я не міг дозволити».⁵⁶

Аналіз листів З. Фрейда до своїх однодумців демонструє не вельми приязне ставлення як до А. Адлера, так і до В. Штекеля. І якщо перший був надзвичайно категоричний у своїх поглядах і навіть не намагався більше контактувати із З. Фрейдом, то В. Штекель, навпаки, зробив кілька спроб для примирення, які, на жаль, не увінчалася успіхом (востаннє З. Фрейд відмовився від зустрічі зі В. Штекелем, коли вони обоє були вже в еміграції у Лондоні⁵⁷), оскільки не хотів відновлювати старі розбіжності.

З. Фрейд говорив, що Штекель – «...усього-на-всього тільки дзвонар».⁵⁸

У спогадах Е. Джонса знаходимо фразу про те, що З. Фрейда «дуже дратувала звичка Штекеля розповідати на зібранні Товариства

⁵³ Куттер П., Мюллер Т. *Психоаналіз. Введение в психологию бессознательных процессов*. Москва: Когито-Центр, 2011. 284 с.

⁵⁴ Там само. С. 28.

⁵⁵ Абрахам Карл (1877-1925) – німецький психоаналітик, учень З. Фрейда. Зробив важливий внесок у психологію сексуальності, алкоголізму, розвитку характеру, маніакально-депресивних розладів і символіки, істерії, меланхолії, депресії, патологій, пов'язаних з ранніми сексуальними порушеннями тощо. (Karl Abraham. *Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/biography/Karl-Abraham>)

⁵⁶ Freud S. Letter from Sigmund Freud to Karl Abraham, November 3, 1912. *The Complete Correspondence of Sigmund Freud and Karl Abraham 1907-1925*. P. 165-166. URL: <https://www.pep-web.org/document.php?id=zbk.052.0165a>

⁵⁷ Duer R. Wilhelm Stekel, 1868-1940: A Brief Biography. *The Victorian Web: literature, history & culture in the Age of Victoria*. 2021. URL: <https://victorianweb.org/science/psych/stekel.html>

⁵⁸ Акимов О. Зигмунд Фрейд и его апостолы. *Мысли об Истине*. 2016. № 57. С. 104.

епізоди зі свого життя, які, як знав з досвіду Фройд, були абсолютно видуманими, а потім зухвало дивитися на Фройда, наче провокуючи його на порушення професійної етики спростуванням його слів. Одного разу я запитав Фройда, чи вважає він Я-ідеал універсальним атрибутом людської психіки, і Фройд з замисленим видом відповів: „Ви гадаєте, Штекель володіє Я-ідеалом?”⁵⁹

Е. Джонс у праці «Життя та творіння Зигмунда Фройда»⁶⁰ пише про те, що В. Штекель на засіданнях Психоаналітичного товариства часто проголошував миттєво складені ним історії з «пацієнтом у середу ввечері» («Wednesday-evening patients») (так охрестили «хворого», якого Штекель наводив у якості прикладу): «Тільки сьогодні вранці, – переконував він присутніх, – я зіткнувся з аналогічним випадком...». Проте, коли його просили у який-небудь спосіб довести повідомлену ним інформацію, він сердито відповідав: «Я знаходжуся тут для того, щоб робити відкриття; інші люди можуть їх доводити, якщо їм цього хочеться».⁶¹

За переконаннями Е. Джонса та, мабуть, і всіх присутніх на цих зібраннях, факти, які наводив В. Штекель як приклад, «не викликали великої довіри»; «у нього повністю була відсутня наукова совість».⁶² Особливо така поведінка дратувала гера професора, адже В. Штекель не підкорявся жодним правилам установлені тим «солідної гри», цей «паяц» зовсім не хвилювався про пристойність,⁶³ і, на відміну від інших учасників товариства, називав Фройда на прізвище замість «герр професор».⁶⁴

Як зазначає Ганна Руденко, «незважаючи на те, що Штекель складав (власне – брехав) відчайдушно, робив він це не зловмисно, а через

⁵⁹ Джонс Э. Жизнь и творения Зигмунда Фрейда; пер. с англ. В. В. Старовойтова; ред. А. М. Руткевича. Москва: Гуманитарий, 1997. 448 с.

⁶⁰ Джонс Э. Жизнь и творения Зигмунда Фрейда; пер. с англ. В. В. Старовойтова; ред. А. М. Руткевича. Москва: Гуманитарий, 1997. 448 с.

⁶¹ Там само. С. 263.

⁶² Там само.

⁶³ Акимов О. Зигмунд Фрейд и его апостолы. Мысли об Истине. 2016. № 57. С. 104.

⁶⁴ Джонс Э. Фрейд. Годы зрелости (1901–1919). URL: <https://psychoanalysis.by/2020/11/14/биография-эрнест-джонс-фрейд-годы-зрелости/>

свою відчайдушну та веселу вдачу.⁶⁵

В одному зі своїх листів до Ш. Ференці⁶⁶ З. Фройд писав: «Штекель – свиня, він постійно сіє навколо себе невдоволення та дріб'язкову заздрість, розпалює обурення з найбільш нікчемного приводу».⁶⁷

Про непрості стосунки між двома психоаналітиками свідчить і такий факт. З. Фройд на широкий загал високо оцінив працю В. Штекеля «Мова сновидінь» (1911),⁶⁸ у якій було розвинено теорію символів і яка мала неабиякий вплив на розвиток психоаналізу, проте у приватних листах до колег, зокрема в листі до К.Г. Юнга, Фройд висміяв її автора: «...свиня знаходить трюфелі». На це К.Г. Юнг метафорично йому відповів: «...було б шкода, якби ми втратили його нюховий орган».⁶⁹

Праця Штекеля «Мова сновидінь» була адресована лікарям і психологам. У ній автор запропонував аналіз тлумачення та символізму сну в його зв'язку з хворим і здоровим розумом.⁷⁰

Володіння Штелекем мистецтвом тлумачення сновидінь визнавалось і К. Юнгом, який називав колегу «енциклопедією сновидінь» і основоположником психоаналізу, який найліпше «уміє уловлювати смисл несвідомого».⁷¹

Виходячи з канонів лінгвістики, інші психоаналітики розкладали прізвище Штекеля на два компоненти – *St. Ekel*, що

⁶⁵ Руденко Г. Еврейская Украина: 10 фактов о евреях Черновцов. *LiveJournal*. 2016. URL: <https://falyosa.livejournal.com/4011652.html>

⁶⁶ Ференці Шандор – угорський психоаналітик, однодумець З. Фрейда, засновник Угорського психоаналітичного товариства, вчення про інтроєкцію (1909) (Ференці Шандор. *Wikipedia*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Шандор-Ференці>)

⁶⁷ Акимов О. Зигмунд Фрейд и его апостолы. *Мысли об Истине*. 2016. № 57. С. 104.

⁶⁸ Stekel W. *Die Sprache des Traumes. Eine Darstellung der Symbolik und Deutung des Traumes in ihren Beziehungen zur kranken und gesunden Seele für Ärzte und Psychologen*. München: Verlag von J.P.Bergmann, 1927. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-642-92286-2>

⁶⁹ Nitzschke B. Who was Wilhelm Stekel? *Therapy route*. 2008. 18 August. URL: <https://www.therapyroute.com/article/who-was-wilhelm-stekel-by-b-nitzschke>

⁷⁰ Clark-Lowes F. *Freud's Apostle: Wilhelm Stekel and the Early History of Psychoanalysis*. Authors OnLine. Gamlingay, 2010. 431 p. URL: <https://www.encyclopedia.com/psychology/dictionaries-thesauruses-pictures-and-press-releases/stekel-wilhelm-1868-1940>

⁷¹ Лейбин В.М. *Психоанализ*. 2-е изд. Санкт-Петербург: Питер, 2008. С. 521.

означає «*свята погань*».⁷²

У дописах про В. Штекеля часто згадується про нібито відсутність у нього наукової чесності⁷³ та неприємний характер. З. Фройд характеризував його як «*зухвалу людину*», яка не визнає «*жодної дисципліни*»⁷⁴. Так, В. Бром⁷⁵ указує на завищену самооцінку Штекеля⁷⁶, Е. Рудінеско⁷⁷ та М. Плон – на прояв експібіціоністського задоволення у розкритті приватних справ,⁷⁸ П. Роазен⁷⁹ – видатний історик психоаналізу – на квазі-порнографічний інтерес того до сексуальності.⁸⁰ ⁸¹ Зрештою, як зазначає Е. Джонс, З. Фройд почав вважати Штекеля «*морально божевільним*».⁸²

Зазначимо, що останнього вважають автором вислову «*карлик, який сидить на плечах велетня, може бачити далі, ніж сам велетень*». Сам З. Фройд із сарказмом відреагував на таке порівняння: «*можливо, це і так, але подібне не стосується воші, яка сидить у шевелюрі астронома*».⁸³

⁷² Акимов О. Зигмунд Фрейд и его апостолы. *Мысли об Истине*, 2016. №57. С. 104.

⁷³ Jones E. *The Life and Work of Sigmund Freud* (3 Vols). Vol. II. New York: Basic Books, 1953–1957. P. 134-135.

⁷⁴ Лейбин В.М. *Психоанализ*. 2-е изд. Санкт-Петербург: Питер, 2008. С. 521.

⁷⁵ Вінсент Бром (*Vincent Brome*) (1910-2004) – англійський письменник, літератор, драматург, відомий серією біографій політиків, письменників і послідовників З. Фрейда (*Brome Vincent*. *Wikipedia*. URL: https://ru.qaz.wiki/wiki/Vincent_Brome)

⁷⁶ Brome V. *Freud and his Early Circle*. London: Heinemann, 1967. P. 66.

⁷⁷ Елізабет Рудінеско (*Élisabeth Roudinesco*) (1944) – французька академік, історик і психоаналітик, біограф Ж. Лакана та З. Фрейда, наукова працівниця Паризького університету Дідро, співавторка разом з М. Плоном (*Michel Plon*) словника психоаналізу. Авторка близько двадцяти книг про зв'язки між психоаналізом, історією, літературою, фемінізмом, французькою революцією та іудаїзмом. Е. Рудінеско удостоєна літературної премії 2014 р. за свою біографію З. Фрейда (*Roudinesco Élisabeth*. *Wikipedia*: https://fr.wikipedia.org/wiki/%C3%89lisabeth_Roudinesco)

⁷⁸ Roudinesco E., Plon M. *Dictionnaire de la psychanalyse*. Paris: Fayard, 1997. P. 1010.

⁷⁹ Пауль Роазен (*Paul Roazen*) (1936-2005) – американський політолог, видатний історик психоаналізу (*Roazen Paul*. *Wikipedia*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Paul_Roazen)

⁸⁰ Roazen P. *Freud and his Followers*. New York: Meridan Books, 1975. P. 211.

⁸¹ Bos J. A silent antipode: The making and breaking of psychoanalyst Wilhelm Stekel. In: *The Self-Marginalization of Wilhelm Stekel*. New York, NY: Springer, 2007. URL: https://doi.org/10.1007/978-0-387-32700-6_2

⁸² Jones E. *The Life and Work of Sigmund Freud* (3 Vols). Vol. II. New York: Basic Books, 1953–1957. P. 137.

⁸³ Лейбин В.М. *Психоанализ*. 2-е изд. Санкт-Петербург: Питер, 2008. С. 521.

Е. Джонс пише про Штекеля як про «...недбалого письменника, природженого журналіста у принизливому розумінні» слова,⁸⁴ П. Роазен – як про талановитого та плідного письменника, поета та чудового музиканта, творчість якого була «дещо публіцистичною».⁸⁵

У цілому Штекель був доброю та веселою людиною без будь-яких злих намірів. Проте його активність, життєвий оптимізм, очевидно, не вписувалися в рамки, накреслені Фройдом. Або ж З. Фройд, який, щоправда, ніколи не сумнівався в тому, що психоаналіз – наука, проте не до кінця зрозуміло, гуманітарна, чи природнича, персоніфікував свій інтуїтивний страх бути заклеймованим у ненауковому підході саме у В. Штекелі. Про це знаходимо окремі думки й у біографії З. Фрейда, написаній Ф. Віттелсом⁸⁶ (1924), і в матеріалах біографа В. Штекеля Ф. Кларка-Льюїса.⁸⁷

Як зазначає Г.-Ф. Вертманн: «...Фройд не уникнув долі, яку він бачив персоніфікованою в Штекелі, а саме: бути заклеймованим ненауковим підходом».⁸⁸

Отже, хоча В. Штекель і був одним із вірних послідовників Фрейда, їхні дороги розійшлися: спочатку в поглядах на *Единів комплекс*, а згодом – через те, що Штекель просто драгував його видуманими клінічними історіями та гучними заявами. «Для Штекеля був важливим ефект від сказаного чи написаного, і це для нього було важливішим за істинність повідомлених фактів».⁸⁹

⁸⁴ Лейбін В.М. *Психоаналіз*. 2-е изд. Санкт-Петербург: Питер, 2008. С. 135.

⁸⁵ Roazen P. *Freud and his Followers*. New York: Meridan Books, 1975. P. 211.

⁸⁶ Wittels F. *Sigmund Freud. Der Mann, die Lehre, die Schule*. Leipzig: E. P. Tal & Co. Verlag, 1924. 248 p.

⁸⁷ Clark-Lowes F. Wilhelm Stekel and the Early History of Psychoanalysis. Phil. Diss. University of Sussex. Unpublished; Clark-Lowes F. Freud, Stekel, and the Interpretation of Dreams: The Affinities with Existential Analysis. *Psychoanalysis and History*. 1999. 3(1). P. 68–78. DOI: [10.3366/pah.2001.3.1.69](https://doi.org/10.3366/pah.2001.3.1.69)

⁸⁸ Вертманн Г.-Ф. Зигмунд Фрейд и Вильгельм Штекель о понимании сновидений. Журнал Практической Психологии и Психоанализа. 2007. №4. URL: <https://psyjournal.ru/articles/zigmund-freyd-i-vilgelm-shtekel-o-ponimanii-snovideniy>

⁸⁹ Стеф'юк І. Чернівчанин, який сердив Зигмунда Фрейда своїми оповідками (buknews на вікенд) (за матеріалами краєзнавчих публікацій). URL: <http://buknews.com.ua/page/chernivchanyn-ia-kyi-serdyv-zygmunda-freida-svoimy-opovidkamy-buknews-na-vikend.html>

П. Гей (1987), опираючись на фразу Фрейда про Штекеля як «безнадійного безсоромного» брехуна», так коментував цю ситуацію: «Для Фрейда з його яскраво вираженими моральними принципами така нечесність унеможлиблювала всю подальшу колегіальну роботу». Але цілком очевидно, що цей міф має значно глибшу причину, про яку пише Б. Ніцке: «Його [Штекеля – уточнення наше: Т.К., Г.Ч.] твори, якщо їх пам'ятати, можуть заплямувати репутацію «майстра»».⁹⁰

Після другого Міжнародного психоаналітичного конгресу в Нюрнберзі в 1910 р. З. Фрейд і К. Юнг почали ще більш різко висловлюватися на адресу В. Штекеля й А. Адлера через те, що ці двоє перешкодили К. Юнгу бути обраним на пост довічного президента Міжнародної психоаналітичної асоціації, як це передбачав З. Фрейд.⁹¹

Зазначимо, що «труднощі, яких через В. Штекеля зазнав З. Фрейд, були зовсім іншої природи, ніж ті, які заподіяв йому Адлер». Штекелю не була притаманна Адлерівська похмурість, заглиблення у теорію. Останньою він узагалі мало цікавився. Крім цього, сам Фрейд вважав його хорошим хлопцем, «приємним компаньйоном», якого відрізняє життєрадісність, безтурботність і веселість. «Він був, насамперед, людиною практичною й емпіричною, але головне, що відрізняло його від Адлера, – це доступність несвідомого, тоді як Адлер настільки був від нього далекий, що незабаром перестав вірити в його існування. Штекель був обдарованим психологом з рідкісним чуттям до виявлення витісненого матеріалу, і його внески у знання символізму, область, у якій він мав більшу інтуїцію, ніж Фрейд, представляли значну цінність на ранніх етапах розвитку психоаналізу».⁹² Якщо спочатку Фрейд це визнавав, навіть часто оскаржував інтерпретацію Штекелем тих чи інших символів, щоб пізніше переконатися, що той [Штекель] мав рацію із самого початку, то згодом Фрейда

⁹⁰ Стеф'юк І. Чернівчанин, який сердив Зигмунда Фрейда своїми оповідками (buknews на вікенд) (за матеріалами краєзнавчих публікацій). URL: <http://buknews.com.ua/page/chernivchanyn-i-akyi-serdyv-zygmunda-freida-svoimy-opovidkamy-buknews-na-vikend.html>

⁹¹ Nitschke B. Who was Wilhelm Stekel? *Therapy route*. 2008. 18 August. URL: <https://www.therapyroute.com/article/who-was-wilhelm-stekel-by-b-nitschke>

⁹² Джонс Э. *Жизнь и творения Зигмунда Фрейда*. Москва: Наука, 1997. 448 с. URL: http://www.e-reading.club/chapter.php/1037445/28/ernest-dzhons-zhizn-i-tvoreniya-zigmunda-freida.html#n_133

почала драгувати штекелівська нездатність до судження, відсутність критичних здібностей та інтуїція, яка «*часом дегенерувала у фантастичне вгадування, в якому ні на що не можна було покладатися*». Тож працю, яку Штекель видав у 1911 р., Фройд вважав такою, яка «*принижує нас, незважаючи на зроблені нею нові внески*». З чим пов'язане таке ставлення Фройда? Насамперед, з його переконаністю в тому, що Штекель – «*журналіст зрубого штибу*», недбалый і такий, для якого ефект впливу важливіший, ніж правдивість повідомлених ним фактів.⁹³

Так, у праці про психологічне значення для людей їх прізвищ, зокрема у виборі кар'єри й інших інтересів, Штекель перелічив велику кількість пацієнтів, чийі прізвища нібито вплинули на їх життя. Коли ж Фройд запитав його, як можна було називати прізвища своїх пацієнтів, Штекель відповів, що всі вони вигадані. Звісно, цей факт привів до конфлікту, до сумнівів у цінності зібраного Штекелем матеріалу, а також до заборони з боку Фройда щодо його публікації у «*Zentralblatt*».⁹⁴

Як пише Е. Джонс, Фройда драгувала ця звичка колеги, але «*привід для розриву був певною мірою непрямим*». Штекель конфліктував з В. Тауском,⁹⁵ і на зборах 30 травня 1912 р. між ними відбулася суперечка. Фройд, хоча він одного разу і назвав Тауска «хижаком», був високої думки про здібності Тауска та хотів доручити йому завідування відділом оглядів «*Zentralblatt*». Штекелю ця ідея абсолютно не сподобалася, він заявив, що не дозволить з'явитися у «*Zentralblatt*» жодному рядку, написаному Тауском. Джонсон пише про те, що «*успіх у сфері символізму дозволив*

⁹³ Джонс Э. *Жизнь и творения Зигмунда Фрейда*. Москва: Наука, 1997. 448 с. URL: http://www.e-reading.club/chapter.php/1037445/28/ernest-dzhons-zhizn-i-tvoreniya-zigmunda-freyda.html#n_133

⁹⁴ Там само.

⁹⁵ Віктор Тауск (1879 – 1919) австрійський піонер-психоаналітик, доктор медицини, невролог, учень і колега З. Фройда, перший представник психоаналітичних концепцій щодо клінічного психозу і особистості художника. (Tausk Victor. *Wikipedia*. URL: https://360wiki.ru/wiki/Victor_Tausk). Тауск займався психоаналітичними дослідженнями шизофренії та психозів, вивчав питання мастурбації і сновидінь. Вважав, що в реальності та в ілюзіях люди здійснюють несвідому проєкцію свого тіла у зовнішній світ. Життя покінчив самогубством, яке у прощальному листі пояснив власною неадекватністю (Овчаренко В.И. ТАУСК (Tausk) Виктор. URL: <https://sites.google.com/site/psychoanalysisbiography/Home/t/tausk>)

йому вважати, що він перевершив Фрейда».⁹⁶

Уже 6 листопада 1912 р. В. Штекель покинув Віденське психоаналітичне товариство.

Співпраця З. Фрейда та В. Штекеля тривала майже 16 років (1896–1912). Як і в інших подібних випадках, наприклад, конфлікт з А. Адлером, К.Г. Юнгом, З. Фрейд не тільки припинив будь-які стосунки зі Штекелем, він «викреслив» його зі свого життя. Навіть будучи невиліковно хворим, Фрейд ніколи не згадував «Танатос» у своїх працях, хоча проблемі «інстинкту смерті» ним присвячено багато часу й уваги.

За висловлюванням самого Фрейда, причиною конфлікту між ними була поведінка Штекеля, «про яку незручно публічно поширюватися». У цій «стриманості» якраз і простежується неабияка ворожість.

Після розриву з Фрейдом Штекель продовжував називати себе психоаналітиком і вважав, що школа Фрейда «заплуталася в містиці та філософії», тоді як він сам залишався вірним «справжньому аналізу, медичній роботі».⁹⁷ Фрейд також писав про те, що Штекель «заблукав».⁹⁸

Попри це, Штекелю приписують велику психологічну інтуїцію та розуміння символізму – сфер, куди Фрейд «прибув значно пізніше».⁹⁹

Діяльність Штекеля в роки Першої світової війни

Протягом Першої світової війни В. Штекель працював військовим лікарем і психіатром.

З 4 квітня 1914 р. його направили до «*Vereinsreservepital 6*» у Відні, де він лікував військових, зокрема і «військові» неврози. У

⁹⁶ Джонс Э. *Жизнь и творения Зигмунда Фрейда*. Москва: Наука, 1997. 448 с. URL: http://www.e-reading.club/chapter.php/1037445/28/ernest-dzhons-zhizn-i-tvoreniya-zigmunda-freyda.html#n_133

⁹⁷ Timms E. *Freud and the child woman. The memoirs of Fritz Wittels*. New Haven: Yale Univ. Press, 1995. P. 114.

⁹⁸ Freud S. On the history of the psycho-analytic movement. *S.E.*, 1914. C. 19.

⁹⁹ Dyer R. Wilhelm Stekel, 1868-1940: A Brief Biography. *The Victorian Web: literature, history & culture in the Age of Victoria*. 2021. URL: <https://victorianweb.org/science/psych/stekel.html>

листопаді 1916 р. Штекеля перевели до військового шпиталю у Сіммерінгу («*kuk war hospital in Simmering*»), де він замінив А. Адлера на посаді начальника нервово-психіатричного відділення. В. Штекель не тільки лікував своїх пацієнтів, але й намагався захистити їх від жорстокості війни.

Дж. Бруннер (1991) так описує цей період у житті Австрії та самого Штекеля: «Вільгельм Штекель... повідомляє про дуже тривожне та дуже особисте враження про те, що означало працювати в нервово-психіатричному відділі великого військового госпіталю у Відні. «Я зневажав тих лікарів, які, будучи рабовласниками бойових дій, змушували напіввідновлених солдатів повертатися назад в окопи. Я бачив жахливі приклади роботи цих катів. Реконвалесценти, які все ще хворіли, з незагоєними ранами були направлені до своїх полків. У багатьох лікарнях їх катували фарадичною шиткою, так що вони віддавали перевагу жахам війни перед жахами лікарні. Щотижня в палату заходив начальник лікарні, майор і колишній стоматолог, який кричав: „Ми повинні евакуюватися! Відішліть п'ятдесят відсотків пацієнтів! Приїжджає новий транспорт!“».¹⁰⁰

Після закінчення Першої світової війни Штекель опублікував свою головну працю «*Інстинктивні порушення що впливають на життя* («*Порушення імпульсів і емоцій*») у 10 томах (1928). Її було перекладено англійською мовою децю в іншій формі, а деякі томи – голландською та французькою мовами. Ця праця, як і інші його численні книги, була популярна у США, де перевидана в 1970-ті рр.

Обабір 3. Фроїда

В. Штекель викладав психоаналіз по всій Європі. У 1921 р. відвідав США, де прочитав кілька лекцій, а також Великобританію та кілька інших країн. За його участю в Нью-Йорку з'явилися у 1920р. журнали «*Психея*» та «*Ерос*». Проте В. Штекель уже у 1922 р. вийшов зі складу їх редакторів разом з Гербертом Зільберфером.

¹⁰⁰ Brunner J. Psychiatry, Psychoanalysis, and Politics During the First World War. *Journal of the History of the Behavioral Sciences Volume*. 1991. № 27. P. 355. URL: https://www.researchgate.net/publication/227870741_Psychiatry_pschoanalysis_and_politics_during_the_First_World_War

У 1934 р. він заснував незалежний щоквартальник «*Psychotherapeutische Praxis*», а вже через рік створив у Відні «*Клініку ревматоїдів*» для чоловіків і жінок, хворих на психічну хворобу. Остання, на його думку, була більш смертельною, ніж тиф чи кулі, що за хвилину призводять до смерті.

Значні досягнення в галузі сексології та психоаналізу з'явилися у науковому напрацюванні Штекеля в 1924, 1926, 1928 і 1931 роках. Штекель був категорично проти того, щоб психоаналітиком ставала особа без медичної освіти. Він заснував кілька асоціацій: *Організацію незалежних медичних аналітиків* (1920 р.) (Б. Ніцше¹⁰¹ вважає, що вона була школою, заснованою Штекелем¹⁰²), яку згодом перейменовано на *Асоціацію активних медичних аналітиків* і *Міжнародну асоціацію медичних аналітиків*. Подібні організації було засновано ще у кількох містах Європи та США.

Активний психоаналіз В. Штекеля

У своїй практиці В. Штекель дотримувався теорії *Едипового комплексу* та підкреслював роль невідомих процесів у виникненні невротичних розладів. Він практикував метод *короткого аналізу*, який передбачав більш активну участь терапевта. Невідомо, чи мав він учнів, проте з-поміж його аналізаних були відомі психоаналітики *Отто Гросс*¹⁰³ та *А.С. Ніл*,¹⁰⁴ а також перший

¹⁰¹ Бернд Ніцше (1944, Дрезден) – німецький психоаналітик, історик психоаналізу та науковий журналіст. (Nitzschke Bernd. *Wikipedia*. URL: https://de.wikipedia.org/wiki/Bernd_Nitzschke)

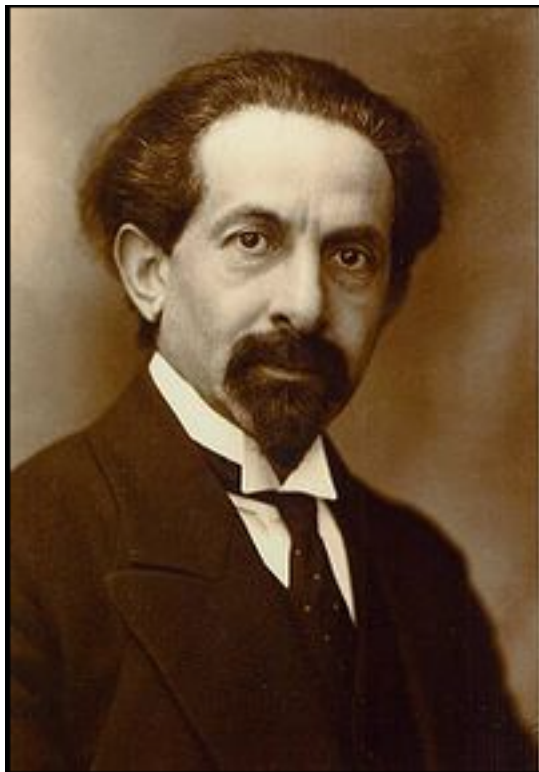
¹⁰² Nitzschke V. Who was Wilhelm Stekel? *Therapy route*. 2008. 18 August. URL: <https://www.therapyroute.com/article/who-was-wilhelm-stekel-by-b-nitzschke>

¹⁰³ *Отто Ханс Адольф Гросс (Otto Hans Adolf Gross)* (1877–1929) – австрійський психоаналітик, ранній учень *З. Фрейда*, який пізніше став анархістом і приєднався до утопічної громади *Аскони*, аналізаним В. Штекеля, син *Ганса Гросса*, який з 1 березня 1899-го по 31 липня 1902-го був призначений ординарним професором австрійського карного права у *Чернівецькому університеті* та читав тут курси карного процесу, матеріального карного права і пенітенціарного права. У 1899-1900 рр. працював на посаді декана юридичного факультету. Він редагував заснований ним 1898 р. журнал «*Архів кримінальної антропології і криміналістики*» (перше у світі кримінологічне періодичне видання), який був того часу єдиним редагованим виданням такого рангу у Чернівецькому університеті (Гросс Отто. *Wikipedia*: URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Ганс-Гросс>; https://ru.wikipedia.org/wiki/Гросс,_Отто)

¹⁰⁴ *Александр Сазерленд Ніл (Alexander Sutherland Neill)* (1883-1973) – шотландський педагог, письменник, засновник *школи Саммерхілл* (Neill Alexander Sutherland. *Wikipedia*: URL: https://ru.vvikipedla.com/wiki/A._S._Neill)

біограф З. Фрейда – Ф. Віттельс.¹⁰⁵ Останній високо оцінив Штекелеву «дивну легкість у розумінні», проте висловив і окремі зауваження до його роботи: «Проблема аналізу Штекеля полягала в тому, що він майже незмінно заходив у глухий кут, коли так званий негативний перенос посилювався».¹⁰⁶

У штекелівській теорії активного психоаналізу важливу роль відіграє ефект раптовості, оскільки саме через це інтерпретації робляться більш активно. Крім цього, В. Штекель опирається і на інтуїцію.

Вільгельм Штекель

Штекель писав: «Чим глибше я проникаю в сутність аналізу, тим твердіше моє переконання, що аналіз – безперервна боротьба з опором хворого, який не хоче бути здоровим, хоча він патетично заявляє завжди протилежне».¹⁰⁷

На відміну від «класичного психоаналізу», де процес лікування тривав довше, Штекель намагався впоратися з центральними несвідомими конфліктами пацієнта більш прямо, використовуючи також навіюючі й освітні засоби та поради з життєвих питань, а не працюючи тільки з опором і

¹⁰⁵ Фріц Віттельс (Fritz Wittels) (1880-1950) – американський психоаналітик австрійського походження (Wittels Fritz. *Wikipedia*: URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Fritz_Wittels). Написана ним, частково у співпраці з В. Штекелем, біографія З. Фрейда побачила світ 1924 р. у Лондоні та у США. Фрейд розкритикував цю працю. У 1925 р. Ф. Віттельс повернувся до Віденського товариства, а у 1927 р. його було прийнято до його складу. Примирення з Фрейдом відбулося, проте Віттельс так і не вніс усі правки, запропоновані З. Фрейдом у біографію останнього, яку перевидав у 1932 р. (Wittels Fritz. *Encyclopedia*: URL: <https://www.encyclopedia.com/psychology/dictionaries-thesauruses-pictures-and-press-releases/wittels-fritz-siegfried-1880-1950> та Lensing L. A. «Geistige Väter» und «Das Kindweib». Sigmund Freud, Karl Kraus und Irma Karczewska in der biographie von Fritz Wittels. *International Forum of Psychoanalysis*. 1989. 30. P. 430-431).

¹⁰⁶ Wittels F. *Freud and the Child Woman: The Memoirs of Fritz Wittels*. Ed. by Timms E. New Haven and London: Yale University Press, 1995. P. 113, 115.

¹⁰⁷ Штекель В. *Исходы психоаналитического лечения. Зарубежный психоанализ*. Санкт-Петербург: Питер, 2001. С. 85.

перенесенням. Його лікування – кілька сеансів на тиждень, що могли тривати від кількох тижнів до півтора року.

Штекель вимагав, щоб психоаналітики на сеансах психоаналізу активно втручалися та були зосереджені на поточному конфлікті, а не просто пасивно очікували. Водночас він наголошував на необхідності не випускати з уваги історію життя пацієнта.¹⁰⁸ Сьогодні у психотерапії часто використовуються міркування, сформульовані *Штекелем*, про якого, на жаль, забули багато років тому.

Теорія неврозів. Фетишизм, парафілії та інше

В. Штекель вважав, що лібідо при тривозі трансформується в органічні та соматичні симптоми; а в моменти, коли людина сумнівається, – в інтелектуальні. Тобто чим більш інтелектуально розвинена людина, тим сильнішим буде її сумнів, який стає задоволенням, сублімованим як інтелектуальне досягнення.¹⁰⁹

Якщо *З. Фройд* тлумачив невроз як наслідок подавлення сексуальних потягів, то, на думку *В. Штекеля*, в неврозах з'являється «Я»-релігійне. Тому він виокремив два витіснені типи: витіснений тип сексуальності та витіснений тип моралі. Останній створюється в умовах сексуальної розпусти та протидіє цьому одночасно. Тому фетишизм *В. Штекель* тлумачить як «несвідому релігію пацієнта».

З-поміж фетишів він виділяв «нормальні фетиші» та «крайні» – ті, які стають патологічними тоді, «коли вони відсувають увесь об'єкт любові на задній план, а самі беруть на себе функцію об'єкта любові, наприклад, коли коханець задовольняє себе володінням туфлею жінки, а саму жінку вважає другорядною чи навіть такою, що непокоїть, зайвою».¹¹⁰

На думку *Штекеля*, «нормальні» фетиші сприяють вибору

¹⁰⁸ Nitzschke B. Who was Wilhelm Stekel? *Therapy route*. 2008. 18 August. URL: <https://www.therapyroute.com/article/who-was-wilhelm-stekel-by-b-nitzschke>

¹⁰⁹ Stekel W. «The Doubt», *Compulsion and Doubt*. London: Peter Nevill, 1950. P. 92.

¹¹⁰ Stekel W. *Sexual Aberrations: The Phenomenon of Fetishism in Relation to Sex*, translated from the 1922 original German edition by S. Parker. London: Liveright Publishing, 1930. P. 3. URL: <https://wellcomecollection.org/works/ebdasch4>

способу життя. Так, «вибір професії був насправді спробою вирішити ментальні конфлікти шляхом їх витіснення»,¹¹¹ тому лікарі для Штекеля були «вуаєристами, які перенесли свій початковий сексуальний досвід на мистецтво діагностики».¹¹²

У пізніших дослідженнях В. Штекеля центральну нішу зайняли проблеми людської сексуальності та психоаналітичні витoki статевих девіацій (відхилень/збочень) – «парафілії».

Думки Штекеля у питанні дослідження збочень не збігалися з поглядами З. Фрейда. Він вважав, що парафілії – це захисні механізми морального «Я», а також приховані форми аскетизму. Він розцінював так звані збочення як неврози, включаючи гомосексуалізм, а сексологію вважав винятково психоаналітичною.

В. Штелкелем використано термін «парафілія», придуманий Фрідріхом Саломоном Краусом, для позначення «викривлень/збочень». Згодом цей термін було включено до американської психіатричної номенклатури *DSM-IV*.

У своїй праці «Психоаналітичні дослідження психічного безсилля» В. Штекель стверджував, що кожна людина, а особливо невротик, «має особливу форму сексуального задоволення, яка сама по собі адекватна».¹¹³ Е. Джонс, на основі аналізу переписки З. Фрейда,¹¹⁴ стверджує, що такий висновок В. Штекеля міг базуватися на його ж власному досвіді.

При цьому Штекель також описав суть садо-мазохістського акту як приниження.

Протягом 1910-1912 рр. В. Штекель разом з К. Юнгом і

¹¹¹ Wittels F. *Sigmund Freud: His Personality, His Teaching, & His School*. London, 1924. P. 195.

¹¹² *Seminars in Psychosexual Disorders*. Ed. by H. Freeman, I. Pullen, G. Stein and G. Wilkinson. London: Gaskell, 1998. P. 5.

¹¹³ Wittels F. *Sigmund Freud: His Personality, His Teaching, & His School*. London, 1924. P. 231.

¹¹⁴ «...the nature of Stekel's sexual perversion, which he should not have and which I have never repeated to anyone» – «... природа сексуального збочення Штекеля, якого він не повинен мати і про яке я ніколи нікому не повторював» (слова З.Фрейда. З листа Ернста Джонса до Макса Шура від 06.10. 1955). Макс Шур (Max Schur) (1897-1969) – відомий німецький психолог і близький друг З. Фрейда. На прохання хворого Фрейда зробив йому ін'єкцію смертельної дози морфіну (Borch-Jacobsen, M., & Shamdasani S. *The Freud Files: An Inquiry into the History of Psychoanalysis*. Cambridge, UK; New York: Cambridge University Press, 2012. P. 337. DOI: <https://doi.org/10.1017/cbo9780511979842>)

С. Шпільрейн¹¹⁵ висловлювали міркування про руйнівні сили, які діють у психіці людини.

Праця С. Шпільрейн «Деструкція як причина становлення» стала фундаментом для досліджень потягу до смерті, які проводив Фройд. Шпільрейн писала: «Бажання померти – це не що інше, як бажання винищити себе в любові».¹¹⁶

К.Г. Юнг доводив, що лібідо містить сили, спрямовані як на творення, так і на руйнування. У праці «Лібідо, його метаморфози і символи» (1912) він пише: «...страх невротика перед еротичними потягами може привести до того, що він не захоче брати участь у битві за життя. Він душить у собі несвідомі бажання і тим <...> здійснює ніби самогубство. Звідси виникають різного роду фантазії про смерть, що супроводжуються відмовою від еротичних бажань».¹¹⁷ Тобто пристрасть знищує саму себе, і лібідо «є Бог і диявол». Любов, на думку Юнга, «піднімає людину над собою, над кордонами її смертності та земнородності вгору, до божественності, й у той же час вона і знищує її».¹¹⁸

На відміну від Юнга, Штекель вважав любов і ненависть одними з найважливіших соціальних почуттів. Порівнюючи їх, він дійшов висновку, що в історії людства остання виникла раніше,

¹¹⁵ Сабіна Миколаївна (Шейва Нафтулівна) Шпільрейн (у заміжжі Шефтель, потім Шпільрейн-Шефтель; 25 жовтня (7 листопада) 1885 р. Ростов-на-Дону – 11 або 12 серпня 1942 р., там же) – російська та радянська психоаналітичка, педологиня і педагогиня. Вона послідовно була пацієнткою, потім студенткою і колегою К. Г. Юнга, з яким у неї були близькі стосунки протягом 1908-1910 рр., «жінка, яка посварила Фрейда та Юнга». Шпільрейн закінчила медичний університет, публікувалась у різних європейських психологічних журналах, брала участь у роботі конгресів і конференцій з психології, психіатрії, психоаналізу та педагогіки. Вона стала членкинею психоаналітичних товариств – Віденського (1911-1922) і Женевського (1922-1924), поважною фахівчиною у своїх колах. В історію психоаналізу С. Шпільрейн увійшла як авторка праці «Деструкція як причина становлення», яка стала фундаментом для досліджень Фройдом потягу до смерті. У праці «По той бік задоволення» Фройд написав: «Сабіна Шпільрейн передбачила значну частину цих міркувань». Вона показала, що деструкція власного «Я» – причина соціального та культурного розвитку; досліджувала проблему потягу до смерті; вперше застосувала метод психоаналізу у дослідженні шизофренії; описала Едипів комплекс у дитячому віці; вивчала дитячі фобії та виникнення і розвиток мови у дітей. (Сабіна Шпільрейн – учениця Фрейда и любовниці Юнга. *Jewishnews. Проект Объединённой еврейской общины Украины*, 2017. URL: <https://jewishnews.com.ua/technology/evrejskij-genij-issledovatelnicza-edipova-kompleksa-sabina-shpilrejn>)

¹¹⁶ Сабіна Шпільрейн – ученица Фрейда и любовниці Юнга. *Jewishnews. Проект Объединённой еврейской общины Украины*, 2017. URL: <https://jewishnews.com.ua/technology/evrejskij-genij-issledovatelnicza-edipova-kompleksa-sabina-shpilrejn>

¹¹⁷ Лейбин В.М. *Психоанализ*. 2-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2008. С. 520.

¹¹⁸ Там само.

ніж любов. Психоналітик був переконаний, що у сновидіннях і фантазіях пацієнтів є такі сюжети та мотиви, які свідчать про символічний прояв внутрішньої тенденції до смерті. Так у його вченні з'явилось поняття «Ганатосу» як потягу до смерті.¹¹⁹

В. Штекель увів також поняття латентної гомосексуальності та зробив істотний внесок у її дослідження. Він відзначав, що зовсім не прекрасна стать виявляє схильність до нових і все більш витончених стандартів жіночої краси. Суть проблеми полягає у тому, що:

– *«генетично задана «округлість форм» і всі інші атрибути жіночності втрачають свою сексуальну привабливість для чоловіків. Тому жінки змушені коротко стригти волосся та постійно піклуватися про те, щоб всупереч своїй природі виглядати тонкими та сухорлявими, схожими швидше навіть не на німфеток, а на хлопчиків-підлітків»;*

– *жінки також вимушено відмовляються від того, що вважалося їхнім надбанням, – від сором'язливості.*

При цьому все це інтерпретується науковцем у межах деструктивних тенденцій розвитку сучасного соціуму та культури, зокрема, йдеться про деструкцію відносин між статями.

Штекель доводив, що мастурбація – це *«природна стадія формування дорослої сексуальності»*, він досліджував фригідність, розвивав ідеї Фрейда про інверсії, вважав, що у кожної людини є свої, важливі тільки для неї, нюанси сексуального задоволення.¹²⁰

Штекелю також належить ідея про синдром *«віри у велику історичну місію»* (іноді іменованій *«комплексом Христа»*). Розкриваючи розуміння цього синдрому, він відзначав, що існує величезна кількість людей *«вельми скромних здібностей, які у глибині душі щиро вірять, що їм призначена якась велика історична місія»*. І цей розрив між пристрасно бажаною (в певному сенсі патологічною) потребою стати відомою або шанованою особистістю і реальною можливістю для таких домагань може призводити до найтрагічніших наслідків, жорстокої агресії по відношенню до

¹¹⁹ Лейбін В.М. *Психоналіз*. 2-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2008. С. 520.

¹²⁰ *Психоналіз : учебник для бакалавриата и магистратуры* / М. М. Решетников [и др.] ; под редакцией М. М. Решетникова. Москва : Издательство Юрайт, 2017. С. 243.

тих, хто не зумів оцінити такого «генія». Як бачимо, відкриття В. Штекеля перегукується з дослідженням комплексу неповноцінності А. Адлера.

Вільгельм Штекель одним із перших звернув увагу на так звані «актуальні неврози» й «актуальні психічні конфлікти». В основі останніх, на його думку, лежить несвідомий конфлікт між «тасмним» ідеалом свого «Я» і реальним станом особистості в ієрархії тих чи інших відносин. Тож заданням психоаналізу є «виявлення протиріч між тасмними, прихованими навіть від самого себе, нерідко аморально спрямованими, бажаннями, потягами та реальними можливостями для їх реалізації. Тобто причина хвороби, наприклад, Едипів комплекс, закладена самою природою та завжди присутня в кожному з нас, але невротизація та появлення патологічних комплексів запускається саме через конфлікт актуальний».¹²¹

В. Штекель увів до психоаналізу такий захисний механізм як «анулювання», що є свого роду протилежністю фрейдівському «витісненню» як неусвідомленому усуненню зі свідомості неприйнятних думок, мотивів чи почуттів, про існування яких пацієнт нерідко навіть не здогадується. Але є й такі міркування та емоції, про які пацієнт має точне уявлення й у процесі фантазій, сновидінь чи їх інтерпретації це знання наче анулюється.

Наприклад, «пацієнт знає, що він одружений, але в процесі інтерпретацій, у своєму несвідомому, він може виявитися «абсолютним» холостяком. Цей механізм відноситься, звичайно, не тільки до сімейних і сексуальних стосунків: багато змісту свідомості (або конкретні персоналії) анулюються нами набагато частіше».¹²²

Варто відзначити і погляди науковця на мистецтво. В. Штекель писав, що «у кожній дитині дримає творчий художник». Здійснюючи психоаналітичну експертизу коренів мистецтва, він наголошує на тому, що «...фрейдистська інтерпретація ... ніколи не пропонує навіть найгрубіших критеріїв «художньої»

¹²¹ Фрейд З. *Мя и смерть. По ту сторону принципа наслаждения*. Рязанцев С. Танатология – наука о смерти / ред. М. М. Решетников, А. И. Белкин. Санкт-Петербург : Восточно-Европейский Институт Психоанализа, 1994. 382 с. URL: <https://uchebilka.ru/istoriya/665/index.html>

¹²² Там само.

досконалості ... ми досліджуємо тільки імпульс, який спонукає людей творити». Тоді як аналіз Штекелем мрій художників і нехудожників показав, що «...на рівні створення символів поет не відрізняється від найпрозаїчнішої душі ... Хіба ж не чудово, що великий поет Гете і невідома маленька жінка ... створили такі схожі мрії?».¹²³

Зазначимо, що теорія неврозів Штекеля малодосліджена. Однак його базові припущення передували низці ідей та концепцій пізнішої історії психоаналізу.

Учення про Танатос

За свідченнями сучасників, вперше термін «Танатос» використав Вільгельм Штекель для позначення потягу до смерті, який сьогодні набув ширшого змісту та застосовується в психоаналізі для узагальненої характеристики будь-яких деструктивних (саморуйнівних) тенденцій.

Аналіз Штекелем численних сновидінь доводив, що поряд з бажанням жити людина володіє бажанням померти,¹²⁴ а прояв страху у пацієнтів нерідко пов'язаний з темою смерті. Він першим звернув увагу на перманентну присутність символів смерті у сновидіннях і фантазіях практично всіх своїх пацієнтів.

Штекель говорив про те, що в будь-яких проявах підвищеної тривожності є прояви інстинкту смерті, який виникає як результат придушення сексуального інстинкту.¹²⁵ Людина відчуває неабияку психічну напругу щоразу, коли вона не тільки стикається зі смертю, але навіть тоді, коли порушується тема смерті. Він першим описав символічні прояви прагнення до смерті у фантазіях пацієнтів. Фройд довго не погоджувався з ідеями Штекеля. Пізніше Фройд напише: «...ідеї смерті виявляються

¹²³ Wilhelm Stekel. *Austrian physician and psychologist*. URL: <https://peoplepill.com/people/wilhelm-stekel>

¹²⁴ Лейбін В.М. *Психоаналіз*. 2-е изд. Санкт-Петербург: Питер, 2008. С. 520.

¹²⁵ Фрейд З. *Мы и смерть. По ту сторону принципа наслаждения*. Рязанцев С. Танатология – наука о смерти / ред. М. М. Решетников, А. И. Белкин. Санкт-Петербург : Восточно-Европейский Институт Психоанализа, 1994. 382 с. URL: <https://uchebilka.ru/istoriya/665/index.html>

практично в усіх фантазіях, міфах і казках»¹²⁶ й «іншим способом просто неможливо пояснити феномен агресивності людини та її невикорінюване прагнення до руйнування»;¹²⁷ «Якщо ми приймемо як такий, що не знає винятків, факт той досвід, що все живе вмирає через внутрішні причини, повертається до неорганічного, то ми можемо тільки сказати: мета будь-якого життя – смерть».¹²⁸

Проте, на думку М. Решетнікова з колегами (2017): *«Скільки б люди не мріяли про особисте безсмертя, поки існує тільки один варіант для реалізації цього (безумовно, нарцисичного) бажання: набуття генетичного безсмертя в дітях. Але й у цьому випадку ми виявляємо незаперечну правоту тих положень, які були сформульовані в психоаналізі понад сто років тому. Зокрема, все більшу поширеність набувають ідеї «child-free», тобто відмови від бажання та можливості мати дітей особами фертильного віку. При обстеженні сучасної німецької популяції в деяких регіонах таких жінок і чоловіків уже близько 40%...».¹²⁹*

Отже, Штекель звернувся до аналізу протистояння між прагненням жити та вмерти на тринадцять років раніше, ніж Фройд. Останній, щоправда, у праці «Поза принципом задоволення» про Штекеля не згадує.

З протоколу «Говариства щосереди» (виступ Штекеля з теми «Психологія та патологія тривожного неврозу»):

«Доповідач бере за вихідну точку сон про жінку-пацієнтку, в якій чітко поєднуються смерть і сексуальність. У ній з'являється людина, яка в одній особі – Ерос і Танатос. [...] Не існує ізольованих інстинктів. Статевий інстинкт, наприклад, завжди з'являється разом із двома інстинктами: інстинктом життя та інстинктом смерті».¹³⁰

Штекель також стверджував, що «неврастенії не існує». На його

¹²⁶ *Психоанализ : учебник для бакалавриата и магистратуры / М. М. Решетников [и др.] ; под редакцией М. М. Решетникова. Москва : Издательство Юрайт, 2017. С. 243-247.*

¹²⁷ Там само. С. 243-247.

¹²⁸ Фрейд З. *Психика: структура и функционирование / пер. с нем. А.М. Боровиков. Москва : Академический проект, 2007. С. 104.*

¹²⁹ *Психоанализ : учебник для бакалавриата и магистратуры / М. М. Решетников [и др.] ; под редакцией М. М. Решетникова. Москва : Издательство Юрайт, 2017. С. 243-247.*

¹³⁰ Nitzschke B. Who was Wilhelm Stekel? *Therapy route*. 2008. 18 August. URL: <https://www.therapyroute.com/article/who-was-wilhelm-stekel-by-b-nitzschke>

думку, «за нею ховаються психоневротичні симптоми».¹³¹

Добре відома суть конфлікту «про мастурбацію» між З. Фройдом і В. Штекелем. З. Фройд дотримувався традиційного для кінця ХІХ ст. погляду про те, що мастурбація призводить до психологічних проблем. *«Думка про те, що мастурбація шкідлива, знаходить підтвердження в спостереженнях, зроблених абсолютно об'єктивним критиком, який відстежує пізніше збентеження арабської молоді до її мастурбації...»*, – записано у Протоколі засідання від 7 лютого 1912 р.

Штекель не погоджувався з таким підходом і підкреслював почуття сорому та провини, які виникли через заборону мастурбації, та вважав, що саме вони призводять до психологічних проблем.

У листі до Фріца Віттельса (1924 р.) З. Фройд натякнув на третій можливий варіант: причиною надмірної мастурбації можуть бути нерозв'язані проблеми прихильності з супроводжуваними інфантильними фантазіями; це було б шкідливим, якби воно блокувало орієнтацію на дорослого сексуального партнера після статевого дозрівання. Тому Фройд вважав, що *«твердження Штекеля про нешкідливість нестримної мастурбації ґрунтується на брехні»*.¹³²

Імовірно, висновки Фройда доволі суб'єктивні, оскільки, будучи аналітиком Штекеля, він мав уявлення про історію життя останнього.

Щодо Штекеля, то цілком очевидно, що його толерантне ставлення в «дебатах про мастурбацію» продиктоване власним досвідом. Про це свідчать його спогади у праці *«Листи до матері»* (1929): *«Дозвольте мені розповісти вам з власного досвіду, як я боровся і страждав. Я був у віці вашого хлопчика, коли товариш позичив мені книгу під назвою «Selbstbewahrung» [Самозбереження, видання 80, Лейпциг 1883], яку читало багато молодих людей. Наслідки онанізму та втрати сперми були описані у жахливому світлі. Яка страшна доля чекала на тих нещасних людей, які стали жертвами цього жалюгідного*

¹³¹ Nitzschke B. Who was Wilhelm Stekel? *Therapy route*. 2008. 18 August. URL: <https://www.therapyroute.com/article/who-was-wilhelm-stekel-by-b-nitzschke>

¹³² Там само.

«пороку»!»¹³³ Штекель не виступає проти самого «пороку», він швидше каже «ні» «пороку» почуття провини та сорому.

Опублікований Штекелем задовго до знайомства з З. Фройдом нарис «Коїтус у дитинстві» (1895) демонструє його погляд на статеві імпульси, що спонтанно виникають у дитинстві, як на нормальні психологічні явища.

*«Якщо ви запитаєте про це велику кількість розумних людей і вимагатимете від них ретельного обдумування, кожен другий буде згадувати певні події в дитинстві, які тоді були незрозумілими, але які при більш точному огляді виявилися прелюдією статевого потягу». Штекель вважав дитинство містком, який пов'язує *homo sapiens* із царством тварин. «У дитинстві ясно, що багато з того, у що люди вірять, що вони роблять, розмірковуючи та напружуючи волю, сходять до інстинкту». Цим аргументом Штекель хотів звільнити сексуальні бажання та поведінку в дитинстві від забобонів. Він вважав, що така поведінка може бути патологічною тільки у «дегенеративних» або таких, які зазнали сексуального насильства, дітей.¹³⁴*

Якщо Фройд спочатку не сприймав такий погляд Штекеля, то згодом він напише: «Більш детальне вивчення психічного життя дітей, безперечно, навчило нас, що сексуальні інстинктивні сили в інфантильній формі відіграють досить велику роль...». «Як би дивно це не звучало, але інфантильна сексуальність була відкрита ним – Фройдом; до цього в літературі не було жодного натяку на це».¹³⁵

Значно пізніше Фройд стверджуватиме й те, що іншим способом практично неможливо пояснити не пов'язані з еротикою прояви агресивності людини та її прагнення до руйнування.¹³⁶

Ідея Танатоса викликала неабиякі дискусії серед психоаналітиків.

¹³³ Nitzschke B. Who was Wilhelm Stekel? *Therapy route*. 2008. 18 August. URL: <https://www.therapyroute.com/article/who-was-wilhelm-stekel-by-b-nitzschke>

¹³⁴ Там само.

¹³⁵ Так само.

¹³⁶ Фрейд З. *Мы и смерть. По ту сторону принципа наслаждения*. Рязанцев С. *Танатология – наука о смерти* / ред. М. М. Решетников, А. И. Белкин. Санкт-Петербург : Восточно-Европейский Институт Психоанализа, 1994. 382 с. URL: <https://uchebilka.ru/istoriya/665/index.html>

Беззаперечно та з ентузіазмом її сприйняла тільки *Мелані Кляйн*.¹³⁷ На її думку, безпосереднім джерелом виникнення тривоги є деструктивні імпульси. Небезпека, яку представляє для організму інстинкт смерті, – першопричина виникнення тривоги. Її теорія не заперечує і лібідоносний фактор, оскільки лібідоносна фрустрація підсилює або вивільняє тривогу шляхом збільшення рівня агресивності. Відбувається це тому, що лібідозне задоволення має здатність послаблювати або стримувати тривогу. Отже, ключову роль відіграє процес злиття та взаємодії основних інстинктів, порушення в якому стають причиною виникнення тривоги.

Твердження психологині про наявність вроджених деструктивних потягів у дітей, що є джерелом виникнення тривоги – своєрідна модифікація ідеї *Штекеля*. Дію *Танатосу* *М. Кляйн* виявляла також у дитячих конфліктах.

Символізм у сновидіннях : порівняння двох підходів

В. Штекель зробив значний внесок у розуміння символізму в снах. Вважають, що саме він навчив *З. Фройда* формувати більш правдиву оцінку «ступеня та значення символізму в снах», а робота *Штекеля* над символікою сновидінь була належно оцінена *З. Фройдом* і навіть отримала визнання у праці останнього «Тлумачення сновидінь».^{138 139} «...праці *Вільгельма Штекеля* й інших ... з тих пір навчили мене формувати більш правильну оцінку ступеня та важливості символізму в снах»,¹⁴⁰ – писав *Фройд*.

Якщо *Фройд* у тлумаченні сновидінь виходив із асоціацій пацієнта, то *Штекель* аналізував маніфестний (явний/поверхневий) зміст сновидінь.

Штекель писав: «*Фройдівський метод асоціацій з деталями*

¹³⁷ *Мелані Кляйн* (1882-1960) – британський психоаналітик, одна із засновниць дитячого психоаналізу, ігрової психоаналітичної терапії і теорії об'єктних відносин (*Кляйн Мелані*. *Wikipedia*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Мелані_Кляйн)

¹³⁸ *Stekel W. The Autobiography of Wilhelm Stekel – The Life Story of a Pioneer Psychoanalyst*. Ed. by Emil A. Gutheil, M.D. Read Books Ltd., 2020. 324 p.

¹³⁹ *Gay P. Freud: A Life for our Time*. London, 1989. P. 173

¹⁴⁰ *Freud S. Preface to the Third Edition The Interpretation of Dreams*. London : George Allen & Co., 1913. P. 49

*сновидінь не спрацьовує, коли символи сновидінь не можуть бути зрозумілі індивідуально або відбуваються з віртуально загальної мови сновидінь. Такі символи нічого не підказують тому, хто бачить сон, і аналітик повинен зрозуміти правильне значення символу за допомогою власних знань або інтуїції. Разом з тим, більше значення надається маніфестному змісту сновидінь. Ця процедура суперечить основній рекомендації Фрейда виходити в інтерпретації з асоціацій пацієнта».*¹⁴¹

Фрейд застерігав аналітиків від самообману маніфестним змістом і говорив про необхідність пошуку латентної думки за асоціаціями до фрагментів сновидіння,¹⁴² оскільки вважав, що *«значення сновидіння можна відкрити тільки після додаткової роботи, після того, як сновидець наведе асоціації до подій і думок попереднього дня».*¹⁴³

Проте через десять років після першого видання *«Тлумачення сновидінь»* Фрейд визнав привілейовану форму образів сновидіння, оскільки виявив, що деякі образи повторюються, є постійними у своєму значенні та викликають невелику кількість асоціацій. Це *«символи»* сновидіння.

Місце символічного уявлення в сновидінні зміцнює розуміння сновидіння як процесу творчого та синтезує, більше відкриває, ніж приховує, маскує та захищає. Символ сновидіння пов'язує маніфестне (явне) та латентне значення, несе в собі зв'язку, а не розщеплює їх. Однак, незважаючи на чималу кількість накопичених символів та їх інтерпретацій, Фрейд підкреслює важливість виявлення асоціацій сновидця.¹⁴⁴

3. Фрейд класифікував символічну репрезентацію як механізми роботи сновидінь, що мають на меті придушення та перетворення небажаного змісту в нерозпізнаний. На його думку, символи більш передсвідомі, аніж несвідомі. Він вважав, що існує

¹⁴¹ Фрейд З. *Мя и смерть. По ту сторону принципа наслаждения*. Рязанцев С. *Танатология – наука о смерти* / ред. М. М. Решетников, А. И. Белкин. Санкт-Петербург : Восточно-Европейский Институт Психоанализа, 1994. 382 с. URL: <https://uchebilka.ru/istoriya/665/index.html>

¹⁴² Фландерс С. *Современная теория сновидений*: монография. Москва : ООО «Фирма «Издательство АСТ», Рефл-Бук. 1998. 336 с. URL: <https://psyinst.moscow/biblioteka/?part=article&id=1202>

¹⁴³ Там само. С. 13.

¹⁴⁴ Там само. С. 13-14.

група передсвідомих символів, спільних для всіх людських істот, як свого роду прामова.¹⁴⁵ Фактично, тоді вони не придушуються, а, скоріше, використовуються для придушення. Пізніше, у своїй праці, присвяченій символізму, *Ернст Джонс* писав про те, що цей шар символіки не є вродженим, але повинен бути заново створений кожним індивідом.

В. Штекель інтерпретував символи інтуїтивно, завдяки специфічному дару їх безпосереднього розуміння. Тому більшість психоаналітиків, як і сам Фройд, вважали, що результати таких тлумачень не можна вважати науковими та вірогідними. Останній згодом назве Штекеля «таким, який помилявся»: «Хто спочатку зробив таку похвальну роботу, а потім почав повністю помилятися» («З історії психоаналітичного руху» 1914 р.). Штекель пізніше, в 1926 р., протиставить версії Фройда свою «Історію психоаналітичного руху».¹⁴⁶

Штекель володів особливим талантом до інтерпретації сновидінь. Зважаючи чи то на бажання допекти своєму наставнику, чи на особливості своєї натури, після розриву з віденським психоаналітичним товариством він іноді дозволяв собі «фрозвагу» переінтерпретації змісту сновидінь, опублікованих Фройдом чи іншим психоаналітиком з найближчого оточення Фройда. Такі заочні інтерпретації часто були більш переконливими, ніж дані психоаналітиками у процесі безпосередньої роботи з аналізантом.

Штекель, на відміну від Фройда, детально не теоретизував про інстинкт смерті. Він розвивав ідею біполярності. Тож бажання жити, яке Фройд тлумачив як інстинкт самозбереження людини і біологічного виду в цілому, Штекель вважав фундаментальним і розумів його як сексуальний драйв.

Він стверджував, що «жодна емоція чи навіть ідея не може існувати без того, щоб у той самий час свого існування не викликати свою протилежність». Тобто «емоції і думки ... зустрічаються тільки в протилежних парах. Любов і ненависть, життя і смерть, садизм і

¹⁴⁵ Прамова – давня мова, з якої виникли мови, що належать до конкретної сім'ї мов.

¹⁴⁶ Фрейд З. *Мы и смерть. По ту сторону принципа наслаждения*. Рязанцев С. *Танатология – наука о смерти* / ред. М. М. Решетников, А. И. Белкин. Санкт-Петербург : Восточно-Европейский Институт Психоанализа, 1994. 382 с. URL: <https://uchebilka.ru/istoriya/665/index.html>

*мазохізм, гетеросексуальність і гомосексуальність, так би мовити, ніколи не можуть бути психологічно репрезентовані самі по собі».*¹⁴⁷

Сексуальність, на його думку, – вираження бажання жити або волі до життя, яка виступає проти загрози, що пов'язана зі смертю, а також проти пригніченого бажання дезінтеграції в смерті.

Штекелівська концепція біполярності – бажання смерті та спонукання до життя – мала для нього практичний результат: «Ні сновидіння без теми смерті». Такі вислови типові для *Штекеля*. Спочатку вони звучать так, нібито встановлюють закони. Вони є свого роду методологічними принципами: дивіться, чи зможете ви знайти ключ до страху смерті або до прагнення до смерті в суперечливій плутанині актуального сновидіння.

Для прикладу, ходьбу в сновидінні, чийсь від'їзд, вихід з приміщення тощо *Штекель* вважав такими, що містять символ смерті.

«Мій батько повинен відправитися в тривалу поїздку ...»

Коментар *Штекеля*: *«тобто він повинен померти.»*

«Моя дружина вийшла з кімнати та залишила мене одного ...»

Коментар *Штекеля*: *«тобто вона померла».*¹⁴⁸

У всіх випадках сновидіння показує рух *«подалі звідси»*. Така *«фантазія є фантазією про сепарацію, яка породжує жах, у разі чого емоція є емоцією страху сепарації або втрати, або нарцисичне Его хоче знищення травмуючого об'єкта».*¹⁴⁹

В. Штекель говорив, що розкриття символізму смерті у сновидіннях потребувало багато часу, і він ніколи б його не виявив, якби використовував тільки метод асоціацій, *«які не тільки виявляють несвідоме, але й привносять нові перешкоди»*,¹⁵⁰ оскільки смерть і думки про неї – це ще більше табу, ніж сексуальність. Тому *Штекель* наголошує на неабиякій ролі інтуїції психоаналітика у виявленні значення змісту сновидіння.

¹⁴⁷ Вертманн Г.Ф. Зигмунд Фрейд и Вильгельм Штекель о понимании сновидений. *Журнал практической психологии и психоанализа*. 2007. №4. URL: <https://psyjournal.ru/articles/zigmund-freyd-i-vilgelm-shtekel-o-ponimanii-snovideniy>

¹⁴⁸ Там само.

¹⁴⁹ Там само.

¹⁵⁰ Там само.

Лондонський період (1938–1940)

Після приходу до влади нацистів психоаналітична практика була заборонена спочатку в Німеччині, а у 1937 р. – й у Відні. Праці Штекеля, як і Фрейда, потрапили під цілковиту заборону.

У день аншлюсу Австрії, 11 березня 1938 р., В. Штекель через Швейцарію втік до Англії. Він відкрив у Лондоні невелику приватну психоаналітичну практику.

В. Штекель брав активну участь у культурному житті австрійських біженців,¹⁵¹ зайнявся написанням автобіографії, яка була видана посмертно.

Важка хвороба (діабетична гангрена та проблеми з простатою) забирала останні сили. Доведений до відчаю, В. Штекель наклав на себе руки в Лондонському готелі «Pembroke» в 1940 р. у віці 74 років, прийнявши велику дозу аспірину.

Короткий огляд праць В. Штекеля

Вільгельм Штекель написав близько 500 праць, серед яких повісті, п'єси та композиції.¹⁵²

*Доктор Штекель був «плідним письменником, але «...повторюваним, анекдотичним і безсистемним. Його головною претензією на психоаналітичну відмінність було глибоке інтуїтивне розуміння значення символізації».*¹⁵³

Протягом двох десятиліть В. Штекель був найвідомішим психоаналітичним автором після Фрейда. За цей період він надрукував багато книг з проблем психоаналізу, а також був першим психоаналітичним літературним перекладачем.

Свою першу працю «Про коїтус у дитинстві» Штекель

¹⁵¹ Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik: Alter Hilfsfonds Zl. 14.700. Siehe auch David Lester : *Suicide and the Holocaust*. 2005. S. 61–63.

¹⁵² Clark-Lowes F. Freud's Apostle: Wilhelm Stekel and the Early History of Psychoanalysis. *Authors OnLine*. Gamlingay, 2010. 431 p.

¹⁵³ Джонс Э. Вильгельм Штекель (1868–1940) – Жизнь и творения Зигмунда Фрейда. URL: <http://www.e-reading.club/chapter.php/1037445/28/ernest-dzhons-zhizn-i-tvoreniya-zigmunda-freyda.html>

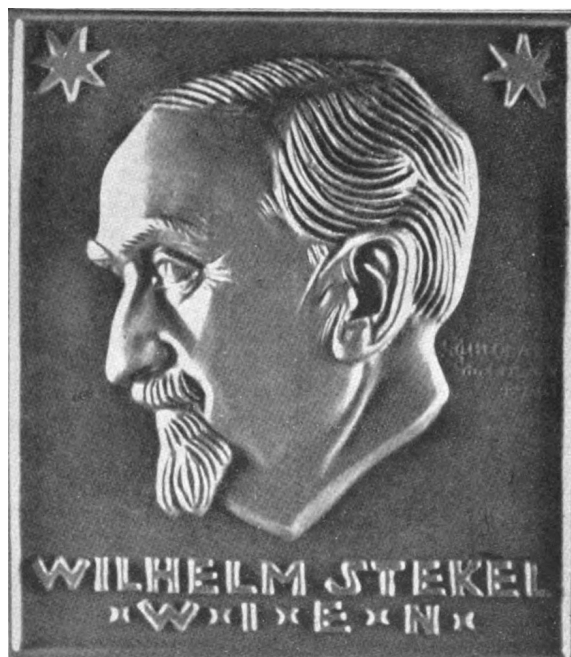
написав у 1895 р. Це був опис спостережень за сексуальною активністю дітей, що мав автобіографічну природу. Пізніше Фройд у своїй теорії інфантильної сексуальності буде посилалися на цей нарис. Як пише Б. Ніцке (1992): «...Штекель, безумовно, не усвідомив теоретичної важливості свого спостереження».¹⁵⁴

Крім праць, присвячених медицині та психоаналізу, Штекель опублікував безліч статей, фейлетонів тощо. Наприклад, його тритомний навчальний памфлет «*Листи матері*» побачив світ на 25 мовах світу.

Студенти Штекеля збиралися, щоб обговорювати його «*Активний психоаналіз*». Проте він не заснував ніякого напрямку чи школи.

У 1908 р. він опублікував працю «*Стани тривоги та їх лікування*», передмову до якої написав Фройд.

На історичному Першому міжнародному конгресі в Зальц-бурзі в 1908 р. він представив доповідь «*Тривога в істерії*».

Книга «*Мова сновидінь*» («*Die Sprache des Traums*»), що була презентацією для лікарів і психологів про тлумачення та символізм сновидіння у його поєднанні з хворим і здоровим розумом, побачила світ у 1911 р. Вона зазнала нищівної критики з боку Фройда, проте згодом останній цитував її у наступних виданнях своєї праці «*Інтерпретація сновидінь*».

Уже через рік Штекель видав працю «*Сновидіння поетів*», у якій він продемонстрував результати власних емпіричних досліджень.

Після закінчення Першої світової війни Штекель опублікував свою основну працю «*Порушення інстинктів і їх вплив на життя*» у 10 томах (близько 4 тисяч сторінок) 1912–1928 рр., яку було

¹⁵⁴ Nitzschke B. Who was Wilhelm Stekel? *Therapy route*. 2008. 18 August. URL: <https://www.therapyroute.com/article/who-was-wilhelm-stekel-by-b-nitzschke>

перекладено англійською, а деякі томи – нідерландською та французькою мовами. Багато праць *Штекеля*, присвячених проблемам мастурбації, гомосексуалізму, фригідності у жінок, імпотенції у чоловіків, психосексуальному інфантилізму, особливостям поведінки, фетишизму, садизму та мазохізму тощо великими тиражами перевидано у 1970-х рр. у США.

На жаль, після розриву з *Фройдом* про *Штекеля* мало хто згадував. Його твори майже не читалися та не цитувалися представниками психоаналітичних товариств і асоціацій. Поняття, введені *Штекелем*, поступово набули загального вжитку без згадки про їх автора. Для прикладу, в його праці «*Стани нервової тривоги*» вперше йдеться про «*мову органів психіки*», тому її варто розглядати як одну з основних праць із психосоматики. А ідеї про первинність ненависті у порівнянні з любов'ю, вчення про *Танатос*, зрештою, теж згодом були прийняті *Фройдом* та іншими психоаналітиками.

Напрацювання *Штекеля* поступово повертається як до наукової спадщини психоаналізу, так і до культурної спадщини людства. Так, у 2012 р. в журналі «*Krachkultur*»¹⁵⁵ (14/2012-*Bunte Raben Verlag*) було опубліковано есе *Мартина Брінкманна* «*Апостол Фрейда*» («*Der Apostel Freuds*»). *Штекель* як авторитет з питань психопатології з'являється в романі *Дешила Хеммета* «*Тонка людина*» (1934), а *Джером Селінджер* – цитує його в романі «*Над прірвою в житті*» (1951).

¹⁵⁵ KRACHKULTUR. URL: <http://www.krachkultur.de/krachkultur-literaturmagazin.html#wrapper>

Георг Еліас Мюллер

(Georg Elias Nathanael Müller)

(20 липня 1850, Грімма, Саксонія – 23 грудня 1934, Геттінген)

німецький філософ, один з перших експериментальних психологів, психофізик

Історична розвідка

Георг Еліас Мюллер – один із перших, кого зацікавило дослідження людської психіки не лише в природних умовах,

¹⁵⁶ Фото Георга Мюллера. URL: https://kulturerbe.niedersachsen.de/piresolver?id=isil_DE-7_mueller_m1_3

але й у лабораторних. Підлаштування умов, за яких можна експериментально вивчити мислення, пам'ять, емоції, волю, поведінку людини, допомогли науковцю ґрунтовніше пізнати глибини людської психіки.

Народився *Георг Еліас Мюллер* 20 липня 1850 р. у місті Грімма, що в Саксонії. Його батьки – *Фрідріх Мюллер* та *Розалі Земе Мюллер*. Батько був теологом і професором релігії в сусідній королівській академії. Після гімназії, яку *Г. Мюллер* закінчив у *Лейпцигу*, він вступив до тамтешнього університету. Вивчав історію та філософію. Цікавився філософією *Г. Гербарта*. Ніяк не міг визначитися, що більше йому до вподоби з цих двох дисциплін. Тому навіть узяв академічну паузу на два роки. Тоді ж, у 1870 р. почалася *Франко-Пруська війна*. Двадцятилітній *Мюллер*, пройнявшись патріотизмом, волонтером пішов до війська. Брав участь у боях. До слова, після перемоги над франкською армією він разом зі своїм полком урочисто пройшовся крізь *Бранденбурзькі ворота* в Берліні. На війні визначився з тим, що хотів би поглиблено вивчати. Шальки терезів перехилилися на бік філософії. А вже від неї він перейшов до вивчення молодого тоді ще науки – психології.

У 1871 р. відновив навчання в *Лейпцизькому університеті*, але згодом, за рекомендацією свого першого вчителя, засновника психофізики, *Густава Фехнера* перевівся до *Гьоттінгена*.

У 1873 р. закінчив докторантуру під керівництво відомого психолога й філософа *Германа Лотце*; його дисертація стосувалася емпіричного вивчення уваги та базувалася на її механістичних теоріях. Після того довгий час працював приватним викладачем і опрацьовував матеріал своєї постдокторської дисертації.

Уперше став відомим завдяки своїй дотепній критиці «психофізичного закону» (паралелізму) *Г. Фехнера* (*Г. Мюллер* виходив з принципу ізоморфізму психічних і фізичних явищ) та точною математичною розробкою основних проблем психофізики.¹⁵⁷

¹⁵⁷ Робсон Д. Один простий прийом для покращення пам'яті. *BBC News Україна*. 2018. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/vert-fut-43062790>

Коли в 1876 р. його праці прочитали на філософському відділі в *Гьоттінгензькому університеті*, то вирішили спрямувати науковий потенціал молодого дослідника в академічне русло та допустили до викладання.

У 1878 р. він написав працю *«На шляху до фундації психофізики»* (*«Toward a Foundation of Psychophysics»*), в якій, користуючись законом *Е. Вебера*, аналізував зв'язок стимулу із сенсорною активністю організму, вивчаючи пороги відчуттів та пов'язуючи їх зміну зі зміною індивідуальної чутливості.¹⁵⁸

У *психофізиці* *Г. Мюллер* розвинув метод константного стимулу та використав *ваги Мюллера-Урбана* для визначення кривої, яка найліпше описувала б дані, отримані із застосуванням методу константного стимулу, та допомагала б визначити диференційні пороги відчуттів. У той час як методика *Г. Фехнера* дозволяла порівнювати два стимули, її модифікація *Мюллером* передбачала можливість одночасного порівняння кількох стимулів з одним постійним, що дозволяло точніше оцінювати суб'єктивні судження.¹⁵⁹

Досліджуючи зорові відчуття та кольоровий зір зокрема, *Г. Мюллер* розширив метод *Г. Фехнера*, використавши фізіологічні фактори. Він опирався на теорію зору *Е. Герінга*, згідно з якою три пари (білий-чорний, жовтий-синій, червоний-зелений) кольорів вважаються зворотними фотохімічними субстанціями,¹⁶⁰ та на ідею двоступеневої теорії: на першій – включаються рецептори сітківки, потім – сигнали від них трансформуються у відчуття чотирьох основних кольорів.

Відому в той час ілюзію ваги *Г. Мюллер* трактував на основі готовності людини мобілізувати більші м'язові зусилля тієї руки, в якій під час початкової серії дослідження була більша вага. Коли під час контрольної серії в обидві руки кладуть предмети однакової ваги, то така готовність до більшого зусилля

¹⁵⁸ Georg Elias Müller. URL: <https://www.britannica.com/biography/Georg-Elias-Muller>

¹⁵⁹ Мюллер Георг Элиас. URL: <https://megabook.ru/article/Мюллер%20Георг%20Элиас>

¹⁶⁰ Так само.

зумовляє більшу швидкість піднімання предмета саме цією рукою, через що він видається легшим.¹⁶¹

Робота в Чернівецькому університеті

У 1880 р. *Георг Еліас Мюллер* отримав своє перше академічне призначення – доцента філософії. І отримав його в Чернівецькому університеті. Тоді 30-літній науковець приїхав до крайнього в імперії містечка, щоб не лише викладати філософські дисципліни, але й поглиблювати свої наукові, зокрема психологічні, студії.

Георг Мюллер

Однак не все склалося, як того бажав *Мюллер*.

У *Чернівцях* йому було доручено читати лекції із «*Загальної філософії*» та «*Історії грецької філософії*». Йому ж хотілося працювати у сфері «*Філософії природи*» та «*Психології*», розвиваючи їх як природничі науки. *Чернівецький університет* таких дисциплін не потребував, та й узагалі тут цікавість до модернових і неосвоєних наук була надзвичайно низькою. Це *Мюллера* засмучувало. Він прагнув змін.

І вже за рік після призначення доцентом у *Чернівецькому університеті* молодий науковець звільняється та повертається до рідного *Гьоттінгена*.

Знову Гьоттінген

До *Гьоттінгена* *Г. Мюллер* повертається вже професором. Там посідає місце свого вчителя, *Германа Лотце*, паралельно розвиває Інститут психології, яким керуватиме наступні 40 років.

¹⁶¹ Мюллер (Muller) Георг Элиас. Кондаков И.М. Психология. Иллюстрированный словарь. СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007, С. 358-359.

У цей час його психофізична лабораторія не лише приваблювала студентів з усієї Європи, але й вела суперництво з лабораторією самого В. Вундта.

Сам Г. Мюллер у лабораторії досліджував ідеї Г. Фехнера (1893), методи психології (1900), увагу (1924), зорове сприймання (1930).¹⁶²

У 90-х рр. Г. Мюллер почав досліджувати пам'ять, як і Г.Еббінгауз, та зорові відчуття. Мюллер ретельно проаналізував методи Еббінгауза, звернувши свою увагу на усвідомлене, організоване навчання, вважаючи, що заучування не є суто механічним, а, за суттю, є пошуком зв'язків (нової інформації з попередньо вивченою).¹⁶³ На думку Г. Мюллера, досліджуваний суб'єкт відшукує не лише інтроспективний зв'язок з уже запам'ятованим матеріалом, але й певний сенс у матеріалі, який здається безглуздим. Крім того, науковця цікавили й інші психічні процеси, що беруть участь у запам'ятовуванні. Тобто йому вдалося розширити висновки Г. Еббінгауза.

У 1903 р. створене Німецьке товариство експериментальної психології (*Deutsche Gesellschaft für Experimentelle Psychologie*), і Г. Мюллер був його головою до 1927 р.¹⁶⁴

Цікаво, що Мюллер завжди прагнув до вдосконалення, не завершуючи свій робочий день до опівночі. Він перебував у постійному пошуку та був відкритим до пізнання. Якщо науковець брався до дослідження котроїсь проблеми, яка була дотичною до проблем його колег по цеху, то не цурався відвідувати їхні лекції. Зокрема, навіть у 70 рр., будучи вже пенсійного віку, він продовжував учитися та ходив на пари з фотохімії, працюючи над проблемою кольорової перцепції.

У 20-х рр. ХХ ст. психолог заснував *Асоціацію експериментальної психології*.

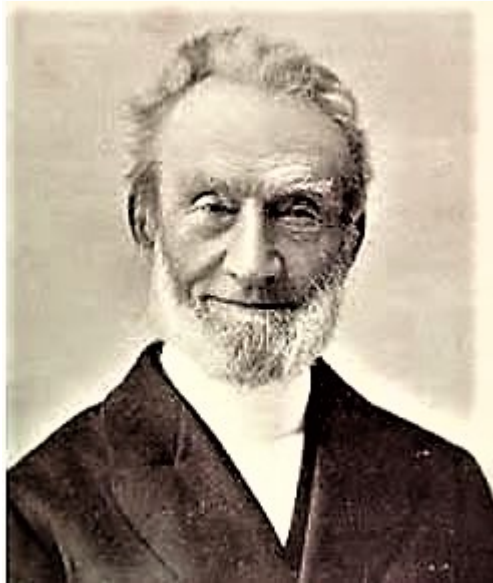
Серед його останніх праць – «Психологічний контур» (1924) («*Outline of Psychology*»). Крім того він був автором «*Zur Theorie der*

¹⁶² Психофизическая теория цветоощущения Георга Мюллера. *Wikia.org*. URL: [https://science.wikia.org/ru/wiki/Психофизическая теория цветоощущения Георга Мюллера](https://science.wikia.org/ru/wiki/Психофизическая_теория_цветоощущения_Георга_Мюллера)

¹⁶³ Müller Georg Elias. URL: <https://www.britannica.com/biography/Georg-Elias-Muller>

¹⁶⁴ Мюллер Георг Елиас. *Wikipedia*. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Георг Еліас Мюллер](https://uk.wikipedia.org/wiki/Георг_Еліас_Мюллер)

sinnlichen Aufmerksamkeit» (1873) («Про теорію чуттєвої уваги»); «*Zur Grundlegung der Psychophysik*» (1879) («На фундаменті психофізики»); «*Theorie der Muskelkontraktion*» (1891) («Теорія скорочення м'язів»; «*Zur Analyse der Unterschiedsempfindlichkeit*» (1899), у співавторстві з А.Г. Мартіном («Про аналіз сприйняття відмінностей»); «*Experimentelle Beiträge zur Lehre vom Gedächtnis*» (1900), у співавторстві з А. Пілзекером

Георг Мюллер, 1923 р.

(«Експериментальний внесок у науку пам'яті»); «*Zur Analyse der Gedächtnistätigkeit und Vorstellungsverlaufes*» (1911-1917) «До аналізу активності пам'яті та процесу уяви»; «*Komplextheorie und Gestalttheorie*» (1923) («Комплексна теорія та гештальттеорія»).

Георг Еліас Мюллер помер 23 грудня 1934 р. в Гьоттінгені. По собі залишив низку наукових праць зі змістовним практичним підґрунтям. І теорію забування, щоб його не забули.

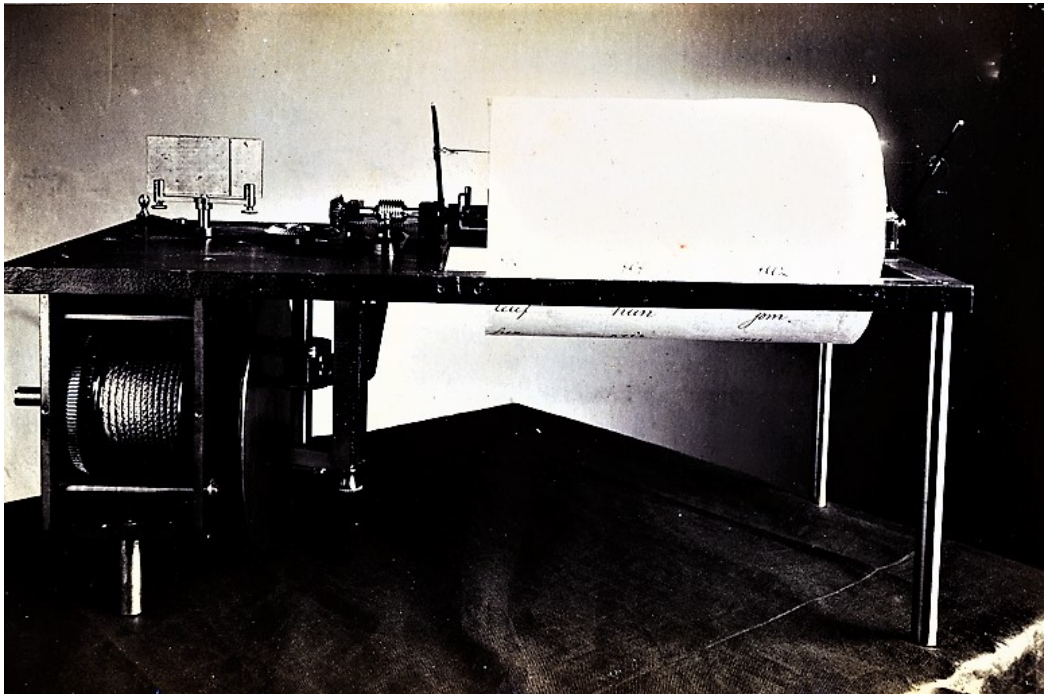
Теорія забування Мюллера

Цікаво, що найбільше запам'ятався Мюллер теорією забування (або ж інтерференційною теорією забування), яка надовго стала головною у розумінні процесу забування. Дослідник пояснив, що процес забування відбувається не через руйнування слідів пам'яті через деякий час і не тому, що з часом зникають асоціативні зв'язки, а в результаті взаємодії нового матеріалу (нової інформації) з тим, що людина запам'ятала раніше, тому що запам'ятовуваний матеріал взаємодіє з тими асоціаціями, які вже є у пам'яті суб'єкта, і може, наклавшись на них, їх зруйнувати або деформувати.

За теорією Мюллера, між новими та минулими асоціаціями створюється інтерференція, і саме вона діє як чинник, що зумовлює забування.

Интерференційна теорія дає можливість пояснити, чому нам важко пригадати, що саме відбулося, послідовність дрібних подій минулого дня, оскільки з того часу відбувалися багато інших подій, спогади про які накладалися на попередні.¹⁶⁵

Досліджувати пам'ять *Георгу Еліасу Мюллеру* допомагали різноманітні прилади. Так, зі своїм помічником *Фрідріхом Шуманом* він винайшов спеціальний «*барабан пам'яті*». Це такий собі циліндр, який обертався та регулював подання матеріалу для запам'ятовування. Завдяки цьому приладу науковцям удалось точніше та більш об'єктивно дослідити феномен пам'яті та процес навчання.¹⁶⁶

Барабан пам'яті

Цей інструмент дозволяв контролювати швидкість подачі подразника, який потрібно було запам'ятати, а також були введені правила вибору матеріалу для запам'ятовування (склади). Метод дозволяв водночас виміряти кількість запам'ятованих стимулів і швидкість запам'ятовування кожного з них, яка вважається індикатором міцності асоціацій.

¹⁶⁵ Почему мы забываем? 2019. URL: <https://naukatv.ru/articles/644>

¹⁶⁶ Шульц Д.П., Шульц С.Э. *История современной психологии*. Москва : Высшая школа, 2002. 532 с.

У процесі дослідження *Мюллер*, крім того, виявив, що ставлення досліджуваного (попередня установка) значно впливає на процес і результат запам'ятовування. Тобто, якщо існує намір, бажання запам'ятати, то процес запам'ятовування відбувається швидше, тоді як навіть багаторазове повторення матеріалу не дає такого ефекту.

Г. Мюллер так само виявив, що початок і закінчення тієї інформації, що запам'ятовується, насправді запам'ятовується ліпше, ніж середина.¹⁶⁷ Цей прилад був гідною альтернативою методу *Еббінгауза*: на аркуші паперу вчений міг побачити водночас кілька написаних складів, тоді як «*барабан*» видавав інформацію окремими порціями, приховуючи попередню інформацію за рахунок свого обертання.¹⁶⁸

Ідея про ретроактивні перешкоди

Разом з *Гюстом Мюллер* виявив також, що у випадку, коли дві асоціації рівні за міцністю, але не за часом подачі, то повторення посилює старішу асоціацію сильніше.

Йому також належить відкриття *ефекту ретроактивного гальмування*.

Ретроактивні перешкоди – це випадок, коли матеріал, не пов'язаний змістовно з попереднім, ускладнює засвоєння цього нового матеріалу.

Г. Мюллер та його учень *А. Пілзекер* (*А. Пільцекер*) проводили таке дослідження: його учасники вивчали списки складів протягом шести хвилин. Однак одній групі досліджуваних після вивчення складів показували три різні пейзажі з проханням описати їх. Потім обидві групи учасників експерименту тестували, наскільки вони пам'ятають те, що вивчали у списку.

Контрольна група цілком відтворювала запам'ятоване, її здатність запам'ятовувати була ліпою, ніж в експериментальній

¹⁶⁷ Мюллер Георг Элиас. URL: <https://megabook.ru/article/Мюллер%20Георг%20Элиас>

¹⁶⁸ Почему мы забываем? 2019. URL: <https://naukatv.ru/articles/644>

групі, якій, крім списку, показували і картинки.¹⁶⁹ Експеримент підтвердив ідею про ретроактивні перешкоди *Г. Мюллера*.

Так само науковець виявив, що запам'ятовування у цілому (цілого матеріалу) може виявитися більш ефективним, ніж запам'ятовування його частинами.

Георг Мюллер

Мюллер також першим помітив, як стан повного спокою може вплинути на пам'ять. Разом зі своїм асистентом *А. Пільцекером* (*А. Пільцекером*) він проводив експеримент щодо поліпшення пам'яті, під час якого досліджуваним пропонувалося запам'ятати кілька безглузвих (без змісту) складів.

Перша група досліджуваних заучувала списки складів послідовно, один за одним.

Друга група – робила короткі (6-хвилинні) паузи перед вивченням нового списку. Через півгодини при перевірці запам'ятованого матеріалу виявилися такі результати: ті, хто робив перерви на заучування, запам'ятали майже половину усього списку; ті ж, які завчали матеріал без відпочинку, – пам'ятали лише біля 28 % інформації.

Тобто одразу після заучування, якщо наступна інформація накладається на наші спогади, ми легко забуваємо попередній матеріал.¹⁷⁰ Саме цьому студенту разом із *Г. Мюллером* приписується в науці термін «*consolidierung*» – *консолідація*. Це поняття означає, що вивчення чи навчання не створюють автоматично постійних, консолідованих спогадів.

Для запам'ятованого матеріалу потрібний час, щоб

¹⁶⁹ Müller Georg Elias. *Wikipedia*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Georg_Elias_M%C3%BCller

¹⁷⁰ Робсон Д. Один простий прийом для покращення пам'яті. *BBC News Україна*. 2018. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/vert-fut-43062790>

консолідуватися (зміцнитися, посилити нервові зв'язки).

З метою перевірки консолідації *Г. Мюллер* використовував безглузді склади *Еббінгауза*, щоб виявити, скільки потрібно повторювань, щоб їх завчити та повністю відтворити. При цьому окремі учасники експерименту говорили про те, що вони пригадують ці безглузді склади, навіть коли їх намагаються забути. Це явище було назване персеверацією.¹⁷¹

У цілому *Г. Мюллер* закономірності сприйняття та пам'яті інтерпретував з погляду своєї асоціативної психології, «*комплексної теорії*», згідно з якою, уявлення, які були усвідомленими, володіють тенденцією знову повертатися.¹⁷²

Асоціації вчений вважав результатом установки та усвідомленого заучування.

¹⁷¹ Мюллер Георг Еліас. *Wikipedia*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Георг_Еліс_Мюллер

¹⁷² Мюллер Георг Еліас. URL: <https://megabook.ru/article/Мюллер%20Георг%20Элиас>

Вільгельм Райх

(Dr. Wilhelm Reich)

*(24 березня 1897 р., Добрянчи, Галичина –
3 листопада 1957 р., Левінсбург, Пенсільванія, США)*

фундатор психосоматики та тілесно зорієнтованої психотерапії, який послідовно підкреслював єдність тіла та розуму, цілісність організму людини; увів у науковий вжиток поняття «характерного тілесного панцира»; значну увагу приділяв ролі суспільства у формуванні неусвідомлених у психіці людини заборон (особливо сексуальних); у психоаналізі свого часу був і вважався вченим і бунтарем.

Був учителем Ф. Перлза та А. Лоуена. За словами Ф. Перлза, В. Райх «був безсоромним, придушуючи власне збентеження».¹⁷³

¹⁷³ Петрюк П.Т., Петрюк А.П. Вільгельм Райх: біографічні, наукові та психіатричні аспекти (к 115-летию со дня рождения). *Психічне здоров'я*. 2012. Вип. 4. С. 98–108.

«Де і як пацієнт може проявляти свою природну сексуальність, коли з глибини несвідомого вона вирвалася на свободу? Фройд не лише і словом не обмовився про це, але навіть... на дух не переносив самої постановки такого питання... власними руками спорудив перед собою невидимі перешкоди»

«Життя – це процес сексуальний...»

«Вам потрібен гречний геній, скромний і пристойний, такий, у якого все гладесенько-рівнесенько; коротше кажучи, в усьому помірний і акуратний; вам не потрібні бунтарі, які не бажать їсти з вашої руки»

«Процес життя за суттю своєю – процес «раціональний». Коли йому не дають розвиватися вільно, він викривляється та перетворюється на абсурд»

«На основі найширшого клінічного досвіду я можу упевнено сказати, що лише у незначних випадках в історії нашої цивілізації сексуальний акт був заснований на почутті кохання. Обопільна злоба, ненависть, прояв садистських емоцій і презирства – невід'ємна частина любовних переживань сучасної людини»

«... Знання закону любові веде до знання закону життя, а знання закону життя веде до знання Бога»

«Все моє життя є добровільним зобов'язанням: я дуже багато чим жертвую та вимушений тягнути значно тяжчий віз обов'язків, ніж це можна очікувати від деяких моїх критиків. Я лише опираюся нерозумним безглуздим зобов'язанням, які заважають ... виконати моє головне завдання... я не знав і навіть не передбачав, наскільки я загруз у цьому жасливому животінні з ледве помітними ознаками життя та загубленою надією на щастя... Є три виходи із цієї ситуації: можна стати покірним чи меланхолійним циніком... можна зламатися, як усі психопати у світі; або можна боротися проти світового зла, наражаючи себе на ризик стати ще одним Дон Кіхотом. Сам не усвідомлюючи цього, я обрав останній шлях...»

«Коли тихим вечором після роботи я сиджу на галявині біля хати зі своєю коханою чи зі своїм сином, насолоджуючись диханням природи, в мені звучить моя улюблена пісня про людство та про майбутнє. Я звертаюся до життя з мольбою про права трудівника, про звільнення людських сердець від жорстокості та страху, від прагнення розпочати війни. Люди починають війни лише тому, що життя проходить мимо них. Я міцно обіймаю мого маленького хлопчика, який говорить мені: «Тату! Сонце зайшло. Коли воно зійде знову? Швидко воно повернеться?». А я відповідаю йому: «Звісно, мій хлопчику, воно повернеться швидко і знову обдарує нас своїм теплом».

Вільгельм Райх

Дитячі роки

Вільгельм Райх (*Wilhelm Reich*), майбутній реформатор і новатор у психоаналізі, народився 24 березня 1897 р. в селі *Добрянці* на *Галичині*. Коли Вільгельму було три роки, родина переїхала на *Буковину*. Дитинство хлопчика (1890-х рр. – 1915 р.) пройшло у селі *Южинець* (тоді – герцогство *Буковина*, сьогодні – село *Южинець Кіцманського району Чернівецької області*).

Родина була заможною, працелюбною, проте, надто владний та, як виявиться пізніше, ревнивий, батько, *Леон Райх*, вимагав, щоб діти говорили суто німецькою. З погляду сучасних традицій, сім'ю *В. Райха* можна назвати авторитарною. Це позбавило хлопця можливості спілкуватися як з українськими селянами, так і з однолітками таких самих єврейських родин. Тож співрозмовником на довгі роки став молодший брат *Вільгельма*, який пізніше, у 26-річному віці помер від туберкульозу.

Вільгельм Райх, 1900 р.

Дитиною *В. Райх* обожнював матір, покірну та мовчазну *Цецілію Ронігер*, проте, коли йому було чотирнадцять, вона вчинила самогубство, будучи викрита у стосунках з учителем хлопця. Через три роки помер і батько, тужачи за дружиною; дещо пізніше – брат *Вільгельма*, *Роберт*, його суперник у всьому. Усе це не могло не відбитися на психіці хлопця.

Навчання

Райх змушений був навчатися і працювати водночас. Ситуацію перервала Перша світова війна: коли його статок був

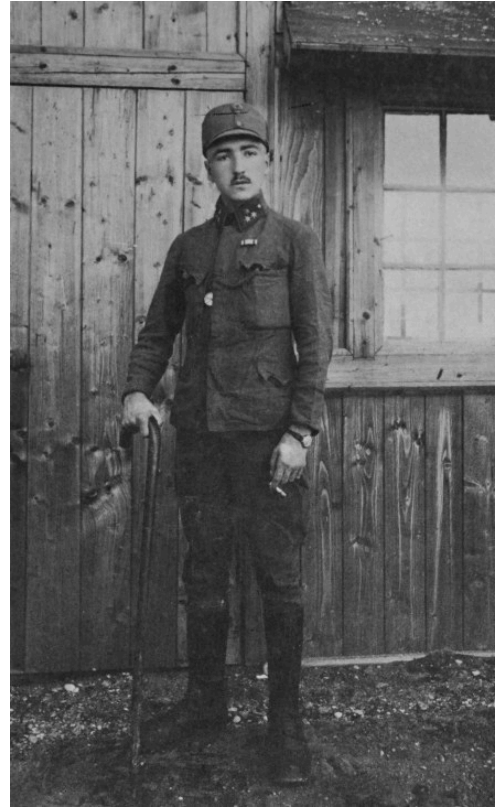
знищений військами російської окупаційної армії,¹⁷⁴ Райх став офіцером австрійської армії. Воював в Італії.

Повернувшись з війни у 1918 р., він вступив на юридичний факультет Віденського університету, проте швидко розчарувався в юриспруденції та почав навчатися в медичній школі університету у Відні. Жив з братом, бідували, тривалий час не мав змоги змінити військовий одяг на цивільний.¹⁷⁵ Був лідером у студентських дискусіях; завдяки такому авторитету багато студентів прагнули стати йому друзями.

Протягом року, ще на першому курсі, – став членом Віденського психоаналітичного товариства. З. Фройд порівнював В. Райха, який зробив доповідь про інтерпретацію істеричних симптомів з погляду психоаналізу, з поїздом, що летить колією, а його пасажирів – біжать поряд, намагаючись заскочити в нього, проте – марно, не встигають.¹⁷⁶ У 1922 р. – отримав ступінь з медицини.

Пізніше свої ранні життєві переживання В. Райх опише та ретельно проаналізує в праці «Іррирація юності. Автобіографія 1897-1922».

Будучи студентом, захоплювався політикою, пізніше – спробував, як це пізніше робив і Е. Фромм, примирити / співвіднести погляди К. Маркса та З. Фрейда в «сексуальній

Вільгельм Райх, 1917 р.

¹⁷⁴ Воронцов С. Вільгельм Райх: знайди в собі фашиста. Воронцов С. *Книга з повітря Сьєрповітє* (життя чернівчан на тлі часу та міста). Чернівці : Книги – XXI, 2017. С. 83-88.

¹⁷⁵ Вильгельм Райх. URL: <http://flibusta.site/a/19994>

¹⁷⁶ Россохин А. В. Вильгельм Райх: по ту сторону осуждения и поклонения. *Журнал клинического и прикладного психоанализа*, 2021. 1(4). С. 6-44. URL: <https://psychoanalysis-journal.hse.ru/article/view/12014>

економіці». Вважається, що саме він започаткував розвиток течії наукової думки, яку назвали «фрейдомарксизмом», основні положення якої В. Райх виклав у праці «Діалектичний матеріалізм і психоаналіз» (1924). Критику К. Марксом буржуазної економіки він доповнює критикою буржуазної моралі, в основі якої – придушення сексуальності. Райх намагається «теоретично виправдати союз соціалізму та психотерапії», доводячи у шести книгах, що психоаналіз «розділяє з марксизмом ряд істотних передумов».¹⁷⁷ Крім того, В. Райх зазначає, що сексуальна революція повинна бути невід’ємною складовою будь-яких соціальних реформ.¹⁷⁸

Особисте життя

Під час навчання в університеті В. Райх познайомився з Анні Пінк, яка теж вивчала медицину. З часом вона стала його дружиною і також психоаналітиком. Вони жили разом протягом 1921-1933 рр. Цей період життя вченого вважають психоаналітичним.¹⁷⁹

Загострення спадкового туберкульозу Райх лікував у Швейцарії, в Давосі. Повернувшись – продовжував виконувати свої обов’язки, водночас – включився у політику, став членом комуністичної партії.

Проте, коли в результаті приходу Гітлера до влади у 1933 р. В. Райх емігрував до Данії, подружжя розійшлося: несумісними були політичні, професійні, особистісні погляди.

У Данії В. Райх одружився з Ельзою Лінденберг, балериною, комуністкою, з якою познайомився роком раніше. Проте, коли він, живучи та працюючи у Норвегії, перетворився на мішень недоброзичливців через свої психологічні погляди та став

¹⁷⁷ Петрюк П.Т., Петрюк А.П. Вильгельм Райх: биографические, научные и психиатрические аспекты (к 115-летию со дня рождения). *Психичне здоров'я*. 2012. Вип. 4. С. 98–108.

¹⁷⁸ Райх (Reich) Вильгельм. *Философский энциклопедический словарь*. Москва : Советская энциклопедия. Гл. редакция: Л.Ф. Ильичёв, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалёв, В.Г. Панов. 1983. URL: http://www.hrono.ru/biograf/bio_r/rayhw.php

¹⁷⁹ Петрюк П.Т., Петрюк А.П. Вильгельм Райх: биографические, научные и психиатрические аспекты (к 115-летию со дня рождения). *Психичне здоров'я*. 2012. Вип. 4. С. 98–108.

необґрунтовано ревнивим, – дружина пішла від нього.

У 1933 р. був виключений з компартії, в наступному році – з Міжнародної асоціації психоаналітиків.

Суперечності в теорії Райха, яка до того часу вже викристалізувалася, привели до того, що спочатку – з Данії, а пізніше – зі Швеції (куди він переїхав) – був вигнаний. Так протягом шести місяців він, по суті, не знав, куди себе подіти. Саме в цьому дослідники його творчості вбачають причину полемічно-захисного, а подекуди – і параноїдального характеру його подальших праць.

Пізніше Райх відкинув комуністичні ідеї як такі, що насправді суперечать гуманістичним ідеалам, а згодом – став досить підозріло ставитися до політики в цілому.

У 1934 Райх переїхав до Осло (Норвегія). Там він читає лекції і проводить психологічні та біологічні (біоенергетичні) дослідження, але через три роки потрапляє (як і його лабораторія) під приціл недоброзичливих газетярів через те, що постійно наголошував на сексуальній основі неврозів.

На 1938 р. В. Райх отримує результат, до якого, не виключено, неусвідомлено прагнув: починає переживати цілковиту внутрішню самотність і відчай,¹⁸⁰ що стає відчутним навіть у його працях.

У 1939 р. В. Райх разом зі своєю лабораторією переїхав до США, будучи запрошеним на посаду ад'юнкт-професора лікувальної психології в Новій школі соціальних досліджень (Нью-Йорк).

Вільгельм Райх, Ельза та Пітер, літо 1944 р.

¹⁸⁰ Петрюк П.Т., Петрюк А.П. Вильгельм Райх: биографические, научные и психиатрические аспекты (к 115-летию со дня рождения). *Психичне здоров'я*. 2012. Вип. 4. С. 98–108.

Вільгельм Райх та його син
Пітер, 1945 р.

Викладаючи, В. Райх умів так імітувати прояви різних симптомів різних захворювань мімічно та пантомімічно, що це допомагало студентам засвоювати матеріал.¹⁸¹ Переїхавши до Нью-Йорка, Райх познайомився з Ільзе Олендорф, біженкою з Німеччини, яка спочатку стала його асистенткою, а пізніше – дружиною.

Там згодом він заснував *Інститут оргона*, метою якого було саме дослідити, вивчити енергію оргона, тобто життєву енергію, оскільки вчений дійшов висновку, що основою всіх живих організмів є життєва

енергія, біологічна за своєю природою. Саме цю енергію Райх вважатиме основою фрейдівського лібідо. В інституті Райх проводить дослідження з «*аккумуляторами енергії оргона*»,¹⁸² здатними до накопичення енергії. Учений виявив, що окремі захворювання можна лікувати / полегшувати, якщо відновити нормальну життєву енергію людини; проте йому хотілося так лікувати і найскладніші, небезпечні для життя людини захворювання.

У 1951 р. В. Райх опублікував результати свого експерименту, які стверджували, що оргон здатний зцілювати навіть променеву хворобу, сприяючи виробленню імунітету до ядерного випромінювання.¹⁸³

¹⁸¹ Россохин А. В. Вильгельм Райх: по ту сторону осуждения и поклонения. *Журнал клинического и прикладного психоанализа*, 2021. 1(4). С. 6-44. URL: <https://psychoanalysis-journal.hse.ru/article/view/12014>

¹⁸² Фрейджер Р., Фейдимен Дж. Вильгельм Райх и психосоматика / Фрейджер Р., Фейдимен Дж. *Личность: теории, упражнения, эксперименты*. Санкт-Петербург : прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. С. 254-293.

¹⁸³ Вильгельм Райх: впертий Зайдиголова або геніальний вчений? Психологія в особах. URL: <https://uk.airport-consultant.com/vilgelm-rajh-upryamij-sumasbrod-ili-genialnij-uchenij-psihologiya-v-licah>

У 1954 р. використання акумуляторів було заборонене, а думка Райха, що їх накопичена енергія здатна допомагати в лікуванні хворих, була оголошена бездоказовою. Так само були заборонені більшість праць В. Райха.

Проте В. Райх, якого життя перетворило на бунтаря, знехтувавши рішенням суду (адже, на його думку, суд не владний розв'язувати наукові проблеми), продовжував працювати. Як наслідок – ув'язнення за рішенням того ж суду на 2 роки, а його книги були спалені. Архіви, як і щоденники вченого з 1922 по 1934 рр., зникли.¹⁸⁴

Помер В. Райх у федеральній в'язниці *Lewisburg* (єдиній, де в той час проводилося психіатричне лікування), штат Пенсильванія,¹⁸⁵ 3 листопада 1957 року, «за 8 днів до звільнення».¹⁸⁶ Не витримало серце. Похований в *Orgonon*.¹⁸⁷

Райх і психоаналіз

В. Райх уходив до віденського кола психоаналітиків, був з 1922 р. першим асистентом З. Фрейда у заснованій ним

Меморіальна дошка
 Вільгельма та Анни Райх

¹⁸⁴ Россохин А. В. Вильгельм Райх: по ту сторону осуждения и поклонения. *Журнал клинического и прикладного психоанализа*. 2021. 1(4). С.6-44. URL: <https://psychoanalysis-journal.hse.ru/article/view/12014>

¹⁸⁵ Лейбин В.М. *Психоанализ: учебное пособие*. Санкт-Петербург : Питер, 2008. С. 22.

¹⁸⁶ Воронцов С. Вильгельм Райх: знайди в собі фашиста. / Воронцов С. *Книга з повітря Czernowitz (життя чернівчан на тлі часу та міста)*. Чернівці : Книги – XXI, 2017. С. 83-88.

¹⁸⁷ Петрюк П.Т., Петрюк А.П. Вильгельм Райх: биографические, научные и психиатрические аспекты (к 115-летию со дня рождения). *Психичне здоров'я*. 2012. Вип. 4. С. 98–108.

психоаналітичній клініці, мав прямий стосунок до видання психоаналітичного журналу «*Імаго*».

У 1924 р. – керував *Теоретичним семінаром психоаналітичної терапії*, де починали навчатися майбутні психоаналітики з різних країн. У це час мав багато як пацієнтів, так і учнів, і вважав, що необхідно зосередити теоретичні зусилля науковців на розробці феномену *опору*, про що і повідомив у своїй доповіді на семінарі. Головним питанням *В. Райх* вважав проблему інтерпретації інцестуальних прагнень пацієнта за наявності прихованого негативного ставлення з його боку. На його думку, спочатку потрібно зробити так, щоб опір пацієнта зник, а його довіра до психіатра збільшилася. Проте *З. Фройд* не зважав на аргументацію *Райхом* своєї позиції та твердив, що потрібно інтерпретувати матеріал «*у тому порядку, в якому він з'являється*», не бажаючи розуміти, навіщо ж працювати з опором пацієнта.¹⁸⁸

Не виключено, що саме ця подія вбила клин у стосунках *В. Райха* та *З. Фрейда*.

З 1927 р. спостерігається збільшення інтересу вченого до соціальних проблем, що заставило його скороти години практики. У цей час *З. Фройд* його підтримує.

У 1927-1930 рр. було відкрито шість клінік сексуальної гігієни для робітників. На думку *В. Райха*, це допоможе їм отримати знання щодо сексуальної поведінки, профілактики захворювань, контролю за народжуваністю.¹⁸⁹

З 1928 р. *В. Райх* був на посаді віце-директора *Віденської психоаналітичної клініки*.¹⁹⁰ Зазначимо, що сам *Райх* час від часу проходив психоаналіз у різних аналітиків, часто, як наслідок, – рвучи з ними стосунки. Не виключено, що саме тому, коли у 1927 р. він звернувся до *Фрейда* з відповідним проханням, той йому відмовив, *Райх* образився, у нього почалася депресія, а

¹⁸⁸ Петрюк П.Т., Петрюк А.П. Вильгельм Райх: биографические, научные и психиатрические аспекты (к 115-летию со дня рождения). *Психічне здоров'я*. 2012. Вип. 4. С. 98–108.

¹⁸⁹ Там само.

¹⁹⁰ Там само.

дещо пізніше В. Райх захворів на туберкульоз, що в цілому загострило конфлікт між ученими, який поступово наростав. Адже у цей час В. Райх уже розуміє відмітність між власним і фрейдівським підходами до психоаналізу. Так, З. Фрейд не схильний був поділяти цілковиту переконаність В. Райха у сексуальному незадоволенні як причині неврозів.

П. Робінсон так писав про В. Райха: «*навряд чи хтось інший, крім Райха, настільки послідовно та вперто розробляв критичні, революційні аспекти теорії психоаналізу*».¹⁹¹

В. Райх початково розвивав ідею З. Фрейда, що культурні приписи / вимоги стримувати сексуальний інстинкт є основним джерелом розвитку неврозів, проте, на відміну від З. Фрейда, в трактовці сексуальності відмовився від психологічного підходу на користь соматичного та натуралістичного¹⁹² та вважав, що «агресивні та деструктивні потяги» вторинні, не є вродженими, а набуваються переважно як результат негативних впливів на людину суспільства.¹⁹³ Також, на думку вченого, прояви Едипового комплексу будуть змінюватися зі зміною суспільства, а в майбутньому поняття втратить актуальність.¹⁹⁴

Він так само доводив, що аналіз опору та переносу в ситуації «*тут і вже*» – суть техніки зв'язку контрпереносу з емпатичним сприйняттям, тоді як у психоаналізі це заборонялося через можливий вплив психоаналітика на пацієнта.¹⁹⁵

У 1930 р. – переїжджає до Берліну, початково – з метою пройти курс психоаналізу в ІІІ. Радо, проте поступово втягується

¹⁹¹ Фрейдджер Р., Фейдимен Дж. Вильгельм Райх и психосоматика / Фрейдджер Р., Фейдимен Дж. *Личность: теории, упражнения, эксперименты*. Санкт-Петербург : прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. С. 257.

¹⁹² Райх (Reich) Вильгельм. *Современная западная философия. Энциклопедический словарь* / Под. ред. О. Хейфе, В.С. Малахова, В.П. Филатова, при участии Т.А. Дмитриева. Москва : Культурная Революция, 2009, С. 319-320.

¹⁹³ Марцинковская Т.Д. *История психологии*. учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. Москва: Академия, 2001. 544 с.

¹⁹⁴ Лейбин В.М. *Психоанализ: учебное пособие*. Санкт-Петербург : Питер, 2008. С. 120.

¹⁹⁵ Россохин А. В. Вильгельм Райх: по ту сторону осуждения и поклонения. *Журнал клинического и прикладного психоанализа*, 2021. 1(4). С.6-44. URL: <https://psychoanalysis-journal.hse.ru/article/view/12014>

до комуністичної ідеології та захоплюється ідеєю гігієни. З лекціями, де звучали заклики створити центри гігієни, проїхав *Німеччину*.

Відносно швидко його політичні та психоаналітичні погляди з акцентом на сексуальність зробили його непопулярним в обох «партіях»: комуністів і психоаналітиків. Оскільки він відмовився виконати вимогу колег-психоаналітиків припинити політичну діяльність, – з *Німецької асоціації психоаналітиків* його виключили.

Норвезькі психоаналітики пропонували *В. Райху* увійти до їх групи, проте він відмовився, вважаючи, що вийшов за межі психоаналітичної теорії.¹⁹⁶ Крім того, внаслідок кампанії, що почалася в норвезьких газетах проти *Райха*, його підозрілість і недовірливість значно загострилися.¹⁹⁷

Основою для більшості праць *В. Райха* була теорія психоаналізу, навіть його поняття «панцифа» сформувалося на основі психоаналітичної теорії про захисні механізми психіки. Однак прояв свого захисного «панцифа» особистості *Райх* подавав як відповідні жести та зміни пози людини.

Проте *Райх* значно розширив теорію лібідо, вважаючи його включеним до біологічних і психічних процесів, що відбуваються в організмі людини та пояснюючи переживання різних емоцій рухом життєвої енергії (так, відчуття неспокою він бачив як «втягування» організмом енергії ззовні). Його серйозним внеском у розвиток психології загалом і психосоматики зокрема було розуміння ним особистості як єдиної захисної структури, в якій психічне та тілесне нерозривно пов'язані та взаємозалежні.

В. Райх вважав, що психоаналіз, перш, ніж допомогти пацієнту усвідомити його внутрішній конфлікт, повинен показати йому, як він від його переживання захищається та чому

¹⁹⁶ Россохин А. В. Вильгельм Райх: по ту сторону осуждения и поклонения. *Журнал клинического и прикладного психоанализа*, 2021. 1(4). С.6-44. URL: <https://psychoanalysis-journal.hse.ru/article/view/12014>

¹⁹⁷ Петрюк П.Т., Петрюк А.П. Вильгельм Райх: биографические, научные и психиатрические аспекты (к 115-летию со дня рождения). *Психичне здоров'я*. 2012. Вип. 4. С. 98–108.

цей захист можна зменшити.¹⁹⁸

Метод психоаналізу у виконанні *В. Райха* переважно опирався на принцип звільнення емоцій через роботу над м'язовим (і особистісним) панциром людини. Причому спочатку пацієнтам рекомендувалося самим, зосередившись, виявити джерело напруження м'язів і його ймовірну емоційну причину. «*Не перестає дивувати той факт, що ослаблення м'язових спазмів (судом, стискань) не лише звільняє вегетативну енергію, але й викликає в пам'яті ту ситуацію в дитинстві, кили відбулося подавлення даного інстинкту*».¹⁹⁹

Жодна з його праць не була сприйнята ні *З. Фройдом*, ні його послідовниками-психоаналітиками.²⁰⁰

Популярність прийшла до *В. Райха* після смерті: його працями зачитувалася молодь, їх цитували рок-виконавці, створюючи балади про *Райха*. Тоді як архіви *Райха* американський уряд відкрив через півстоліття після його смерті, проте більшість його наукового спадку була спалена (спочатку – фашистами, потім – в Америці).^{201 202}

Погляди Райха

Основні ідеї *Райха* базуються на концепції лібідо *З. Фрейда*: він «довів учення *З. Фрейда* про психічну енергію до логічного кінця, стверджуючи фізичну реальність лібідо».²⁰³ Проте *В. Райх* пов'язував захисні реакції еґо по відношенню до *id* із захисними функціями мускулатури тіла людини. Тобто, на його думку, будь-яку захисну реакцію організму характеризують відповідні

¹⁹⁸ Россохин А. В. (2021). Вильгельм Райх: по ту сторону осуждения и поклонения. *Журнал клинического и прикладного психоанализа*, 2021. 1(4). С. 6-44. URL: <https://psychoanalysis-journal.hse.ru/article/view/12014>

¹⁹⁹ Фрейдджер Р., Фейдимен. Вильгельм Райх и психосоматика / Фреджер Р., Фейдимен Дж. *Личность: теории, упражнения, эксперименты*. Санкт-Петербург: прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. С. 267.

²⁰⁰ Там само. С. 259.

²⁰¹ Воронцов С. Вильгельм Райх: знайди в собі фашиста. Воронцов С. *Книга з повітря Схетповідз (життя чернівчан на тлі часу та міста)*. Чернівці: Книги – XXI, 2017. С. 83-88.

²⁰² Фото. Райх, Вильгельм. *Wikipedia*. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Райх,_Вильгельм

²⁰³ Петрюк П.Т., Петрюк А.П. Вильгельм Райх: биографические, научные и психиатрические аспекты (к 115-летию со дня рождения). *Психичне здоров'я*. 2012. Вип. 4. С. 98–108.

жести та поза людини. «Панцир» – це фізичний аспект захисту особистості. Тому необхідно звільнитися від м'язового напруження, як передумови звільнення від захистів, так само звільнивши емоції пацієнта, заблоковані органічним панциром, засвоєним з дитинства.

У власній психотерапевтичній діяльності В. Райх особливу увагу приділяв роботі з фізичними / тілесними проявами характеру індивіда, хронічними затисканнями м'язів, які вчений іменував *тілесним панциром* або «панциром характеру» як сукупності рис невротичної особистості. Він також наголошував, що саме стилі поведінки особистості, які визначаються цим тілесним панциром, використовуються нею у ролі захисних механізмів, регулюючи її відносини з навколишнім світом.

Крім того, вчений був переконаний, що не варто одразу довіряти пацієнту, його відвертості, бо це може бути лише проявом «захисних малюнків» на його характерному панцирі.²⁰⁴

В. Райх також стверджує, що існують три різні складові біопсихічної структури, які виникають у процесі суспільного розвитку особистості та функціонують незалежно одна від одної. Для першого, поверхового шару особистості пересічної людини (її соціальної «маски») характерні: стриманість, ввічливість, відповідальність і співчуття, добросовісність, – такою особистість зазвичай презентує себе оточуючим. Проте цей шар не контактує безпосередньо з глибинним шаром, природною основою індивідуальності, він спирається на проміжний шар характеру, де зосереджені імпульси жорстокості, жадібності, садизму, заздрості тощо (власне, того, що З. Фройд відносив до *id*), і по суті, приховує його. Зазначимо, що саме цю складову особистості З. Фройд іменував несвідомим, асоціальним за суттю, тоді як для Райха це лише «вторинні потяги». Але В. Райх виявляє ще третій, найглибший шар індивідуальності, пов'язаний з біологічною основою людини, яка не містить деструктивного заряду. Тут людина постає як

²⁰⁴ Россохин А. В. Вильгельм Райх: по ту сторону осуждения и поклонения. *Журнал клинического и прикладного психоанализа*, 2021. 1(4). С. 6-44. URL: <https://psychoanalysis-journal.hse.ru/article/view/12014>

щира, любляча, трудолюбива істота.²⁰⁵ Тобто те, що Фройд вважав вродженим, В. Райх розумів як набуте в результаті негативного впливу суспільства.²⁰⁶

Біоенергія

Лібідо, згідно з В. Райхом, – це всі біологічні процеси, що відбуваються в організмі людини. Переживання задоволення – поширює життєву енергію людини, «енергію оргона», у зовнішній світ, тоді як відчуття неспокою чи незадоволення – навпаки, сприяють втягуванню енергії із зовні – в себе.

Райх помітив, що розслаблення напружених м'язів супроводжується відчуттям тепла чи холоду, поколювання або збудження, і вважав це результатом руху звільненої біологічної енергії – енергії оргона. М'язове розслаблення, на думку В. Райха, проходить у 4 етапи: напруження, збудження, м'язове скорочення та розслаблення. Так звільняється енергія (зокрема сексуальна в момент оргазму).

Енергія оргону

Біологічна («вітально-психічна»²⁰⁷) енергія в організмі людини – це різновид вічної космічної енергії, яка існує в усіх речах. Її можна виявити шляхом спостереження чи вимірювання електричної енергії або радіації (лічильником Гейгера). Це особлива речовина блакитного кольору, яку ми бачимо у синьому небі чи «голубих тінях червоних кров'яних тілець».²⁰⁸ Енергія оргону (поєднання слів «організм» і «оргазм») керує діяльністю організму, проявляючись в емоційному та біологічному русі органів. Вона повинна знаходитися у певному

²⁰⁵ Райх В. *Анализ характера*. Москва: Апрель Пресс, ЭКСМО-Пресс, 2000. 528 с.

²⁰⁶ Овчаренко В.И. Райх (Reich) Вильгельм. *История психологии в лицах*. Персоналии / Под ред. Л.А. Карпенко / Под общ. ред. А.В. Петровского. Москва: ПЕР СЭ, 2005. С. 381-383.

²⁰⁷ Лифинцева Т.П. РАЙХ. *Новая философская энциклопедия. В четырех томах.* / Ин-т философии РАН. Научно-ред. совет: В.С. Степин, А.А. Гусейнов, Г.Ю. Семигин. Москва: Мысль, 2010, Т. III, Н-С. С. 410.

²⁰⁸ Петрюк П. Т., Петрюк А. П. Вильгельм Райх: биографические, научные и психиатрические аспекты (к 115-летию со дня рождения). *Психичне здоров'я*. 2012. Вип. 4. С. 98–108.

балансі в тілі людини.²⁰⁹ Райх писав: «Космічна енергія оргону діє в живій істоті як особлива біологічна енергія. І як така, вона керує діяльністю всього організму та проявляється в емоціях, а також – у чисто біофізичному русі органів».²¹⁰ Насправді усе це суперечить як теоріям фізики, так і біології.²¹¹

Орган (від грец. *orgao* – 1) наливатися соками, дозрівати; 2) палати пристрасною, перебувати у збудженому стані; 3) пристрасно бажати, горіти бажанням; 4) прагнути до чогось; 5) відчувати пристрась, потяг до чогось / когось).

Зазначимо, що В. Райх вважав, що його погляди на енергію оргону співзвучні з «індуїстськими уявленнями про єдність брахмана й атмана».²¹² ²¹³ Із самим поняттям «оргону» та дослідженнями Райхом його проявів науковці не погоджувалися, або повністю ігнорували їх; але дещо парадоксальним виглядає те, що жодного серйозного дослідження, яке б спростовувало ідеї вченого, так і не було проведено.²¹⁴

Руйнівник хмар (*cloud buster*), споруджений В. Райхом

За твердженням В. Райха, енергія оргону: не має маси і,

²⁰⁹ 24 березня 1897 року народився Вільгельм Райх. URL: <http://c4u.org.ua/24-bereznya-1897-roku-narodyvsya-vilgelm-rajh/>

²¹⁰ Фрейдджер Р., Фейдимен. Вильгельм Райх и психосоматика / Фреджер Р., Фейдимен Дж. *Личность: теории, упражнения, эксперименты*. Санкт-Петербург: прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. С. 257.

²¹¹ Петрюк П.Т., Петрюк А.П. Вильгельм Райх: биографические, научные и психиатрические аспекты (к 115-летию со дня рождения). *Психичне здоров'я*. 2012. Вип. 4. С. 98–108.

²¹² Райх (Reich) Вильгельм. *Современная западная философия. Энциклопедический словарь* / Под. ред. О. Хеффе, В.С. Малахова, В.П. Филатова, при участии Т.А. Дмитриева. Москва: Культурная Революция, 2009, С. 319-320.

²¹³ Фото. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/vert-cul-57205235>

²¹⁴ Фрейдджер Р., Фейдимен. Вильгельм Райх и психосоматика / Фреджер Р., Фейдимен Дж. *Личность: теории, упражнения, эксперименты*. Санкт-Петербург: прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. С. 261.

відповідно, не підкоряється закону інерції; вона наявна всюди, лише в різній концентрації; вона проводить електромагнітну та гравітаційну енергію та є основною багатьох природних явищ, саме тому *«за допомогою регуляції життєвої енергії Райх спробував керувати погодою»*, як карпатські мольфари, за допомогою виготовленого власноруч *«фуйнівника хмар»*²¹⁵; вона постійно рухається; місце сильного зосередження цієї енергії притягує до себе енергію із середовища з меншою концентрацією; *«енергія оргону формує єдності, які стають центрами творчої активності. До цих єдностей входять живі клітини, рослини та тварини, а також хмари, планети, зірки та галактики»*.²¹⁶

Органний акумулятор Райха – це шафа, в якій можна було поглинати таємничу життєву силу Всесвіту

Проте вчений хотів навчитися уловлювати та накопичувати цю енергію, адже вона мала допомогти хворим видужати. Для цього він виготовляв спеціальні ящики з шарів металу та дерева – *«акумулятори оргону»*, будучи упевненим, що деревина – захоплює, а метал – може зберігати енергію оргону. Ящик був

²¹⁵ Воронцов С. Ловля бога за бороду. / Воронцов С. *Книга з повітря Czernowitz (життя чернівчанин на тлі часу та міста)*. Чернівці: Книги – XXI, 2017. С. 92.

²¹⁶ Фрейджер Р., Фейдмен Вильгельм Райх и психосоматика / Фрейджер Р., Фейдмен Дж. *Личность: теории, упражнения, эксперименты*. Санкт-Петербург: прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. С. 261.

розділений на шість відділень, куди потрапляли пацієнти, щоб «насичуватися» оргоном. Дивним і незрозумілим (навіть для *А. Ейнштейна*) виявилось те, що всередині коробок, виготовлених *Райхом*, насправді була та зберігалася підвищена температура. А оскільки пояснити це науковці не могли, то найпростіше було ігнорувати вчення *Райха* чи ставитися як до алхімії.²¹⁷

У наш час учені, описуючи життєву енергію, використовують поняття «біоенергетики», запропоноване *О. Лоуеном*, американським ученим, який з 1940 по 1952 р. був учнем *В. Райха*.²¹⁸

Характер

В. Райх одні з перших звернув увагу не лише на симптоми захворювань, але й на природу та функціонування особистості як цілого: не стільки на те, що саме говорить пацієнт, скільки на обставину, як саме він говорить.

Характер, згідно з *В. Райхом*, – це, по суті, захисний механізм, завдяки якому індивід відгороджується як від зовнішніх впливів, так і від придушених потягів, які є здоровим началом організму й ознакою його здоров'я.²¹⁹

У характері вчений виділяв два основні елементи: вроджені фізіологічні установки, що проявляються у ставленні стосовно світу, та реакції на різні ситуації. Характер так умикає психологічні установки, цінності, стиль поведінки людини та її фізичні установки (поза, звичка триматися та володіти своїм тілом). Характер формується у дитинстві, й у цьому головна роль належить сім'ї, яка, «будучи сама ланкою суспільства, похідною від відомих економічних відносин, формує у процесі виховання саме той тип структури характеру, який підтримує економічний устрій

²¹⁷ Воронцов С. Ловля бога за бороду. / Воронцов С. Книга з повітря *Czernowitz* (життя чернівчан на тлі часу та міста). Чернівці: Книги – XXI, 2017. С. 91.

²¹⁸ Відомий вчений Вільгельм Райх народився на Буковині і в дитинстві жив у Южинці. URL: <https://kitsman.city/articles/59126/vidomij-vchenij-vilgelm-rajh-narodivsyia-na-bukovini-i-v-ditinstvi-zhiv-u-yuzhinci>

²¹⁹ Райх (Reich) Вільгельм. *Кондаков П.М. Психология. Иллюстрированный словарь*. Санкт-Петербург: Речь, 2007, С. 488.

суспільства в цілому».²²⁰

При цьому Райх вважає, що генітальний характер (який відповідає вихованню у матріархальній сім'ї) не має панцира психічного захисту, оскільки він властивий людям, які володіють оргастичною потенцією, здатні віддаватися потоку біологічної енергії, розблокувавши повністю, мимовільними рухами тіла, сексуальне збудження. Така людина діє у згоді зі своїми поглядами та цінностями, а не вимогами інших. Генітальний характер є здоровим, здатним до саморегуляції лібідо, пошуку компромісів з іншими людьми та середовищем, розрядки сексуальної енергії, прозорим для пропуску енергії. Тоді як невротичний характер (патологічний) (результат патріархального виховання) – як вид захисної броні, що оберігає індивіда від ударів ззовні, обмежуючи його життєві прояви та потенціал, нездатний досягти сексуального чи особистісного задоволення; людина з такого типу характером відчувається відчуженою від інших людей,²²¹ є авторитарною та консервативною,²²² схильною до сліпого підпорядкування авторитарному устрою держави.²²³ У межах невротичного характеру В. Райх виділив «істеричний» (фіксація на генітальній

Вільгельм Райх за роботою в лабораторії, 1947 р.

²²⁰ Петрюк П.Т., Петрюк А.П. Вильгельм Райх: биографические, научные и психиатрические аспекты (к 115-летию со дня рождения). *Психичне здоров'я*. 2012. Вип. 4. С. 98–108.

²²¹ Гуревич П.С. Судьба и учение Вильгельма Райха / Райх В. *Страсть юности. Автобиография (1897–1922)*. Москва: NOTA BENE, 2002. С. 7-38.

²²² Петрюк П. Т., Петрюк А. П. Вильгельм Райх: биографические, научные и психиатрические аспекты (к 115-летию со дня рождения). *Психичне здоров'я*. 2012. Вип. 4. С. 98–108.

²²³ Райх (Reich) Вильгельм. *Современная западная философия. Энциклопедический словарь* / Под. ред. О. Хеффе, В.С. Малахова, В.П. Филатова, при участии Т.А. Дмитриева. Москва: Культурная Революция, 2009. С. 319-320.

стадії інфантильного розвитку зі схильністю до інцесту), *компульсивний* (засноване на анальному еротизмі перебільшене почуття порядку та педантизму) та *фалічно-нарцисичний* (захист від регресії до анальної стадії шляхом надмірної самовпевненості...) типи характерів.²²⁴ На його думку, «*прагнення до швидкого, легкого та згубного генітального задоволення... знищить усе людство*».²²⁵

Характерний (особистісний) панцир

Характер, за В. Райхом, це структура, що захищає особистість від тривоги, викликані сильними сексуальними переживаннями та страхом покарання за це, тобто, по суті, працює як захисний механізм. Перша її реакція – придушення. І психічні захисти, що діють відносно постійно, перетворюються на риси характеру. Характерний панцир (наголос саме на другому «а») (який Райх також називає «*гальмівною сорочкою*») містить усі репресивні захисні механізми, структуровані в кожному суб'єкті; вони придушують прояв емоційних переживань людини, блокують чи стримують їх. Невротичні риси характеру сприймаються як невіддільна частина психіки особистості, вони «*укорінюються*» в ній і не сприймаються як симптоми захворювання, зовнішні по відношенню до психіки.

Райх зазначав, що захисні механізми лише частково ефективні, вони дуже важко викорінюються, оскільки добре раціоналізовані та є частиною самооцінки людини та її уявлень про себе.²²⁶

Додамо, що, згідно В. Райха, кожній позиції (характеристиці, рисі) особистості відповідає позиція фізична (що проявляється у напруженості м'язів, характерних для людини позях), тобто цей панцир насправді є особистісно-м'язовим, де елементи м'язового панцира «*функціонально ідентичні*» відповідним їм складовим характерного панцира.

²²⁴ Лейбин В.М. *Психоанализ: учебное пособие*. Санкт-Петербург: Питер, 2008. 592 с.

²²⁵ Фрейдджер Р., Фейдимен. Вильгельм Райх и психосоматика / Фреджер Р., Фейдимен Дж. *Личность: теории, утражения, эксперименты*. Санкт-Петербург: прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. С. 260-261.

²²⁶ Гуревич П.С., Спирина Э.М. Вильгельм Райх: люди, одетые в броню. *Человек*. 2017. № 2. С. 129-134.

М'язовий панцир цілком відповідає характерному та ділиться на 7 основних сегментів (що складаються з м'язів та органів і пов'язані функцією вираження (емоцій, переживань)) – 7 кіл, розташованих перпендикулярно до хребта. Ці кола проходять через: очі, рот, шию, груди, діафрагму, живіт, таз (певною мірою відповідають семи чакрам кундаліні-йоги, проте Райх у своїй терапії рухався згори донизу, на відміну від йоги). А енергія оргону, на думку науковця, рухається згоди донизу і навпаки по тілу, паралельно до хребта. Панцирні кола перешкоджають вільному руху енергії (ілюстративним підтвердженням цього Райх вважає те, які рухи головою здійснює людина, коли говорить «так» і «ні»).

На думку М. Кириченка, м'язовий панцир формується приблизно так: у дитини виникає думка, пов'язана з певним почуттям (емоцією), а тілесний імпульс, що їй відповідає, повинен виражати дію. Але якщо дитині це забороняється (в діях виражати свої почуття та роздуми), тілесний імпульс, не проявляючись, завмирає у м'язах. Вони напружуються, застигають. Якщо ж таке відбувається неодноразово, то напруження м'язів стає хронічним, формуючи блоки та спазми м'язів, що заважають вільному проходженню енергії тілом людини.²²⁷

Захисний панцир стримує плин енергії та перешкоджає вияву емоцій. Від переживання тривоги – захист перетворюється на гальмівну сорочку для людини, хоча й захищає людину від негативних, неприємних переживань. Проте, на думку В. Райха, з неї можна вирватися лише тоді, коли ти зрозумієш, що ти – в ній, та усвідомиш її властивості.

Рухи людини в захисному м'язовому панцирі *«примусові, неприродні та навіть насильницькі за характером»*.²²⁸

Кожній особистій позиції (характеристиці) відповідає фізіологічна, що виражається тілесно у формуванні м'язового

²²⁷ Кириченко М. Что такое телесно ориентированная терапия. URL: <https://style.rbc.ru/health/5f0df6069a7947cd429c3fc0>

²²⁸ Фрейджер Р., Фейдимен. Вильгельм Райх и психосоматика / Фреджер Р., Фейдимен Дж. *Личность: теории, упражнения, эксперименты*. Санкт-Петербург: прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. С. 264.

панцира. Переживання певних емоцій (частіше – негативних) напружує певну ділянку тіла, а коли людина виражає свої емоції, – це звільняє її від напруги, і вона пригадає ситуацію, яка цю напругу спровокувала. Отже, фізичний (м'язовий) і психічний (панцир характеру) – те саме, а разом вони утворюють, на думку В. Райха, ідентичність людини. Тоді як звільнення емоцій шляхом роботи з м'язовим (характерним) панциром стало психоаналітичною роботою Райха, оскільки після вираження придушеної емоції *«пацієнт може повністю відмовитися від хронічного напруження чи затискання»* м'язів.²²⁹

*Мета активної психотерапії В. Райха, яка передбачала максимальне використання зв'язків між пацієнтом і терапевтом, – ослабити та врешті-решт зруйнувати м'язовий захисний панцир у всіх сегментах, по чергово (починаючи з верхнього) і окремо – в кожному, водночас аналізуючи психічний матеріал. При цьому терапевту необхідно також турбуватися про постійний власний особистісний і духовний розвиток. Він має усвідомлювати цілком як власні почуття, так і відчуття пацієнта, бути здатним співпереживати йому. Сам Райх як психотерапевт психоаналітичного складу *«зі своїми пацієнтами ... був вражаюче чесним і до жорстокості пряломінійним (відвертим)»*.²³⁰*

Райх вважав, що *«робота з тілом»* не лише звільнить енергію організму, дозволивши їй вільно рухатися, але й поліпшує психоаналіз, здатна підняти на поверхню свідомості новий матеріал. У результаті людина починає розуміти, що жорстокі вимоги суспільства до неї, які раніше сприймалися як цілком зрозумілі, насправді чужі та ворожі їй. Але починається робота з пацієнтом з його визнання наявності в нього м'язового (особистісного) панцира: *«... для того, щоб утекти з в'язниці, необхідно перш за все визнати, що ти саме сидиш у в'язниці»*.²³¹

²²⁹ Гуревич П.С., Спирова Э.М. Вильгельм Райх: люди, одетые в броню. *Человек*. 2017. № 2. С. 129-134.

²³⁰ Фрейдджер Р., Фейдимен. Вильгельм Райх и психосоматика / Фреджер Р., Фейдимен Дж. *Личность: теории, упражнения, эксперименты*. Санкт-Петербург: прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. С. 260-261.

²³¹ Фрейдджер Р., Фейдимен. Вильгельм Райх и психосоматика / Фреджер Р., Фейдимен Дж. *Личность: теории, упражнения, эксперименты*. Санкт-Петербург: прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. С. 265.

Пацієнт Райха міг навіть нічого не говорити. Його захисти характеру можна було помітити за мірою їх прояву в позах, манері поведінки, інтонаціями тощо. Самому В. Райху це вдавалося, проте у його послідовників здатність розшифровувати захисти пацієнта дещо знизилася.²³²

В. Райх також говорить про хронічну м'язову напругу, яка блокує емоційні прояви та три основні біологічні види збудження: тривогу, гнів і статеве збудження.

Панцир може бути поверхневим чи глибоким, м'яким чи твердим, мов камінь, але його головна функція – відгородити людину від переживань.

Зруйнувати м'язовий панцир може:

- накопичення життєвої енергії за допомогою глибокого дихання;
- вплив на хронічно напружені м'язи фізично;
- потенційний зв'язок терапевта з пацієнтом, коли той розповідає про всі (різні) випадки виникнення емоцій.

В. Райх також пропонує опис того, як діє м'язовий панцир у різних сегментах і як зруйнувати його у цих сегментах.²³³

Очі. Панцир проявляється у нерухомих м'язах лоба, застиглому погляді (як при переживанні страху). За Райхом, сфера зорового сприйняття людини травмується першою, ще в дитячому віці. Зруйнувати панцир у цьому сегменті пропонується, відкриваючи широко очі, переводячи їх у різні боки, роблячи обертання очима.

Рот (щелепи, підборіддя, горло, задня поверхня голови): щелепи стиснуті чи неприродно розслаблені, щоб стримати прояв емоцій, що виражаються плачем, криком, гримасами, бажанням вкусити. Для розслаблення цього сегмента панцира рекомендується імітувати ці дії.

²³² Петрюк П.Т., Петрюк А.П. Вильгельм Райх: биографические, научные и психиатрические аспекты (к 115-летию со дня рождения). *Психичне здоров'я*. 2012. Вип. 4. С. 98–108.

²³³ Фрейджер Р., Фейдимен. Вильгельм Райх и психосоматика / Фреджер Р., Фейдимен Дж. *Личность: теории, упражнения, эксперименты*. Санкт-Петербург: прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. С. 260-261

Шия (м'язи шиї та язик). Стимування гніву, плачу – кричати голосно, пронизливо, звільняючи м'язи.

Груди (м'язи грудей та плечей, рук і кистей). Стимування сміху, гніву, печалі, пристрасті через затримку дихання. Щоб зруйнувати цю частину панцира, потрібно робити дихальні вправи з повним видихом, задіюючи при цьому різноманітні рухи руками.

Діафрагма (шлунок, сонячне сплетіння, внутрішні органи). М'язовий панцир тут проявляється у викривленні хребта, людині стає важко дихати. Вона стримує гнів і лють. Зняти дію панцира допоможуть дихальні вправи.

Живіт (великі м'язи живота та спини). Прояв страху перед агресивністю, придушення власної злості. М'язи живота легко розслаблюються, якщо розслабити попередні сегменти панцира.

Таз (і нижні кінцівки). У стані напруження – виступає назад. Свідчить про придушення тривоги, гніву, задоволення. Розслабити його допоможуть рухи тазом, удари по жорсткій поверхні, імітація стусанів.

Райх виявив, що якщо пацієнт здатний ослабити власний м'язовий панцир і збільшує енергію оргону, багато складових його невротичного порушення змінюються і пацієнт набуває здатності до саморегуляції. А така людина, на думку *Райха*, керується природною, а не нав'язаною соціумом мораллю, чинить у згоді з власними почуттями та емоціями, а не за вимогами, що звалилися їй ззовні.

Учений писав, що його постійно вражає те, як *«розслаблення ригідних м'язів не лише звільняє вегетативну енергію, але й приносить спогад про ситуацію в ранньому дитинстві, коли цей затиск був використаний для певного придушення»*.²³⁴

Змінюється і ставлення до праці: людина обирає живу діяльність, яка відповідає її внутрішнім потребам, якщо ж людина займалася улюбленою справою, вона відчувала приплив нової енергії.

Виявилось, що курс психотерапії *Райха* змушував багатьох

²³⁴ Гуревич П.С., Спірова Э.М. Вильгельм Райх: люди, одетые в броню. *Человек*. 2017. № 2. С. 132.

його пацієнтів, які раніше схильні були часто змінювати сексуальних партнерів, прагнути тривалих стосунків з коханими. Проте вчений також виявив, що така людина здатна захищатися від небезпеки та ворогів, саме свідомо формуючи м'язовий панцир для цього, і позбуваючись його, коли він стає непотрібним. Суперего такої особистості, на думку вченого, стає «сексотвердуючим» і гармонійно взаємодіє з іншими складовими особистості (за З. Фройдом).

В. Райх розуміє як процес руйнування психофізіологічного захисного панцира, становлення вільної та відкритої особистості, здатної насолоджуватися задоволеннями, які може дати їй організм.

В. Райх виділяє дві основні перешкоди до вдосконалення людини:

– психічний і фізіологічний панцир; організм не може ні позбутися панцира, розбивши його, ні виразити свої біологічні відчуття; не відчуває оргонотичного задоволення та, закономірно, не може його проявити; не може дати вихід гніву; перебуває у режимі постійної катастрофи та поганої адаптованості, нездатний бути безпосереднім і жвавим;

– проблеми, пов'язані із соціальним придушенням сексуальності чи інших здорових біологічних імпульсів людини; це придушення Райх вважає джерелом усіх неврозів, які проявляються ще в дитинстві, а пізніше – в період дозрівання та в дорослості. Якщо людина вихована в атмосфері, де до життя та сексу навіюється негативне ставлення, то в неї розвивається почуття страху перед усім, що пов'язане із задоволенням – формується м'язовий панцир.

Наявність панцира у суспільстві породжує дві інтелектуальні традиції: механістичну науку та релігійну містику. Представники механістичної науки, за словами Райха, володіють настільки міцним панциром, що нездатні зрозуміти, що ж реально відбувається навколо них і всередині них самих; вони бояться глибоких почуттів і проявів безпосередності. Вони створюють механічну концепцію природи та є перфекціоністами у цьому, бояться помилок: адже машина має бути досконалою. Проте,

зазначає В. Райх, природа не є механічною, вона непослідовна та функціональна. Представники (автори) релігійної містики не мають чітко вираженого панцира, оскільки частково вони пов'язані – джерелом життєвої енергії. Вони здатні до глибоких прозрінь. Бог для них – в ідеї гармонії людської самості та природи, що отримала містичний ореол, і саме через це їх ідеї не визнаються наукою. Однак вони викривлено сприймають реальні життєві ситуації, вважаючи джерелом енергії лише душу, а не тіло.

Короткий огляд праць В. Райха

«Функція оргазму» («Die Funktion des Orgasmus», 1927). У передмові вчений зазначає, що *«знання емоційних функцій біологічної енергії необхідне для розуміння її фізіологічних і фізичних функцій»*. Душевне здоров'я людини, на його переконання, залежить від *«оргастичної потенції»*²³⁵ як здатності людини до *«самозречення та переживання на піку сексуального збудження...»*.²³⁶ Тоді як душевна хвороба є наслідком порушення природної здатності людини до любові, залежне як від соціуму, в якому живе людина і який підпорядковує її своїм умовам, так і від неї самої.

В. Райх пише, що у людини, яка була *«вихована в дусі несприйняття проявів життя та сексуальності, з'являється страх перед задоволенням, а психологічна причина цього страху корениться в хронічному напруженні м'язів»*.²³⁷ Цей страх має невротичну природу і, по суті, відображає боязнь людиною свободи та самостійності.

Книга також пропонує розроблену Райхом техніку вегетотерапії, заснованої на аналізі характеру. Головний принцип цієї терапії такий: *«відновлення біопсихічної рухливості шляхом усунення закріплення характеру та жорсткості м'язів («взяття в панцир»)»*.²³⁸

²³⁵ Райх В. *Открытие оргона. Функция оргазма*. Москва: Серебрянные нити; Профит Стайл, 2016. 332 с.

²³⁶ Там само.

²³⁷ Там само.

²³⁸ Там само.

У праці «*Масова психологія і фашизм*» («*Massenpsychologie des Faschismus*», 1933). В. Райх одним із перших психологів / філософів (до Е. Фромма та Т. Адорно), проаналізувавши основи різних ідеологій, здійснив психологічний аналіз такого явища як фашизм і авторитаризм. Учений розумів фашизм як цілковиту нетерпимість людини до поглядів, переконань, національності, вірувань іншої людини, поєднану з відчуттям власної вищості, та зробив висновок, що людство в цілому страждає на прихований фашизм (він є в кожному, хто відчуває власну вищість бодай над кимось іншим, «нижчим»), а Гітлер – це людина, яка максимально втілила це явище в авторитарному суспільстві. Він виявив і показав іншим, що фашизм служить вираженням ірраціонального в психіці людини, схильної до проявів авторитаризму, вихованої авторитарним суспільством; що його коріння – в «*деструктивному характері особистості сучасної людини*». ²³⁹ І «*справа не в Гітлері, а в тих спотворених людях, які обирають потвор, потворний світогляд, згідно з яким поділяють людей на чистих і нечистих. І лише після вбивства нечистих виявляється, що справа була не в них, а в тих, хто вбивав...*». ²⁴⁰

На думку В. Райха, фашизм не є справою дій однієї людини, і як явище він служить «*вираженням характерологічної структури середньої людини*», ²⁴¹ незалежної від расової, національної чи партійної належності; тобто це явище інтернаціональне. Він проявляється в емоційному ставленні усього «*придушеного*» у людині до авторитарної механістичної цивілізації, яка і життя трактує механістично. Суть фашизму, згідно з ученим, полягає у «*сукупності всіх ірраціональних характерологічних реакцій звичайної людини*», маленької, поневоленої, яка прагне влади та протестує проти неї водночас. ²⁴² Райх говорить про «*авторитарну фіксацію,*

²³⁹ Райх (Reich) Вільгельм. *Современная западная философия. Энциклопедический словарь* / Под. ред. О. Хеффе, В.С. Малахова, В.П. Филатова, при участии Т.А. Дмитриева. Москва: Культурная Революция, 2009. С. 319-320.

²⁴⁰ Воронцов С. *Вільгельм Райх: знайди в собі фашиста*. / Воронцов С. Книга з повітря Czernowitz (життя чернівчан на тлі часу та міста). Чернівці: Книги – XXI, 2017. С. 85.

²⁴¹ Райх В. *Психология масс и фашизм*. Москва: АСТ, 2004. 539 с.

²⁴² Там само.

яка послужила поживним ґрунтом для нацизму»,²⁴³ оскільки особистість, «сформована в умовах придушення сексуальності», стає схильною до сліпого підкорення авторитарному суспільному устрою.²⁴⁴

Процитуюємо самого В. Райха: «Вони обіцяють тобі не особисту, а національну свободу, не власну значимість, а національну велич. Вони не кажуть ані слова про самоповагу, зате сурмлять у всі сурми про необхідність твоєї поваги до держави. Оскільки поняття «особиста свобода» та «власна значимість» утрачають для тебе будь-який зміст, то гасла «національної волі» та «національних інтересів» приводять тебе в такий же захват, який відчуває собака, коли йому кидають кістку».²⁴⁵ І чим більш безпомічною виглядає людина, тим легше вона шукає захисту в єдності з фюрером, який забезпечить порядок.

Райх знову повернеться до проблеми латентного/прихованого в людині фашизму в своїй пізній праці «Послухай мене, маленька людино» («Rede an den kleinen Mann», 1946). Це пересічна, проста людина, типовий представник свого суспільства, яка недостатньо добра та боїться жити; до якої, власне, з «довірчою бесідою» звертається Райх. Ця людина в суспільстві виконує роль добровільного його раба, і якби в цій людині не було глибин, про які сама вона навіть не знає, або не розуміє та боїться їх, Райху не було б сенсу звертатися до такої людини. В. Райх сподівається, що ця маленька людина в майбутньому зрозуміє, що і вона щось значить, має право на власну, ніким не нав'язану думку, і призначена не для смерті, а для життя; усвідомить власну роль у тому, що відбувається.²⁴⁶

Вільно і довірчо звертаючись до кожної людини (зокрема американців), Райх так пояснює, що захоплення від того, як

²⁴³ Петрюк П.Т., Петрюк А.П. Вильгельм Райх: биографические, научные и психиатрические аспекты (к 115-летию со дня рождения). *Психичне здоров'я*. 2012. Вип. 4. С. 98–108.

²⁴⁴ Лифинцева Т.П. РАЙХ. Новая философская энциклопедия. В четырех томах. / Ин-т философии РАН. Научно-ред. совет: В.С. Степин, А.А. Гусейнов, Г.Ю. Семигин. Москва: Мысль, 2010, Т. III, Н – С, С. 410.

²⁴⁵ Воронцов С. *Вильгельм Райх: знайди в собі фашиста*. / Воронцов С. Книга з повітря Czernowitz (життя чернівчан на тлі часу та міста). Чернівці: Книги – XXI, 2017. С. 86.

²⁴⁶ Райх В. *Посмотри на себя, маленький человек!* Санкт-Петербург: Мир Гештальта, 1997. 112 с.

відтерміновували неминучу смерть ворога, якого і за людину не вважали, постійне переживання й активування в собі цього почуття / відчуття, трактуючи його як прояв героїзму, відчуває також той з *«розхитаною психікою»* колишній солдат, у якому живе фашизм, і навіть неприхований.²⁴⁷

У праці *«Аналіз особистості»* В. Райх аналізує не лише феномен опору в психоаналізі та його основні аспекти, виявляє відмінності між генітальною та невротичною особистістю, але й вивчає поняття емоційної чуми, яке визначає як *«людську поведінку, яка на основі біопатичної характерної структури діє організованим і типовим способом у ... суспільних відносинах і суспільних інститутах»*.²⁴⁸

На думку В. Райха, людина хворіє на емоційну чуму, коли *«природні саморегульовані життєві прояви придушуються від народження»*, це *«хронічна біопатія організму»*.²⁴⁹

«Характероаналіз» (*«Charakteranalyse: Technik und Grundlagen für Studierende und praktizierende Analytiker»*, 1933) – це праця, пов'язана з проблемами клінічного аналізу характеру; вона базується на результатах роботи Райха з імпульсивними психопатіями, коли він усвідомив, що для розуміння *«розщепленої структури Я хворого»*, що лежить в основі лікування, необхідна теорія характеру та пояснення опорів хворого, які не дозволяють усвідомити та зрозуміти витіснене. У цій праці розглядається теорія, яка пояснює особливості формування характеру й основні форми характерів. Особлива увага зосереджена на аналізі генітального та мазохістського характерів. В. Райх вважав, що в будь-якому аналізі психоаналітику доводиться мати справу з опорами характеру, основні ознаки яких залежать не від їх змісту, а від специфіки душевного складу пацієнта, та які в ході послідовного аналізу необхідно зробити усвідомленими. Також науковець сформулював такі положення, що стосуються опору характеру: він виявляється не за змістом, а *«формально в типових і незмінних*

²⁴⁷ Воронцов С. *Вільгельм Райх: знайди в собі фашиста.* / Воронцов С. Книга з повітря Czernowitz (життя чернівчан на тлі часу та міста). Чернівці: Книги – XXI, 2017. С. 87.

²⁴⁸ Райх Вільгельм. *Аналіз личности.* Москва: КСП-т; Санкт-Петербург: Ювента, 1999. 333 с.

²⁴⁹ Там само.

способах загальної поведінки, манері говорити, ході, міміці, усмішці...»,²⁵⁰ причому в того самого пацієнта опір залишається формально незмінним при його різному змісті та прояві у процесі лікування; опір має *«інфантильну генезу»*, яка проявляється в навколишньому світі разом із захисною функцією характеру; *«техніка роботи з опором має два боки: розуміння опору, виходячи з актуальної ситуації через тлумачення його актуального змісту, та розкладання опору через пов'язування інфантильного матеріалу, що з'являється слідом, з актуальним матеріалом»*.²⁵¹ Представлена й обґрунтована суть психотехнічних принципів, які, на думку В. Райха, потрібно постійно вдосконалювати. Зокрема, вчений вважає, що на основі аналізу ситуації пацієнта та її деталей *«можна виробити техніку, яка відповідає даній ситуації»*, тобто техніка є ситуативною та базується на аналізі опору характеру та захистів Я індивіда. Зроблений аналіз особливостей прояву опору пацієнта (характерного панцира та опору характеру) та роботи з переносом.

В. Райх намагається продемонструвати, що *«неврози є результатом патріархально-сімейного та придушуючого сексуальності виховання»*,²⁵² та обґрунтовує думку про те, що зрозуміти характер, потреби та цінності людини можна, лише вивчаючи суспільні умови, що вплинули на формування особистості та її характеру.

Терапевтичний метод В. Райха заснований на таких теоретичних підходах: топічному – полягає у дотриманні принципу, що все несвідоме має бути усвідомленим; динамічному – процес відбувається не безпосередньо, а через аналіз опору пацієнта; економічному – при аналізі опору потрібно дотримуватися порядку в кожному окремому випадку.²⁵³

«Аналіз характеру» (Character Analysis, 1933). Праця виділила концепцію характеру з філософії моралі та перетворила його на об'єкт наукового психоаналітичного дослідження. Акцент

²⁵⁰ Лейбин В.М. *Психоанализ: учебное пособие*. Санкт-Петербург: Питер, 2008. С. 120.

²⁵¹ Там само. С.147-148.

²⁵² Райх В. *Анализ личности*. Москва: КСП-т; Санкт-Петербург: Ювента, 1999. 333 с.

²⁵³ Райх В. *Характероанализ. Техника и основные положения для обучающихся и практикующих аналитиков*. Москва: Когито-Центр, 2015. 368 с.

змістився з аналізу змісту несвідомого на характер пацієнта: його характерну поведінку, яка захищала матеріал несвідомого від розкриття, опиралася цьому. Характер при цьому розумівся як механізм захисту психіки.

Тут аналізується перенос і контрперенос, процес формування характеру, такий його вид, як генітальний характер, функції характерного панцира та можливість ослаблення його опору в процесі терапії. Ця праця стала прикладом послідовного застосування нового методу аналізу опору до розуміння характеру, що привело до аналізу особистості в цілому.²⁵⁴

²⁵⁴ Райх В. *Анализ характера*. Москва: Апрель Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. 528 с.

Зоя Василько графиня фон Серецька

(Zoe Gräfin Wassilko von Serecki)

(11 липня 1897, Чернівці – 26 листопада 1978, Відень)

*австрійський парапсихолог, астролог, письменниця,
генеральний секретар Австрійського товариства
з парапсихології та суміжних галузей наук, президент
і віце-президент Австрійського астрологічного товариства*

Біографічні дані

Народилася Зоя Василько фон Серецька (*Zoe Gräfin Wassilko von Serecki*) в Чернівцях 07 листопада 1897 р. у шляхетній родині, яка походила з давнього буковинського роду румунських бояр і австрійської аристократії. Родина Васильків (нім. *Wassilko von*

вул. Українська, 2 (сьогоднішній вигляд)

Serecki, рум. Vasilco) володіла великими маєтками на Буковині, тому неофіційно їх називали «некоронованими королями» цього регіону.²⁵⁵

Барони *Вассильки* отримали графський титул в Австро-Угорській імперії за імператора *Карла I*, останнього імператора *Габсбургів*.

Сім'я *Вассильків* проживала у Чернівцях по вул. Українській у будинку за номером 2 (*Landhausgasse, 17* → *General Mircescu strada, 17*). Сьогодні за цією адресою знаходиться п'ятиповерховий будинок, збудований у 30-х рр. ХХ ст. у стилі функціоналізму.

У 1830 р. на цьому місці була мурована вілла, а у 1897 р. – мурована вілла та флігель.²⁵⁶

Батько *Зої* – *Стефан Вассилько фон Серецький* (10.06.1869, Берегомет, герцогство Буковина, Австрійська імперія – 31.08.1933, Зальцбург, Австрійська Республіка) – перший комендант Гуцульсько-Буковинського Легіону УСС.

Середню освіту здобув у Чернівецькій вищій гімназії. Далі навчався у Віденському університеті, мав докторський ступінь з права, працював у органах державної влади в повітових і окружних управах, у МВС Австрійської імперії, де зробив непогану кар'єру, був нагороджений урядовими відзнаками.

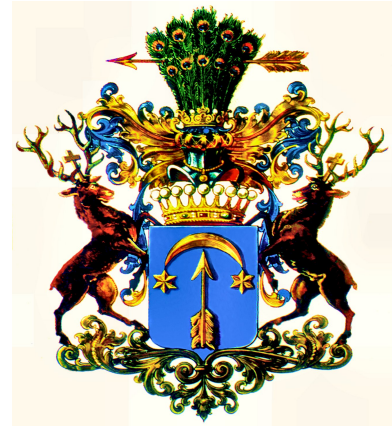
Граф *Стефан Вассилько фон Серецький*

²⁵⁵ Mulazh P. Historical Profiles in Poltergeist Research. *From Shaman to Scientist: Essays on Humanity's Search for Spirits*. Ed. by James Houran. Lanham : Scarecrow Press, 2004. P. 143.

²⁵⁶ На історичні гостини до мешканців вулиці Української. Муніципальна бібліотека імені *А. Добрянського*. Частина I. Вівторок, 19 серпня 2014. URL: <http://www.dobrabilioteka.cv.ua/ua/news?id=452305>

Пішов добровольцем на фронт, отримав призначення у *Гуцульсько-Буковинський Легіон*, став його комендантом. Брав участь у військових діях у районі *Чернівці-Раранча-Гопорівці*.

У 1916 р. отримав поранення обох ніг, зараження крові. П'ять операцій не допомогли врятувати ліву ногу, тому *Стефан Василько* змушений був залишити військову службу. Нагороджений хрестом «За військові заслуги» (*Австро-Угорщина*), *Залізний Хрест* (*Німеччина*).

Герб графів Василько фон Серецьких, 1918 р.

Зоя зі своєю матір'ю Розою, 1900 р.

Після війни присвятив себе родині, написанню книг, окремі з яких були, на думку фахівців, доволі успішними.

У серпні 1918 р. за прихильність до держави та за самопожертву державним інтересам з вищого дозволу цісаря *Карла I Стефанові Васильку* присвоєний графський титул.^{257 258}

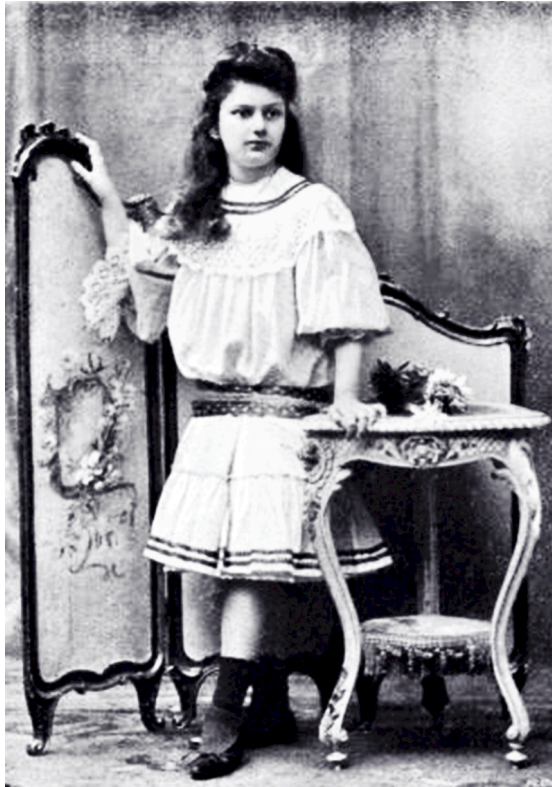
Мати *Зої: Роза фон Краусс* (1869–1950) – донька *Буковинського крайового президента Франца фон Краусса*.

Зоя не відвідувала державної школи, навчалася вдома приватно. Навчання велося двома мовами – румунською, німецькою. Крім цього, *Зоя* вчилася грати на фортепіано²⁵⁹.

²⁵⁷ Шморгун Н. Вулиця, де жили і корчмарі, і художники. *Молодий буковинець*. 2014. URL: <http://molbuk.ua/publicacii/78497-vulyca-de-zhyly-i-korchmari-i-khudozhnyky.html>

²⁵⁸ Family archive of Wassilko von Serecki. URL: http://wikivisually.com/lang-uk/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Grafen_Wassilko_von_Serecki.jpg

²⁵⁹ Resch A. Zoe Biografische notizen zur paranormologie. Innsbruck: RESCH VERLAG, 2019ю S. 285-286. URL: <https://www.imagomundi.biz/wp-content/uploads/2019/12/BiografischeNotizenParanormologie.pdf>

Зоя Василько, 1905 р.

З 1908 р. їй викладали уже англійською та французькою.

У 1910 р. Зоя захопилася астрономією та брала приватні уроки з цієї дисципліни, з 1911 р. – почала опановувати математику та геометрію за гімназійними програмами. Обидві програми вона закінчила у 1917 р.

Під час війни 1914-1918 рр. Зоя працювала у лікарні *Erzherzogin Maria Josepha im Augartenpalais*. Її нагороджено за заслуги перед Червоним Хрестом.

Після розвалу монархії Дунаю залишилася зі своїми батьками у Відні.²⁶⁰

З 1922 р. Зоя захопилася парапсихологією, астрологією та окультизмом: вона відвідала велику кількість лекцій із цих галузей, багато подорожувала за кордон з навчальною метою.

Основні наукові інтереси дослідниці викладено в таких працях: «Привид Тальпи» (1926),²⁶¹ «Батьки, якими вони повинні бути» (1933), «Поради щодо тлумачення гороскопу на основі 22 прикладів» (1936), «Природа та основи астрологічного прогнозу» (1953), «Чому світ змінюється?» (1957), «Маятник в астрології – цінний метод допомоги в гороскопії» (1956), «Астрологічні міркування про рак» (1956), «Астрологічна мудрість – книга класики «Астрологія для сучасної мислячої людини сьогодні» (немає року) та ін.

У 1924 р. за пропозицією професора *Веттштайна*²⁶² засновано університетський комітет з розслідування паранормальних явищ,

²⁶⁰ Wassilko von Serecki Zoe. *Wikipedia*. URL: https://de.wikipedia.org/wiki/Zoe_Wassilko_von_Serecki

²⁶¹ Wassilko-Serecki Zoë. *Der Spuk von Talpa*. Leipzig-Zürich-Wien, 1926. 62 s.

²⁶² *Веттштайн Ріхард* (Richard Wettstein) (1863-1931) – австрійський ботанік, професор голова Австрійської академії наук. (Веттштайн Ріхард. *Wikipedia*. URL: https://uk.wikipedia.org/Рфхард_Веттштайн)

очолований Гансом Тіррінгом,²⁶³ який досліджував фізичний медіумізм.²⁶⁴ Під керівництвом останнього у Віденському університеті, а також у приватних колах проводилися спіритуалістичні сеанси за участю медіумів – братів Шнайдер з Браунау, Верхньої Австрії. Графиня Василько теж брала участь у сеансах з молодшим Шнайдером – Руді, співпрацювала з Тіррінгом і бароном Вінтерштайном²⁶⁵ – учнем Зигмунда Фрейда. Саме Барон Вінтерштайн уперше застосував психоаналіз до вивчення випадків переслідування (стаття «*Zur Psychoanalyse des Spuks*» («Про психологію переслідувань») від 3 лютого 1926 р. у спецвипуску психоаналітичного журналу «*Imago*», присвяченому сімдесятиріччю Фрейда.²⁶⁶

Зоя Василько, 1918 р.

Восени 1924 р. Тіррінг ініціював проведення сеансів з медіумом Краусом, який працював шкільним учителем, у яких брала участь графиня Василько. Остання викрила шахрайські дії та маніпуляції Крауса та продемонструвала те, як йому вдавалося досягати таких ефектів. Це був свого роду дебют графині

²⁶³ Тіррінг Ганс (Hans Thirring) – австрійський фізик-теоретик, професор. (Тіррінг Ганс. *Wikipedia*. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Тіррінг,_Ханс)

²⁶⁴ Фізичний медіумізм в спіритуалізмі передбачає енергетичний контакт «духа» зі світом живих за допомогою медіума, в результаті чого останній демонструє різні паранормальні явища: матеріалізацію, психокінез, левітацію тощо.

²⁶⁵ Вінтерштайн Альфред (Alfred Freiherr Von Winterstein) (1885-1958) – доктор філософії, віденський психоаналітик, член віденського психоаналітичного товариства. Вінтерштайна цікавило питання застосування аналітичних ідей до літератури і особливо використання психоаналізу у вивченні парapsихологічних явищ. (Leupold-LÖwenthal H. Winterstein, Alfred Freiherr Von (1885-1958). *Encyclopedia.com*. URL: <https://www.encyclopedia.com/psychology/dictionaries-thesauruses-pictures-and-press-releases/winterstein-alfred-freiherr-von-1885-1958>)

²⁶⁶ Mulazh P. Historical Profiles in Poltergeist Research. *From Shaman to Scientist: Essays on Humanity's Search for Spirits*. Ed. by James Houran. Lanham : Scarecrow Press, 2004. P. 144.

Вассилько в наукових колах, де вона заявила про себе як критичного дослідника.²⁶⁷

Неабиякою заслугою графині стало створення разом з фізиком Хансом Тіррінгом 2 грудня 1927 р. «Австрійського товариства психологічних досліджень» у Відні.²⁶⁸ У 38 років вона стала генеральним секретарем цього товариства та перебувала на цій посаді 24 роки. У період нацизму товариство припинило свою роботу, відновивши її у 1946 р. У наш час воно існує під назвою «Австрійське товариство парапсихології та псуміжних областей науки».

Графиня стала відомою саме завдяки дослідженню парапсихологічних явищ. Проте у деяких її працях є і психоаналітичне підґрунтя. Наприклад, аспекти психоаналізу знайшли відображення у книзі Зої Вассилько «Батьки: якими вони повинні бути: Навчальна книга сьогодні та завтра про психоаналітику» («*Eltern, wie sie sein sollen: Das Erziehungsbuch von heute und morgen auf psychoanalyt*»²⁶⁹).

У роки Другої світової війни графиня написала кілька статей, присвячених різним питанням парапсихології, зокрема дослідженню повторюваного спонтанного психокінезу (*recurrent spontaneous psychokinesis*, RSPK) Фріди Вайсл з Грацу, де на першому плані було чути сильний шум. Фріда лежала нерухомо на своєму ліжку в готельному номері, який спеціально орендували для неї у Відні. Спостереження проводили кілька представників австрійського товариства психотерапевтичних досліджень. Шум, який вони спостерігали, був настільки гучним, що люди на вулиці викликали поліцію з метою його припинення.²⁷⁰

²⁶⁷ Mulazh P. Historical Profiles in Poltergeist Research. *From Shaman to Scientist: Essays on Humanity's Search for Spirits*. Ed. by James Houran. Lanham : Scarecrow Press, 2004. P. 144.

²⁶⁸ Resch A. Zoe Biografische notizen zur paranormologie. Innsbruck: RESCH VERLAG. 2019. S. 285. URL: <https://www.imagomundi.biz/wp-content/uploads/2019/12/BiografischeNotizenParanormologie.pdf>

²⁶⁹ Wassilko-Serecki Zoe Gräfin. *Eltern, wie sie sein sollen: Das Erziehungsbuch von heute und morgen auf psychoanalyt*. Grundlage. Leipzig [usw.]; Beyer, 1931.

²⁷⁰ Mulazh P. Historical Profiles in Poltergeist Research. *From Shaman to Scientist: Essays on Humanity's Search for Spirits*. Ed. by James Houran. Lanham : Scarecrow Press, 2004. P. 127-189. p. 148-149.

Після Другої світової війни Зоя Василько відновила діяльність астрологічного товариства у Відні та стала його президентом у 1949 р. Цю посаду вона обіймала до 1974 р. та подала у відставку через хворобу. 4 січня 1974 р. Зоя Василько стала почесним президентом Австрійського астрологічного товариства.

Як представник традиційної астрології вона відкинула і космобіологію, і психологічну астрологію, що призвело до конфліктів у науковому співтоваристві.

У 1966 р. графиня вийшла з товариства парапсихологів і присвятила себе астрології.

Померла графиня фон Серецька 26 листопада 1978 р. у Відні на 81-му році життя. Її поховано в родинній могилі у Відні на цвинтарі Грінцинг.

Могила Стефана, Розита та Зої Василько-Серецьких у Грінцингу, група 11 ряд 2 №11

Полтергейст із Талли

Зоя Василько відома своїм дослідженням протягом 1925-1927 рр. явищ полтергейста, що були зосереджені навколо Елеонори Зугун («Справа Елеонори Зугун» або «Справа полтергейста з Талли»), яка народилася 24 травня 1913 р. у селі Лосна поблизу Талли на Буковині.²⁷¹

На час перших проявів полтергейста Талла стала провінцією Румунії. Елеонора – румунська дівчинка, яка начебто була одержима дияволом, що проявлялося раптово в прозорих розпуханнях подряпин на тілі та згодом безслідно зникало.

Елеонора Зугун страждала від сильних дермографічних

²⁷¹ Resch A. Zoe Biografische notizen zur paranormologie. Innsbruck: RESCH VERLAG. 2019. S. 285-286. URL: <https://www.imagomundi.biz/wp-content/uploads/2019/12/BiografischeNotizenParanormologie.pdf>

реакцій. Наприклад, якщо її шкіру дряпали гострим інструментом або навіть нігтем, вона виявляла таку саму реакцію, яку можна було спостерігати, коли її «дряпав» «паранормальний» Драку протягом кількох хвилин. Подряпини переростали у важкі білі плями, які проявлялися на шкірі, а потім поступово зникали приблизно протягом півгодини.²⁷²

Протягом 1925-1926 рр. багатьом дослідникам феноменів полтергейста пощастило побачити їх навколо тринадцятирічної дівчинки.

Точна послідовність подій на початку історії з привидами Елеонори була ретельно досліджена репортером чернівецької газети «*Szernowitzzer Allgemeine Zeitung*» (25.04.1925 р.²⁷³/04.05.1925 р.),²⁷⁴ паном Кубі Клейном (*Herrn Kubi Klein*):²⁷⁵

*«У лютому 1925 р. 18-річний хлопчик з фермерського господарства Іллі Аксенті приїхав до Талпи з села Бухей, яке знаходиться приблизно в 7 км від румунського міста Дорогой, і відвідав своїх родичів, сім'ю Зугун <...> На той момент Елеонорі було майже 12 років. Іллі повідомив маленьку Елеонору, що їхня бабуся в Бухейі тяжко хвора й у той же час попросив її піти до неї з ним. Елеонора із задоволенням погодилася, тим більше, що була рада втечі з дому, бо мачуха погано до неї ставилася. Тож обидва пробралися до Бухея. У лісі Елеонора знайшла хустку, в яку була зав'язана монета 2 леї. Її двоюрідний брат попросив її викинути монету, бо, як він сказав, «у ній диявол». Проте Елеонора не послужала, поклала в кишеню хустку та монету, щоб потім придбати солодощі за ці гроші, як тільки прибула в Бухей, а потім їх сама і з'їла».*²⁷⁶

Між дітьми виникла суперечка, в яку втрутилась бабуся, яка

²⁷² Mulacz P. Eleonore Zugun: the re-evaluation of a historic RSPK case. *The Journal of Parapsychology*. 1999. Vol. 63. P. 17. URL: https://archive.org/stream/NotesonSpiritualismandPsychicalResearch/ElconreZugun_theRe-evaluationOfAHistoricRspkCase-JpVolume63_pg19to49_djvu.txt

²⁷³ Там само, р. 20

²⁷⁴ Gräfin Zoë Wassilko-Serecki (1897-1978). In *Repertorien 1925 – 1968. Bestand 10 / 15*. Ed. by Uwe Schellinger. Freiburg: IGPP-Archiv, 1999. S. 8. URL: <https://www.igpp.de/archiv/pdf/10.pdf>

²⁷⁵ Wassilko-Serecki Z. *Der Spuk von Talpa*. München-Planegg: Otto Wilhelm Barth Verlag, 1926.

²⁷⁶ Schiebeler W. Die Spukerscheinungen der Eleonore Zugun. *Wegbegleiter*. 2002. №1. S. 5-20.

вилаяла дівчинку та сказав, що цукерки, куплені на диявольські гроші, це – подарунок диявола. *Елеонора* з'їла диявола, з'ївши ці солодощі, і він ніколи не відпустить її. Цей випадок прокляття спричинив «комплекс диявола» в *Елеонорі*.²⁷⁷

Після цього життя дівчинки змінилося: уже наступного дня на неї полився кам'яний дощ. Настільки сильний, що каміння розбивало віконні шибки. Навколо дівчинки почали підніматися вгору невеликі предмети та речі.²⁷⁸

Бабуся, якій було 105 років, не була надто здивована тим, що відбувається, але, на прохання сусідів, відіслала онуку додому. Проте їй удома дивацтва не припинялися. Історія про дивну дівчинку потрапила на шпальти європейських газет.

Звістка про *Елеонору* та явища, що відбуваються навколо неї, дійшла до Чернівців. Незабаром газета «*Szernowitzer Allgemeine Zeitung*» направила свого репортера *Кубі Кляйна* до монастиря Горovej, де той особисто бачив *Елеонору Зугун* і зібрав відомості про всі події.

Уже 19 квітня 1925 р. «*Szernowitzer Allgemeine Zeitung*» опублікував детальний звіт про подію з привидами під назвою «*Зачароване село*» («*Das verhexte Dorf*»).

Газета «*Szernowitzer Morgenblatt*» навіть запросила слідчу групу з восьми осіб, до складу якої входили хірург, двоє адвокатів, письменник і кілька редакторів, які мали з'ясувати, що відбувається, на місці події. Письменнику дослідницької групи доручили потайки провести *Елеонору* з *Талти* до Чернівців. Але оскільки репортер «*Szernowitzer Allgemeine Zeitung*» хотів оприлюднити цю інформацію, то редактори «*Morgenblatt*» уже наступного дня о 19:30 год. перевели *Елеонору* до місцевого притулку для божевільних.

На основі звітів *Кубі Кляйна* німецькомовний журнал «*Psychische Studien*» надрукував коротку статтю, присвячену психічним

²⁷⁷ Mulacz P. Eleonore Zugun: the re-evaluation of a historic RSPK case. *The Journal of Parapsychology*. 1999. Vol. 63. P. 15-45.

²⁷⁸ Винокуров И.В., Непомнящий Н.Н. *Энциклопедия загадочного и неизвестного: Кунсткамера аномалий*. Москва: АСТ, Олимп, 1997. 241 с.

дослідженням явищ, що мали місце навколо *Елеонори*.²⁷⁹

Від імені *Гамбурзького товариства* та з ініціативи журналу «*Ревало-Бунд*» («*Revalo-Bund*»), заснованого бізнесменом і письменником-спіритуалістом *Хінріхом Ольхавером*, до Чернівців було направлено берлінського парапсихолога *Фріца Груневальда* для дослідження цього питання у зв'язку з його науковою важливістю. Починаючи з 1 травня 1925 р. за підтримки та допомоги *Кубі Кляйна* *Груневальд* починає своє тритижневе дослідження. Спочатку він стикається з великими труднощами, пов'язаними з тим, щоб забрати *Елеонору* з притулку. За допомогою вчителя та пастора *Талпи* батькові *Елеонори* вдалося повернути дочку додому, а потім – до монастиря *Горовей*, де *Груневальд* міг спокійно проводити свої спостереження.

Кілька тижнів він спостерігав за подіями навколо дівчинки. Найяскравіше своє спостереження *Груневальд* так описав *Кубі Кляйну*:

«Найглибше емоційне враження викликав дослід зі срібним ланцюжком: цей ланцюжок випав з повітря над столом при найяскравішому сонячному світлі перед моїми очима на підлогу. Стіл був на відкритому повітрі, на відкритій веранді; ми з Елеонорою сиділи один навпроти одного».²⁸⁰

Повернувшись додому, *Груневальд* опублікував коротку замітку про те, що він переконаний у паранормальності явищ, які спостерігав, і про те, що повний звіт буде опубліковано у журналі «*Ревало-Бунд*». *Груневальд* планував провести серію наукових досліджень, але незабаром він помер (7 липня 1925 р. за трагічних обставин) (в одних документах говориться про шлункову кровотечу,²⁸¹ в інших – про розрив серця²⁸²). Його записи опубліковано посмертно *Кристофом Шрьодером* у журналі

²⁷⁹ Konecny A. Spukphanomene in Talpa (Bukowina) [Poltergeist Phenomena in Talpa (Bukowina)]. *Psychische Studien*. 1925. Vol. 52. P. 327-330.

²⁸⁰ Schiebeler W. Die Spukerscheinungen der Eleonore Zugun. *Wegbegleiter*. 2002. №1. S. 5-20.

²⁸¹ Там само. С. 5-20.

²⁸² Там само

«*Zeitschrift fur metapsychische Forschung*».²⁸³

Часто відмежування «*підлітків-полтергейстів*» від домашнього середовища сприяє припиненню явищ. Проте у випадку з *Елеонорою* так не сталося.²⁸⁴

Невідомо як би склалася доля дівчинки після смерті *Груневальда*. На щастя, дівчинку удочерила графиня *Зоя Василько*, яка добре володіла румунською та могла вільно спілкуватися з *Елеонорою*.

3 вересня 1925 р. графиня вирушила з *Відня* до *Чернівців*. Після прибуття вона попросила пана *Кляйна*, про якого дізналася із газетних статей, дати їй можливість спостерігати за маленькою *Елеонорою*. Найбільш підходящим місцем для цього залишався монастир *Горовей*.

Зоя Василько так описує свою першу зустріч з *Елеонорою*:

«...*Елеонора* маленька і не дуже добре розвинена для своїх 12 років; у неї приємне обличчя, на якому красиві карі очі часом пустотливо світять, частіше – мрійливо. Її одяг бідний. Темна залатана спідниця, селянська сорочка та куртка, яку вона отримала від *Груневальда* в подарунок, – це все, що вона має на тілі. Ноги босі, голова обмотана чорною тканиною. Через деякий час дівчина зникає і незабаром повертається зі всілякими місцевими стравами. Вона уважно подає нам обід, тоді як я знайомлюся з священнослужителями, які повідомляють про ті речі, які вони пережили з маленькою *Елеонорою* з весни, з невеликими перервами. Щоб дитина звикла до мене, я якомога більше тримаю її при собі та беру із собою на нашу екскурсію до монастиря <...> не відриваю очей від *Елеонори*, щохвилини чекаючи, щоб пережити з нею щось надзвичайне. Але мені потрібно довго

*Зоя Василько та Елеонора,
Відень, 1927 р.*

²⁸³ Schroeder C. Die Fritz Grunewald'sche «Untersuchung des Spuks von Talpa». *Zeitschrift fur psychische Forschung*. 1927. Vol. 3. P. 3-13, 36-47, 71-82, 103-117.

²⁸⁴ Eleonore Zugun (1913-1998) focus of aggressive poltergeist activity 1925-27. Website ZUGUN. URL: <https://europaranormal.com/poltergeists/website-zugun/>

цього чекати. Лише на третій день мого перебування мені було дозволено спостерігати одне з тих обговорюваних чудес на власні очі».²⁸⁵

Згодом (29 січня 1926 р.) Кубі Кляйн привіз Елеонору до Відня. Дівчинка поселилася у квартирі графині Вассилько. У Відні вона жила 2 роки та 2 місяці.²⁸⁶

Уже наступного року графиня Вассилько опублікує свої дослідження «*Der Spuk von Talpa*» («Полтергейста з Талпи», 1926 р., Мюнхен), у яких опише історію Елеонори та прояви явища полтергейсту.²⁸⁷

Зоя Вассилько вела ретельні записи за всіма проявами підліткового полтергейсту (Елеонора ж вважала, що в усьому, що з нею відбувається, винний «Драку» (диявол румунською) *рис. 1*).²⁸⁸ За перші 6 тижнів у Відні вона зафіксувала 900 явищ (у середньому – 21 на день). Але вони розподілялись нерегулярно. Були дні, коли спостерігалось до 80 паранормальних явищ. Елеонору вивчав невролог доктор Карл Вайс (*Dr. Karl Weiss*). Проведені ним неврологічні дослідження засвідчили, що дівчинка абсолютно здорова. Усі рефлексії були в порядку. Проте в Елеонори була помічена посилена шкірна реакція на механічні подразники.

Цікаво, що всі явища, які спостерігала Зоя Вассилько, не траплялися з Елеонорою під час сну. Тому графиня завжди чекала, поки Елеонора міцно засне, перш ніж лягати спати в сусідній кімнаті.²⁸⁹ Вона також помітила, що найчастіше в бік Елеонори летіли ті предмети, з якими дівчинка найдовше була у контакті (вміст чорнильниць і пляшок розливався на неї, її ліжко та взуття наповнювались водою, зошити та книги розривались,

²⁸⁵ Schiebeler W. Die Spukerscheinungen der Eleonore Zugun. *Wegbegleiter*. 2002. №1. S. 5-20.

²⁸⁶ Wassilko-Serecki Z. Phänomene und Probleme des Spuks. *Vortrag gehalten auf der Internationalen Konferenz für Parapsychologie in Konstanz am 8. Juni 1966, unveröffentlicht, nur im Manuskript vorhanden*

²⁸⁷ Mulazh P. Historical Profiles in Poltergeist Research. *From Shaman to Scientist: Essays on Humanity's Search for Spirits*. Ed. by James Houran. Lanham : Scarecrow Press, 2004. P. 127-189. p. 145.

²⁸⁸ Schiebeler W. Die Spukerscheinungen der Eleonore Zugun. *Wegbegleiter*. 2002. №1. S. 5-20.

²⁸⁹ Там само.

ламались голки, багато улюблених ігор були зруйновані).²⁹⁰

Явища полтергейсту супроводжувалися двома фізичними симптомами: стрімким, гострим головним болем і тиском у спині (на рівні 6-го ребра). Коли останній виникав, *Елеонора* завжди падала на землю. *Графиня* ніколи не спостерігала в неї транс, лише іноді – незначне помутніння свідомості, яке було помітним лише для тих, хто пильно стежив за дівчинкою.

Зоя Василько фіксувала усі явища, що траплялися з *Елеонорою*, у своїх рукописних журналах. Усього їх три (141 сторінка). Два перші належать до першої фази – перебування *Елеонори* у *Відні*. Третій журнал охоплює другу фазу, під час якої графиня *Василько* й *Елеонора* відвідали *Лондон*. У цей період записи частіше хтось друкував на друкарській машинці. Вони менш детальні, ніж зроблені власноруч графинею. Тому, як стверджує *П. Мулаж*, вони менш надійні. За увесь період спостережень за *Елеонорою* *Зоя Василько* зафіксувала 3454 поодинокі явища (2092 з них – під час першої фази). *П. Мулаж*, проаналізувавши ці записи, взяв до уваги тільки ті випадки, які були найліпше задокументовані, та визначив, що в цілому, можна з достовірністю говорити про 884 явища, з яких 702 належать до першої фази.²⁹¹

Серецька опублікувала кілька статей про *Елеонору* в «*Журналі парапсихології*».²⁹²

Графиня віддала *Елеонору* навчатися перукарської справи. Дівчина продовжувала мимоволі демонструвати симптоми типового *підліткового полтергейсту* (саморух предметів, які іноді падали, виникаючи ніби в повітрі, проте початок їх руху графиня так жодного разу і не побачила), які супроводжувалися деякими проявами одержимості. У квартирі графині з'являлися невідомо звідки записки, було чути фрази, які невідомо хто промовляв.

²⁹⁰ Schiebeler W. Die Spukerscheinungen der Eleonore Zugun. *Wegbegleiter*. 2002. №1. S. 5-20.

²⁹¹ Mulazh P. Historical Profiles in Poltergeist Research. *From Shaman to Scientist: Essays on Humanity's Search for Spirits*. Ed. by James Houran. Lanham : Scarecrow Press, 2004. P. 127-189. p. 147.

²⁹² Wassilko-Serecki Z. Meine Erlebnisse mit Eleonore Zugun. *Zeitschrift für Parapsychologie*. 1926. №1. S. 76-82. Wassilko-Serecki Z. Beobachtungen an Eleonore Zugun. *Zeitschrift für Parapsychologie*. 1927. № 2. S. 65-80.

Проте згодом усі явища були зосереджені тільки навколо тіла дівчинки: її щось щипало, штовхало, било, скидало з ліжка, смикало за волосся, заливало її взуття водою, встромляло голки в шкіру. Ці явища були засвідчені німецькими психодослідниками Шренк-Нотцінгом (*Baron Schrenck-Notzing*) і Гансом Розенбахом (березень 1926 р.),²⁹³ і англійським ученим Гаррі Прайсом (*Harry Price*) (квітень 1926 р.).

Останній так описав одну з подій, яку йому довелося спостерігати:

«Графиня та я сиділи на кушетці та спостерігали за Елеонорою, яка бавилася з іграшковою рушницею, що стріляла целюлозними кульками для пінг-понгу.

*Раптом кулька розкололася навпіл і дві її половинки впали до наших ніг. Але тут графиня підскочила, те саме зробив і я: стилет з ручкою, який використовувався для відкривання конвертів, довжиною близько десяти дюймів, стрілою пронісся через кімнату звідкись позаду мене та впав навпроти зачинених дверей. Я миттєво обернувся, але не помітив нічого, що могло змусити стилет зірватися з місця – письмового столу позаду нас».*²⁹⁴

Учений також засвідчив стрімкий проліт і падіння іграшкової собачки *Елеонори*, повільне сповзання подушечки з крісла, яка, зрештою, впала на підлогу, та ін. випадки за відсутності будь-кого поблизу цих речей.

Він запросив графиню *Вассилько* й *Елеонору* до Лондона з метою проведення досліджень у *Національній лабораторії психічних досліджень*.

Під час проживання *Елеонори* у віденській квартирі *Зої Вассилько* графиня записала такі побачені нею випадки:

- скрипіння меблів;
- переміщення іграшок та інших предметів, що падають з повітря в різних кімнатах квартири;
- рухи об'єктів, включаючи предмети меблів;
- автоматичне написання *Елеонорою*;

²⁹³ Винокуров И.В., Непомнящий Н.Н. *Энциклопедия загадочного и неизвестного: Кунсткамера аномалий*. Москва: АСТ, Олимп, 1997. 241 с.

²⁹⁴ Там само.

- зникнення та повторна поява предметів, іноді – протягом тижнів;
- одного разу дивний голос;
- раптове зміщення шпильок та голок, знайдених у долонях і руках *Елеонори*.²⁹⁵

*«Предмети рухались і, здавалося, матеріалізувалися та дематеріалізувалися. Замкнені двері, здавалося, не перешкоджали їх транспортуванню. До них належали три цінні шахові фігури з набору, що належав батькові графині; вони знову з'явилися через три дні, здавалося, що просто падали з повітря».*²⁹⁶

Восени 1926 р. *Зоя фон Вассилько* вирушила разом з *Елеонорою* у «подорож» тривалістю близько п'яти місяців, відвідавши провідних дослідників психіки того часу в *Лондоні, Берліні, Нюрнберзі та Мюнхені*.

*Зоя графиня Вассилько з Елеонорою Зугун та Гаррі Прайсом
(Лондон, 1926 р.)*

У *Національній лабораторії психічних досліджень у Лондоні* дослідникам не раз доводилося спостерігати, як падають звідкись з-під стелі невеликі предмети, вдаряються об дівчинку

²⁹⁵ Eleonore Zugun (1913-1998) focus of aggressive poltergeist activity 1925-27. Website ZUGUN. URL: <https://europaranormal.com/poltergeists/website-zugun/>

²⁹⁶ Там само.

та не завдають їй болю, як на тілі дівчинки раптово, без будь-яких причин, з'являються синці, подряпини, а вона скрикує від болю, як на її обличчі, кистях рук чи передпліччях виникають червоні подряпини чи сліди укусів. Останні були схожі на її власні, але з'являлися вони в таких місцях, вкусити які анатомічно було неможливо. Та й ані мікрофлора «слини», досліджена під мікроскопом лікарями та зоологами у Берліні, ані сліди прикусу не відповідали слині та власним зубам *Елеонори*.²⁹⁷

Зберігся фрагмент кіноплівки, відзнятої *Прайсом*, який демонструє виникнення на шкірі дівчинки слідів від невидимих укусів і ударів. Однак з пізніших обстежень видно, що *Елеонора* мала надзвичайно чутливу шкіру. На пізніх стадіях її навіть звинувачували у виробничих інцидентах, у тому, що *Елеонора* сама намагалася провокувати напади, завдаючи собі шкоди, щоб це явище можна було зафіксувати на кіноплівку. Було висловлено навіть припущення, що вона здатна контролювати свої почуття та явища, що з нею відбуваються.

Елеонору навіть звинувачували у фальшивих травмах, але критики нічого не могли довести.

Як писав *Прайс*, дівчинка була схожа на восьмирічну дитину, але зовсім не на тринадцятирічну. *Елеонора* демонструвала любов до графині, хоча, можливо, це була прихильність дитини, яка до цього часу ніколи не знала великої любові чи уваги. Вона не виявляла змінених станів свідомості, які часто виникають у випадках полтергейсту, проте таємниця того, що криється за фізичними симптомами, залишилася у випадку *Елеонори* нерозгаданою.²⁹⁸

Уже навесні 1927 р. явища полтергейсту перестали переслідувати *Елеонору*. *Графиня Василько* допомогла дівчинці повернутися до нормального життя. *Елеонора* навчалася у професійному училищі на перукаря, працювала підмайстром в

²⁹⁷ Винокуров И.В., Непомнящий Н.Н. *Энциклопедия загадочного и неведомого: Кунсткамера аномалий*. Москва: АСТ, Олимп, 1997. 241 с.

²⁹⁸ Eleonore Zugun (1913-1998) focus of aggressive poltergeist activity 1925-27. Website ZUGUN. URL: <https://europaranormal.com/poltergeists/website-zugun/>

одній із віденських перукарень.²⁹⁹ Пізніше за протекцією пана *Кляйна*, – влаштувалася на роботу як «*віденський перукар*» в одну з перукарень м. *Чернівці*.

30 березня 1929 р. графиня попрощалася зі своєю підопічною. Згодом *Елеонора* одружилася. Дітей у подружжя не було. У 1960 р. її чоловік помер, а *Елеонора* переїхала жити до *Талти*.

У 1969 р. вона відвідала графиню *Вассилько* у *Відні*. На жаль, *Елеонора* забула німецьку, тому спілкуватися було важко. Проте у процесі розмови графиня зафіксувала нетривале постукування на абажурі.³⁰⁰

Гаррі Прайс відвідав *Елеонору* в 1945 р., коли вона одружилася. Повторення явищ полтергейсту в подальшому житті *Елеонори* виявлено не було. Померла вона в *Румунії* у 1998 р.³⁰¹

Віденський парапсихолог *Петер Мулаж* у 1978 р. описав події, пов'язані з *Елеонорою*, окремі документи, що належали *Вассилько-Серецькій*, яку він знав особисто і чий маєток перебуває тепер у його власності, в статті «*Der Spuk von Talpa*».³⁰²

Повертаючись до подій, пов'язаних з *Елеонорою*, треба віддати належне графині та її родині за те, що вони вирішили прихистити дівчинку в себе, коли від неї відмовились усі, а також за прагнення дати наукове пояснення тим явищам, свідком яких *Серецька-Вассилько* була. У випадку з *Елеонорою*

Елеонора Зугун – підмайстер у одній із віденських перукарень, 1928 р.

²⁹⁹ Schiebeler W. Die Spukerscheinungen der Eleonore Zugun. *Wegbegleiter*. 2002. №1. S. 5-20.

³⁰⁰ Там само.

³⁰¹ Там само.

³⁰² Mulacz W. P. Der Spuk von Talpa. *ESOTER4*. Febr. 1979. S. 127-137.

графинею вперше було застосовано психоаналіз. Медіумам та екстрасенсам *Елеонора* протистояла.

Зоя Василько вірила в те, що причиною явищ, які трапляються з *Елеонорою*, є не третя сила, не якась потойбічна істота, а сильне емоційне напруження, пов'язане з травмами дитинства, з часто п'яним батьком, зокрема. Психологічним механізмом, який слугує основою явищ, які трапляються з *Елеонорою*, графиня вважала самопокарання (покарання за допомогою нападу *Драку*, який був уособленням у несвідомому *Елеонори*, і дорівнював самопокаранню) з самого початку явищ у *Бухайі*.³⁰³

Малюнок «Драку», яким його уявляє *Елеонора*

Зоя Василько припустила, що явища полтергейсту пов'язані з жіночим циклом, з одним піком і одним мінімумом кожного місяця. *Шренк Нотцінг*, навпаки, висловив гіпотезу про те, що такий розподіл частот відбувається не через внутрішні, фізичні процеси, а синхронізується зовнішніми силами, які демонструють подібний ритм, швидше за все, через фази *Місяця*. Як зазначає *П. Мулаж*, сьогодні ці обидві гіпотези можна спростувати, оскільки єдина кореляція частоти проявів явищ – це психологічна ситуація в конкретний момент, наприклад, увага, яку отримують спостерігачі, тема розмови і, що не менш важливо, навмисне «провокування» явищ різними засобами.³⁰⁴

На думку *Зої Василько*, у випадку з *Елеонорою* можливим було анімістичне пояснення (без припущення потойбічних духів) усього, що відбувалося.

Живучи під одним дахом з *Елеонорою*, *Зоя Василько* вела

³⁰³ Mulazh P. Historical Profiles in Poltergeist Research. *From Shaman to Scientist: Essays on Humanity's Search for Spirits*. Ed. by James Houran. Lanham : Scarecrow Press, 2004. P. 147.

³⁰⁴ Там само, с. 148.

спостереження за відчуттями та переживаннями дівчинки під час автоматичного письма чи розмов. Багато явищ, які відбувалися у квартирі *Серецької*, вказували на те, що астральне тіло *Елеонори*, хоча вона була у свідомості, брало участь у виробленні фізичних процесів. У графині часто складалося враження, що воно, під час його передбачуваного повернення до видимого тіла, наче витягувало з нього предмети, завдяки чому вони часто знову з'являлися на тілі, особливо на чолі дівчини, або падали на землю біля неї.

Щоразу, коли *Елеонора* мала можливість випити вино, яке вона любила, її кусав «*Драку*». Очевидно, те, що відбувалося, було підсвідомим покаранням за вживання алкоголю, а мимоволі кинуті зауваження, а також не зовсім усвідомлені думки, мали сильний сугестивний ефект. Психічне збудження сприяло появі явищ, наприклад, проявам гніву через догану. Кожне нове та насильницьке явище повторювалось знову і знову протягом чотирьох-п'яти днів, мабуть, компульсивно, поки психогенна рушійна сила, про яку йдеться, не вичерпувалася, і починала спалахувати епізодично чи зникала повністю.

Графиня писала: *«Я приділяла якнайбільше уваги психічному механізму явищ і дійшла до певного висновку щодо його функціонування... Я бачу своєрідне покарання у злякисній природі явищ, так, цей анімістичний погляд був підтверджений надзвичайно інформативним автоматичним написанням»*.³⁰⁵ *«Хоча основні психологічні причини явищ Елеонори виявилися для мене відносно ясними після кількох місяців досліджень, фізичний вплив цих психогенних сил на об'єктивне середовище залишається абсолютно не вивченим. Для дослідження цього знадобилася б лабораторія, яка, на жаль, недоступна для мене. <...> Сподіваючись, що таке вивчення явищ Зугун все ж таки з'явиться, я закриваю цей звіт, який призначений лише для попереднього нарису мосі книги «Das Medium Eleonore Zugun und seine Phänomene», яка готується»*.³⁰⁶

Записи, де було задокументовано паранормальне зникнення та повторна поява предметів на 8-міліметровій кольоровій плівці, були проаналізовані тільки у 1978 і 1980 рр. Товариством досліджень

³⁰⁵ Wassilko-Serecki Z. Beobachtungen an Eleonore Zugun. *Zeitschr. f. Parapsychologie*, 1927. № 2. S. 79.

³⁰⁶ Там само.

полтергейста та телекінезу (SORRAT) (Ролла, США).³⁰⁷ Як стверджує В. Шибелер у праці «*Zeugnis für die jenseitige Welt*» (1989),³⁰⁸ паранормальні процеси в Роллі мали чітко спіритичну основу, тобто потойбічні, розумні істоти були справжньою причиною процесів. Під час телекінетичних процесів запис фільмів автоматично запускався без безпосередньої присутності засобів масової інформації. Тоді як Зоя Василько вважала, що у явищах навколо Елеонори Зугун не приступній «третій розум», тобто потойбічна істота як причина.³⁰⁹

В. Шибелер говорить про те, що людина може досягти того, що відповідає її рівню знань і досвіду. Те саме, звичайно, стосується і підсвідомості людини або її астрального тіла. Навіть з ними нічого не працює без досвіду.

У випадку Елеонори дитина, звісно, могла бачити щось подібне раніше, і її підсвідомість, і її астральне тіло, з оцінки яких виходила графиня Василько, могли знати щось подібне. Трохи більше труднощів у розумінні викликає припущення, що підсвідомість і астральне тіло дитини мали вроджену здатність метати каміння паранормально в себе чи у вікна. Проте у випадку Елеонори, наприклад, із замкненням електропроводки, її підсвідомість або її астральне тіло не мали знань, як зробити щось подібне, і не мали засобів. Отже, у процесі мав бути інший інтелект з відповідними знаннями фахівця.

Те саме стосується інших моторошних процесів, пов'язаних з людиною, в яких парапсихологи з анімістичним настроєм завжди стверджують, що все спричинено лише підсвідомістю.

³⁰⁷ Schiebeler W. Die Spukerscheinungen der Eleonore Zugun. Wegbegleiter. 2002. №1. S. 5-20. URL: <http://www.wegbegleiter.ch/wegbeg/elezugun.htm>

³⁰⁸ Schiebeler W. Zeugnis für die jenseitige Welt. Neuwied: Verlag «Die Silberschnur», 1989.

³⁰⁹ Schiebeler W. Die Spukerscheinungen der Eleonore Zugun. Wegbegleiter. 2002. №1. S. 5-20. URL: <http://www.wegbegleiter.ch/wegbeg/elezugun.htm>

Дагоберт Да́від Рунес

Dagobert David Runes

(6 січня 1902, Заставна – 26 вересня 1982 р., Нью Йорк, США)

німецький філософ, учений-психолог, один із засновників експериментальної психології в Німеччині, представник психофізики, відомий філософським внеском та нововведеннями у видавничому світі...³¹⁰

Люди ідуть у далекі місця, щоб зачаровано спостерігати за тими людьми, яких вони ігнорують удома.

Те, що у нас є великі люди у наш час і недавні часи, це не завдяки нашій освітній системі, а, незважаючи на це. Це ті, кого вчителі не могли зписувати...

Диктатори давно виявили, що легше об'єднати людей у спільній ненависті, ніж у спільній любові.

³¹⁰ Dr. Dagobert Runes, Founder Of the Philosophical Library. *The New York Times*. September 27, 1982. Section D, Page 9.

Життя – це досить коротка прогулянка по вічності. Будь то насіння, цуценята чи немовлята, вони все набирають вагу, чуйність та обізнаність. Потім, задовго до кінця пробіжки, вони погіршуються, голова, ноги і легені. Трагікомедія існування: довгий шлях повільного занепаду.

Віра – це не що інше, як знання, що те, що ми розуміємо, є лише тінню Невідомого. Віра – це наука про жальгідні обмеження розумової сфери людини

Віра – це віра в невидиме. Справді, це був би нудний світ, якби тільки видиме було реальністю.

Наука почалася з гаджета та фокусу. Гаджет був колесом; фокус був у вогні. Ми пройшли довгий шлях від двоколісного візка до навколосвітнього транспортного літака або від іскрового кремента до техногенного розподілу ядер. І все ж мені цікаво, чи жителі Хіросіми більше усвідомлювали еволюцію науки, аніж стародавня людина, що зіткнулася з штурмовою бойовою колісницею.

Не фізика зробить кращим це життям, ані хімія, ані соціологія. Фізика може бути використана для атомної бомби нації, а хімія – для отруєння міста, а соціологія – для протиставлення людей та класів проти класів. Наука – це лише інструмент, не більше, ніж палиця, вогонь чи вода, за допомогою яких можна спиратися, запалювати чи освіжати, а також використовувати для хитання, спалення чи втоплення. Знання без моралі – це збір на волі.

Справжня честь не прагне визнання, як справжня мудрість не публічна. Великі герої та великі мудрі люди мовчки йдуть по стежках людства.

Д. Рунес «Словник думок»³¹¹

Біографічні дані

Дагоберт Рунес народився 6 січня 1902 р. в Заставні (Австро-Угорщині, тепер – Чернівецька область, Україна).

Працював редактором чернівецького журналу «Das Licht» ще у 1919 р., будучи школярем. Став учасником «Етичного семінару», яким у 1919-1922 рр. керував Ф. Кеттнер, філософ і вчитель Чернівецької школи, знавець філософії Б.Спінози. Д. Рунес, як і його вчитель, зацікавився ідеями філософії К. Бруннера. Пізніше, навчаючись у Віденському університеті, Рунес відвідував і керував

³¹¹ Runes Dagobert D. Quotes. URL: https://www.goodreads.com/author/quotes/343797.Dagobert_D_Runes

«Платонікою» – філософським гуртком, філією «Етичного семінару», сформованим на пропозицію Ф. Кеттнера.³¹²

Закінчив Віденський університет, захистивши у 1924 р. дисертацію «Основи етики Платона та Спінози» та отримавши ступінь доктора філософії. Був учнем німецького філософа Моріца Шліка. Д. Рунес також устиг створити колотнечу в Австрії, написавши роман «Справжній Ісус, або П'яте Євангеліє» («*Der wahre Jesus, oder das fünfte Evangelium*» (1927)), де католицькі богослови були звинувачені як засновники антисемітизму.³¹³ Крім того, це дослідження показувало, як «християни, які пронесли по всьому світу, вбиваючи людей в ім'я Ісуса під час хрестових походів»,³¹⁴ постійно зловживали іменем Христа, прикриваючи ним свої нечесні справи. Отримавши ступінь доктора філософії у Віденському університеті, та до того, як до нього навідалася поліція, Д. Рунес у 1926 р. разом зі своєю дружиною Мері (Марією Терезою) Гронорун, емігрував до Сполучених Штатів.³¹⁵ У Нью-Йорку вони в 1929 р. одружилися вразі та прожили все життя у шлюбі. Виховували двоє дітей – Регіну та Річарда.³¹⁶ Він жив на Манхеттені.

Його мати була вбита під час антисемітського бунту після Голокосту; а майже вся його родина та близькі друзі були позбавлені життя під час Голокосту.

У Нью-Йорку він зв'язався з колом шанувальників К. Бруннера, а в наступні роки Д. Рунес видавав журнал з психології «*Modern Psychologist*». Також у США Дагоберт Рунес був редактором кількох журналів, зокрема «Сучасний мислитель» («*Modern Thinker*»), «Сучасний психолог» («*Modern Psychologist*»), а пізніше, у 1940 р., – «*Current Digest*».

З 1931 р. по 1934 р. працював директором Інституту підвищення (удосконалення) рівня освіти в Нью-Йорку. Він мав енциклопедичні знання з латинської мови та біблійного івриту,

³¹² Вінклер М. Dagobert David Runes. Digitale Topographie der multikulturellen Bukowina. URL: <https://www.bukowina-portal.de/de/ct/159-Dagobert-David-Runes>

³¹³ Там само

³¹⁴ Там само

³¹⁵ Dagobert David Runes. URL: <http://www.academystamp.com/product1250.html>

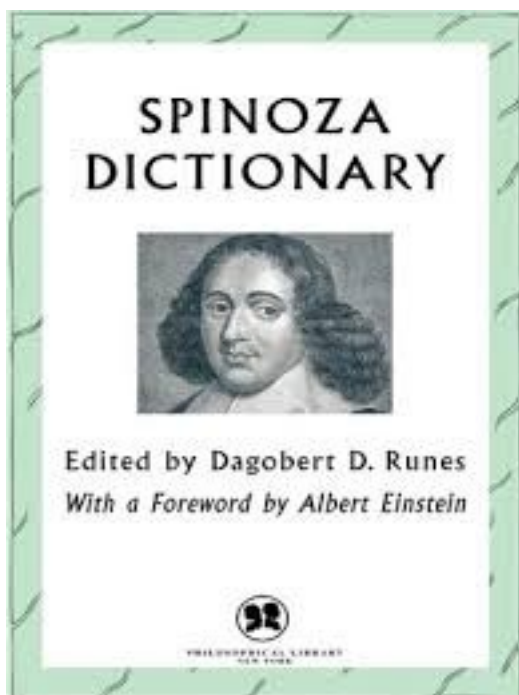
³¹⁶ Там само

вільно говорив і писав німецькою, ідиш, французькою, івритом, російською, польською, чеською й англійською мовами. Рунес створив невеликий журнал «*Better English*».³¹⁷

Видавнича діяльність Д. Рунеса

Пізніше, у 1941 р., він почав нову видавничу справу, заснувавши власну компанію «Філософська бібліотека», яка сприймалася не лише як видавнича справа, але й як духовна організація, де публікувалися праці європейських філософів і письменників. Також у цей час він редагував журнал «*The Journal of Aesthetics and Art Criticism*» («Журнал естетики та мистецької критики»).

Дружив з А. Адлером, був другом і колегою Альберта Ейнштейна.

Після війни Рунес був редактором і видавцем (оскільки інші відмовилися це видати) «Філософського словника» (1942), «Словника Спінози» (1951) та ін., проявив себе як поет («*Frühe Gedichte*» (1948)) та перекладач. «Філософський словник» мав успіх у читачів і забезпечив видавцю фінансове благополуччя. Так Д. Рунес проявив себе як майстер виявляти інтелектуально потрібних авторів і тексти ще на початку своєї кар'єри видавця та редактора.

Д. Рунес опублікував наукові праці 22-х лауреатів Нобелівської премії й інших важливих науковців своєї епохи, серед яких А. Ейнштейн, Т. Едісон, Ж.-П. Сартр, С. де Бовуар,

³¹⁷ Dagobert David Runes. URL: <http://www.academystamp.com/product1250.htm>

А. Швейцер, М. Хайдеггер та ін.,³¹⁸ намагаючись познайомити широку читацьку аудиторію з філософськими та психологічними текстами.

Д. Рунес також був перекладачем і опублікував перший англійський переклад праці К. Маркса «До єврейського питання» («*On the Jewish Question*») під назвою «Світ без євреїв». Оскільки назва книги Д. Рунеса звучала антисемітськи («*The war against the Jew*»), вона вийшла вкрай обмеженим тиражем в англomовному світі.

Д. Рунес написав передмову до перекладу, проте йому був ворожий крайній марксизм і матеріалізм К. Маркса, який значно пізніше він буде не повністю заперечувати. У передмові вчений, зокрема, зазначав: «... історичне ставлення християн до євреїв є найгучнішим прикладом нелюдськості людини до своїх ближніх...».³¹⁹

Він також видав кілька праць, які розкривали ідеї та історію філософії для широкої аудиторії, зокрема «Філософський словник».

Був почесним президентом Буковинської культурної асоціації в Нью-Йорку, «мав тісний контакт з чернівецькими емігрантами та друзями юності до самої смерті».³²⁰

Д. Рунес говорив і писав листи, які, на жаль, не були опубліковані, про дослідження цензури з боку Ватикану й інших християнських організацій єврейської історії, яка, як він розумів, була набагато більш значною та плідною, ніж здатна усвідомити пересічна людина. Зокрема, Рунес зазначав, що ранні версії Нікейського символу віри, до прикладу, вимагали застосовувати проти євреїв «усе негативне», тоді як «позитивне» мало належати римським християнам, а Юстиніан заборонив будь-як використовувати єврейську мову. Антисемітизм проявлявся й у працях інших християнських релігійних учених. Євреї також, на думку Д. Рунеса, були позбавлені багатьох речей, які не вписувалися у стереотипи, зображувані в щорічних

³¹⁸ Runes Dagobert D. *Wikipedia*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Dagobert_D._Runes

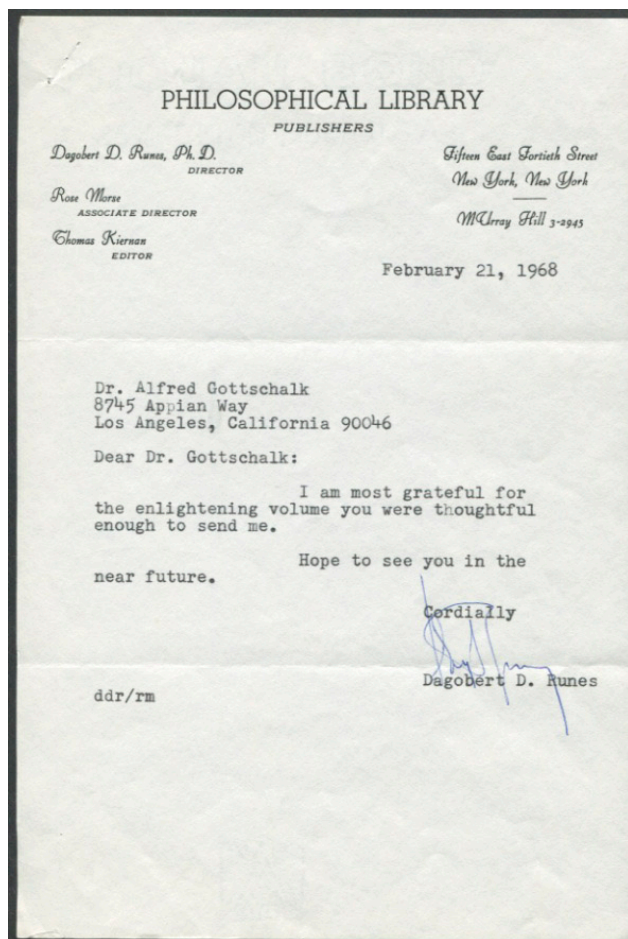
³¹⁹ Runes Dagobert David <http://www.academystamp.com/product1250.html>; Runes Dagobert D. *Wikipedia*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Dagobert_D._Runes

³²⁰ Вінклер М. *Dagobert David Runes. Digitale Topographie der multikulturellen Bukowina*. URL: <https://www.bukowina-portal.de/de/ct/159-Dagobert-David-Runes>

містеріях *Страсної п'ятниці*.³²¹

Він також перерахував свята, де молоді енергійні парафіяни були спрямовані на побиття перших літніх євреїв, яких вони помічали на виході з церкви, особливо биття по носу, щоб легко «пустити» кров. При цьому любов і знання Рунесом латини значно полегшила це дослідження.³²²

Був редактором таких наукових праць: «Хто є хто у філософії» («*Who's who in philosophy*») (1942), «Біблія для ліберала» («*A Bible for the liberal*») (1946), «Вибрані твори Бенджаміна Раша» (1947), «Листи до мого сина» («*Letters to my son*») (1949), «Єврейський вплив на

Надрукований лист підписано 21 лютого 1968 (підписано тонкою синьою ручкою

західну цивілізацію» (1951), «Вплив єврейської мови на західну цивілізацію» (1951), «Словник Спінози» («*Spinoza dictionary*») (1951), «Лист до моєї доньки» (1954), «Скарбниця філософії» («*A treasury of philosophy*») (1955), «Скарбниця світової літератури» (1956), «Про природу людини» («*On the nature of man*») (1956), «Словник думок» («*A dictionary of thought*») (1959), «Мистецтво мислення» («*The art of thinking*») (1961), «Листи до мого вчителя» («*Letters to my teacher*») (1961), «Класика логіки: читання з гносеології, епістемології, теорії пізнання та діалектики» («*Classics in logic: readings in epistemology, theory of knowledge and dialectics*») (1962), «Скарбниця світової науки» («*Treasury of world*

³²¹ Dagobert David Runes. URL: <http://www.academystamp.com/product1250.html>

³²² Там само

science» (1962)),³²³ «Деспотизм, наочна історія тиранії» («*Despotism, a pictorial history of tyranny*» (1963)), «Незацікавлені та закон» (1964), «Філософія для кожного: від Сократа до Сартра» (1968).

Так, зокрема, у передмові до «*The Talmud of Jerusalem*» (1956) Д. Рунес писав: «Одним із найвищих світових творів релігійної літератури, Талмудом, несправедливо знехтувала цивілізація, яка по праву пишається своєю іудейсько-християнською спадщиною. Ця священна книга Ізраїлю народилася протягом століть після падіння Єрусалима до Римської імперії, коли народ Палестини був розпорошений по чотирьох куточках землі. Щоб зберегти свою віру серед дивних звичаїв язичницьких земель, мандрівні ізраїльтяни звернулися до своїх учителів за новим тлумаченням Тори, древньої книги Мойсея. Усні закони, сформульовані мудрецькими, *вешті-реши* були кодифіковані у Талмуді».³²⁴

Вони зберігаються переважно у філософській бібліотеці Нью-Йорку, яка стала з легкої руки Д. Рунеса сховищем для багатьох авторів, які зачіпали у своїх творах екзистенціалістські проблеми, зокрема праця Ж.-П. Сартра «*Буття та ніщо*».

Помер Дагоберт Девід Рунес 26 вересня 1982 р. у Нью-Йорку, США.

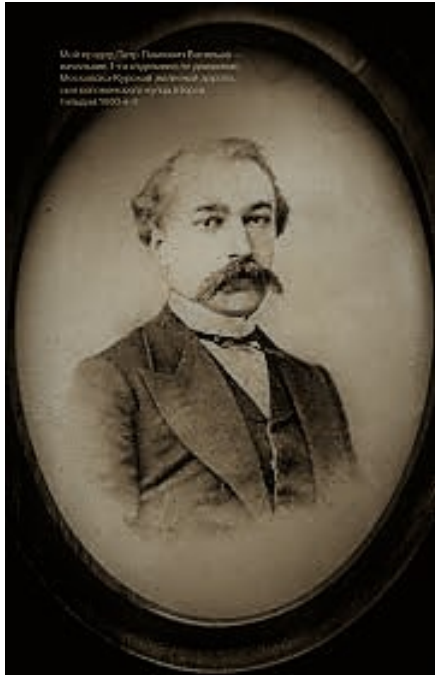
³²³ Dagobert David Runes (1902-1982). URL: https://data.bnf.fr/fr/12371719/dagobert_david_runes/

³²⁴ The Talmud of Jerusalem – by Dagobert D. Runes. URL: <https://www.target.com/p/the-talmud-of-jerusalem-by-dagobert-d-runes-paperback/-/A-81280954>

Ісидор Саввич Продан

(1854, Буковина – 1919/20, Російська імперія)

філософ, логік, психолог

«Оскільки я збираюся науково вирішити спірні питання, то і я виходжу з фактів спостереження, які беру з різнорідних галузей знання: з психології, лінгвістики, філології, біології, зоології та навіть фізики.»

«Вроджені пізнавальні здібності людини, її «здоровий сенс» у переважній більшості випадків не збиває її з пантелику. Науки та мистецтва, а також все соціальне життя, як і раніше, будуть вдосконалюватися, – хоча й з тимчасовими затримками та відступами вбік. Тим часом філософи повільно та з великими труднощами відкриватимуть то один, то інший із законів людського духу, які вже багато тисячоліть несвідомо ведуть людство до істини, правди та блаженства.»

Ісидор Продан

Біографічні дані

Ісидор Савович Продан (1854–1919/20)³²⁵ народився у сім'ї буковинського православного священика, у містечку Підзахарин (тепер – Підзахаричі Чернівецької області),³²⁶ коли Буковина входила до складу Австро-Угорської імперії. За національністю – закарпатський русин. Навчався він у Чернівецькій гімназії в 1864-1872 рр. Наступні три роки – з 1872-го по 1875-й – вивчав психологію та філософію у Віденському університеті, де його вчителями були Ф. Брентано та Р. Циммерман, де водночас

³²⁵ Абашнік В. А. Філософія «здрoвoгo смислa» И.С. Продана и современность. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2012. № 992. Вип. 45. С. 116-121.

³²⁶ Абашнік В. Христоф Зігварт (1830 – 1904) і його логіка в працях Ісидора Продана (1854 – 1919/20). *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2020. Вип. 63. С. 80-88. DOI: 10.26565/2226-0994-2020-63-9

навчався З. Фройд і де захистив магістерську дисертацію. У 1876 р. І. Продан переселився з Австро-Угорщини до Російської імперії, а в 1881 р. – прийняв російське підданство.

У «Чернівецький і Віденський період» великий вплив на формування його філософської та психологічної позиції майбутнього науковця здійснила саме австрійська філософська традиція, особливостями якої можна вважати: 1) критику філософських поглядів І. Канта і його послідовників (неокантіанців); 2) домінування вчення Аристотеля у різних його варіантах.³²⁷

У «прибалтійський та ізмаїльський періоди» він викладав грецьку, латинську та німецьку мови у восьми гімназіях Ізмаїла, Риги і Юр'єва (тепер – Тарту), а у 1887 р. І. Продан захистив докторську дисертацію з філософії німецькою мовою «Механіка свідомості» («*Die Mechanik des Bewusstseins*») у Чернівецькому університеті Франца-Йосифа. У 1899 р. готувався скласти магістерський іспит з філософії у Юр'єві, проте перша спроба виявилася невдалою – отримав «незадовільно».³²⁸ Тим не менше, він продовжив активно виступати з повідомленнями та доповідями в Навчально-літературному товаристві Юр'євського університету. Взагалі ніякі життєві чи професійні перипетії не знизили досить високу самооцінку та впевненість у собі І. Продана.

Наприкінці 90-х рр. він одружився з Вірою Адольфівною Добрянською.

«Ізмаїльський і Прибалтійський період»

У «Ізмаїльський і Прибалтійський період» (1876-1906) (за визначенням А.В. Абашика³²⁹) філософська позиція науковця розвивалася переважно під впливом поглядів Г. Лейбніца. Це відобразилося у концепції «нової еволюційної Монадології» І. Продана

³²⁷ Абашик В. А. И.С. Продан (1854-1919/20) как критик И. Канта. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2011. № 984. Вип.44. С.17–22.

³²⁸ Ермичев А.А. Скверный анекдот, или Дело двух профессоров. <http://naukarus.com/skvernuy-anekdot-ili-delo-dvuh-professorov>

³²⁹ Абашик В.А. Философия «здравого смысла» И.С. Продана и современность. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2012. № 992. Вип. 45. С. 116-121.

в його праці «*Організація душі. Уривок з нової еволюційної Монадології*» (1905). Науковець «розробив власний оригінальний проєкт монадології, назвавши її... «*еволюційною*»».³³⁰ Як і Г. Лейбніц, І. Продан «визнавав існування не лише духовних за своєю природою монад, але й тілесних, представляючи при цьому останні агрегатами перших».³³¹ При цьому об'єктом критики І. Продана, як і багатьох інших філософів, була ідея «наперед установленної гармонії» Г. Лейбніца. На думку науковця, ідея Г. Лейбніца, що кожна монада, будучи єдиною та неповторною, водночас являє собою «*субстрат усіх можливих психічних актів*» і є «*цілим мікрокосмом*».³³² І. Продан також вважав, що душа людини є «складним комплексом монад», центром якого є «Я» особистості – «*архимонада*», а посередниками (психічними процесами чи властивостями) є «*автомонади*». Крім того, науковець розділив монади на самостійні та вікарні (підпорядковані).³³³

Іншими важливими творами цього періоду були «*Про пам'ять*» (1900-1901) – у двох частинах, перероблений науковцем у 1906 р., і «*Психологія внутрішнього досвіду, як основа філософських наук*» (1904).

Однак учені ступені Віденського та Чернівецького університетів не визнавалися російським Міністерством народної освіти, тому І. Продану довелося захищати магістерську дисертацію в одному з російських університетів. Він здав успішно екзамен із філософії лише у 1903 р. в Московському університеті. У тому ж році звернувся в пошуках роботи – посади приват-доцента – до Санкт-Петербурзького університету, проте знову «завалює» пробні лекції. Це призупиняє його професійну кар'єру на певний час.³³⁴

У 1906 р. І. Продан подав двотомну працю «*Про пам'ять*» як

³³⁰ Бердникова А.Ю. «Забытая» монадология И.С. Продана. Конференция «Ломоносов 2016». https://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2016/data/8584/uid88992_report.pdf

³³¹ Там само.

³³² Там само.

³³³ Там само.

³³⁴ Ермичев А.А. Скверный анекдот, или Дело двух профессоров. <http://naukarus.com/skvernnyy-anekdot-ili-delo-dvuh-professorov>

магістерську дисертацію Раді Київського Імператорського університету ім. Св. Володимира. Публічний захист цієї дисертації відбувся з урахуванням позитивної рецензії київських професорів О.М. Гілярова та Г.І. Челпанова. Зокрема, рецензія Г.І. Челпанова була великою та ґрунтовною, зазначала багато недоліків роботи. Проте висновок, який зробив рецензент: «... наведені мною недоліки значно переважаються достоїнствами книги, яка є, на мій погляд, беззаперечно, цінним внеском у російську психологічну науку»,³³⁵ – був позитивним. У результаті І. Продан отримав ступінь магістра філософії.

Сам І. Продан стосовно своєї двотомної праці про пам'ять писав: «Моя робота є детальною монографією про пам'ять, яка піддає ґрунтовній критиці як попередні теорії, так і експериментальні дослідження».³³⁶

«Харківський період»

З 1906 р. по 1916 р. він працював приват-доцентом кафедри філософії Харківського Імператорського університету. Викладав у цей час досить багато взаємопов'язаних дисциплін: логіку, історію філософії, психологію, педагогіку, дидактику й етику. На факультативних заняттях зі студентами І. Продан обговорював праці Г. Лейбніца, Й. Гербарта, Е. фон Гартмана. Серед цих студентів був, зокрема, К.О. Смирнов, автор праці «Метафізичне вчення про душу в Лейбніца та Гербарта» (1910) та майбутній професор Ленінградського Богословського інституту.

Основні праці, написані І. Проданом у «Харківський період» (1906-1916), стосуються аналізу філософії «здорового глузду» та критики поглядів І. Канта і неокантіанства. Назвемо кілька праць: І. Продана: «Практичний посібник з психології» (1908), «Підручник логіки» (1909), «Лекції з історії новітньої філософії» (1909), «Нова логіка» (1911), «Пізнання та його об'єкт (Виправдання здорового

³³⁵ Ермичев А.А. Скверный анекдот, или Дело двух профессоров. <http://naukarus.com/skvernuy-anekdot-ili-delo-dvuh-professorov>

³³⁶ Абашник В. А. И.С. Продан (1854-1919/20) как критик И. Канта. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2011. № 984. Вип.44. С.17-22.

глузду)» (1913), «Правда про Канта» (1914), «Філософія та здоровий глузд (Критичний етюд)» (1914), «Що таке мистецтво?» (1915). Публікації сприяли популярності вченого серед філософської публіки.

«Харківський період» *І. Продана* особливо відзначився двома подіями: дискусією із санкт-петербурзьким колом філософів / логіків через випуск науковцем свого підручника з логіки у 1910 р. і статтею, в якій під нищівну критику *І. Продана* потрапив сам *І. Кант*.

Спочатку – про «дискусію з логіки». ³³⁷ Її початком стала рецензія одного з представників санкт-петербурзького кола – *І. І. Лапшина* на згаданий підручник *І. Продана* з логіки. Мало того, що опублікована в журналі *Міністерства народної освіти* рецензія вказувала автору підручника на численні недоліки (насправді – не завжди суттєві чи й обґрунтовані), не зазначаючи жодного позитивного моменту, то ще й її автор як приклад для *І. Продана* ставив відомого й авторитетного на той час вченого *О.І. Введенського*, санкт-петербурзького автора підручників з логіки.

Отож *І. Продан* швидко відреагував на таку достатньо тенденційну рецензію, письмово відповівши на неї у тому ж журналі, ретельно спростувавши усі зауваження «шановного рецензента», достатньо «безкомпромісно та безапеляційно відстоюючи власні погляди», подекуди «переходячи в наступ на свого критика». ³³⁸ (До речі, *І. Продан* завжди намагався «опонувати кожне зауваження» щодо своїх праць ³³⁹). Зокрема, науковець наголошував, що «елементарна логіка, яку викладає його підручник, тобто формальна логіка та методологія, є точною наукою; і лише така може увійти до курсу середніх навчальних закладів», і такій логіці немає необхідності базуватися на неточному та недостовірному «цілісному філософському світогляді», як вимагав від нього рецензент. ³⁴⁰

³³⁷ Попова В.С., Пушкарский А.Г. Два критика логики профессора А.И. Введенского. *Радио*. 2011. № 6. С. 85-106.

³³⁸ Там само. С. 89.

³³⁹ Орлова Н.Х. «Мы спорили долго – до слёз напряжения...» (Научная полемика российских логиков на страницах открытой печати в начале XX века). *Учен. зап. Казан. ун-та. Сер. Гуманит. науки*. 2016. Т. 158, кн. 4. С. 1180.

³⁴⁰ Попова В.С., Пушкарский А.Г. Два критика логики профессора А.И. Введенского. *Радио*. 2011. № 6. С. 87.

Проте і це, очевидно, найбільше *І. Продана* зачепило в рецензії *І. Лапшина* саме його апелювання до підручника з логіки свого патрона та філософського однодумця *О. Введенського*, також не позбавленого помилок і неточностей. У результаті *І. Продан* у 1911 р. публікує працю «*Нова логіка. Критичне дослідження нових і старих аман (рос. – «заблуждений» – примітка наша) і помилок*». У ній автор «звертається до значимих питань філософії й історії логіки, до власне логічної проблематики, зосереджуючи увагу... винятково на традиційній логіці»³⁴¹. Причому «мало хто з провідних фігур в історії логіки, – зазначають *В.С. Попова та А.Г. Пушкарський*, – не викривається ним у логічних помилках або аманах».³⁴² Ведучи ж мову про підручник з «*Логіки для гімназій*» *О. Введенського*, який у 1910 р. був удостоєний великої премії *Імператора Петра Великого* (на яку, до речі, претендував і підручник *І. Продана*), *І. Продан* зазначає, що його автор «значною мірою»³⁴³ використав інформацію з підручника *І. Продана* для написання власного, проте, не уникнувши помилок, які *І. Продан* не лише перелічує, але й відзначає місця в тексті підручника *О. Введенського*, де вони містяться. *І. Продан* також проілюстрував усі випадки, де помітив схожість думок, висловлених *О. Введенським*, на інформацію зі свого підручника, зазначивши, що той, зокрема, використав «більше 20 прикладів, які вперше були придумані» самим *І. Проданом*, для його підручника логіки, що виданий був на два роки раніше праці *О. Введенського*.³⁴⁴

Варто зазначити, що автори статті «*Два критика логіки професора А.І. Введенського*»³⁴⁵ вважають, що наведені *І. Проданом* випадки запозичення його інформації *О. Введенським* «зовсім не вказують на пряме запозичення» (плагіат). Проте ми б не були такі категоричні у цьому питанні: якщо в одній праці, до прикладу, ми зустрінемо слова, що логічна помилка (певного роду) «*робиться... в*

³⁴¹ Попова В.С., Пушкарский А.Г. Два критика логіки професора А.И. Введенского. *Радио*. 2011. № 6. С. 90.

³⁴² Там само. С.91.

³⁴³ Там само. С.91.

³⁴⁴ Там само. С. 92.

³⁴⁵ Там само. С. 92.

замаскованому вигляді: інакше, помилка одразу ж була б помітна опоненту. Частіше вона зустрічається у більш складних... доказах», а в іншій, що вийшла друком пізніше: «помилка ця зустрічається лише у довгих роздумах; у коротких же вона майже неможлива, оскільки там надто різко кидалась би в очі, і рідко хто б не помітив її»,³⁴⁶ – мимовільно помітив схожість викладу думок. Цікаво, що як приклад автори статті обирають лише кілька варіантів з досить великої кількості «запозичень», виявлених і відзначених І. Проданом. Науковець також критикує О. Введенського за «надто довільне та не виправдане використання нової термінології: «Не лише з термінологією поводитьсь довільно автор нової логіки; він і ті старі, вже тисячоліття встановлені терміни, використані ним, визначає довільно і часто неправильно», – пише він,³⁴⁷ вважаючи, що кожній науці потрібна власна, чітко визначена термінологія.

Коли ж О.Введенський відповів своєму критику, що не міг нічого запозичити з його роботи, оскільки вона була опублікована пізніше від його власної, за суттю, навмисно плутаючи, яку його працю має на увазі І. Продан, та проявляючи академічну недоброчесність, це, як на нас, підтверджує підозри І. Продана та не є вельми гідним у науковому плані. Зрештою, це помічає і сам І. Продан. Тому вважаємо закономірним, що від стилю наукової дискусії він перейшов до прямих звинувачень О. Введенського «у використанні нечесних, софістичних прийомів для доказів своєї правоти»,³⁴⁸ вимоги спростування відповіді О. Введенського та пригрозив тому кримінальним переслідуванням. У відкритому листі О. Введенському І. Продан писав: «Судовим розглядом ви скомпрометуєте перед публікою не лише себе, але у Вчений Комітет Міністерства Народної Освіти, який Вашу «Логіку для гімназій...» удостоїв великою премією, не помітивши у цьому Вашому підручнику 209 помилок «по суті» та сорока запозичень з мого підручника логіки».³⁴⁹ У

³⁴⁶ Попова В.С., Пупкарский А.Г. Два критика логики профессора А.И. Введенского. *Рацио*. 2011. № 6. С. 93.

³⁴⁷ Там само. С. 96.

³⁴⁸ Там само. С.97.

³⁴⁹ Орлова Н.Х. «Мы спорили долго – до слёз напряжения...» (Научная полемика российских логиков на страницах открытой печати в начале XX века). *Учен. зап. Казан. ун-та. Сер. Гуманит. науки*. 2016. Т. 158, кн. 4. С. 1179.

результаті очевидно, що *О. Введенський* нарешті залишив *І. Продана* в спокої: очевидно, перегляд його праць з погляду їх повної оригінальності був для нього не вельми бажаним. Зазначимо, що справа була не стільки в запозиченнях з праці *І. Продана*, скільки в тому, що «згідно з добрим звичаєм, варто «із вдячності згадати авторів, які використовуються, хоча б у передмові».³⁵⁰

Що ж до критики *І. Канта* та його послідовників, зокрема петербурзьких, то ще раніше *І. Продан* зазначав, що «його теорія пізнання... переповнена метафізичними положеннями, абсолютно не доведеними».³⁵¹

Проте стаття *І. Продана* з ґрунтовною критикою поглядів *І. Канта*, на думку *В.С. Попової* та *А.Г. Пушкарського*, з'явилася лише тому, що нібито *І. Продан* вважав, що несправедливе ставлення до нього та його праць Санкт-Петербурзьких філософів зумовлена тим, що вони були прихильниками філософії *І. Канта*, тоді як сам *І. Продан* – ні.³⁵² *І. Продан* пише працю «Правда про Канта (Гасмниця його успіху)», в якій, за словами *В.С. Попової* та *А.Г. Пушкарського*, «намалював один з найбільш непривабливих образів німецького філософа», «дорікає Канту за неясність і туманність його термінології, звинувачує у присвоєнні чужих заслуг».³⁵³ Тут не лише ґрунтовно аналізуються погляди *І. Канта*, але й він сам звинувачується в тому, що присвоїв чуже, не пославшись на попередніх авторів-дослідників. *І. Продан* зазначав: «... Критика чистого розуму нічого нового, науково-цінного, не може дати: що в ній нове, те неправильне, а що правильне, те не нове».³⁵⁴ А термінологічна плутанина помітна, зокрема, в тому, що *Кант*, як виявилось, «не з'ясував для себе основні пізнавальні здібності людини – ні «розум», ні

³⁵⁰ Орлова Н.Х. «Мы спорили долго – до слёз напряжения...» (Научная полемика российских логиков на страницах открытой печати в начале XX века). *Учен. зап. Казан. ун-та. Сер. Гуманит. науки*. 2016. Т. 158, кн. 4. С. 1178.

³⁵¹ Попова В.С., Пушкарский А.Г. Два критика логики профессора А.И. Введенского. *Радио*. 2011. № 6. С.88.

³⁵² Там само. С. 85-106.

³⁵³ Там само. С. 98.

³⁵⁴ Абашиник В. А. И.С. Продан (1854-1919/20) как критик И. Канта. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2011. № 984. Вип. 44. С.17-22.

«фозсудливість».³⁵⁵

І. Продан також зазначає, що «з Кантом розійшлися всі видатні німецькі філософи», які критикували його вчення; назвемо лише Г. Гербарта, Г. Фіхте, А. Шопенгауера, Ф. Шеллінга, Г. Гегеля.³⁵⁶

Більше того, І. Продан викриває політичне підґрунтя звеличення І. Канта як німецького філософа. І. Продан, по суті, заявляє, що без праць Дж. Локка, Д. Юма, Г. Ламберта, Г. Тетенса і Т. Ріда (забутих Кантом своїх попередників) не було б і самого І. Канта, тоді як сам І. Кант оголошує у своїй «Критиці чистого розуму», що представляє «цілком нову і єдину в своєму роді науку, про яку ще й не здогадувалися до нього, навіть ідея якої була невідома»,³⁵⁷ насправді, «маскуючи старі поняття». Додамо, що, критикуючи погляди І. Канта та протиставляючи їх шотландській традиції «здорового глузду», самому І. Канту І. Продан протиставляє «мудреця-філософа Сковороду».³⁵⁸

У висновку до своєї статті І. Продан пропонує звернутися до вивчення поглядів та ідей «учителів Канта», його видатних попередників у філософії.³⁵⁹

Додамо: на нашу думку, несправедливе ставлення санкт-петербурзької філософської еліти до І. Продана зумовлювалося кількома причинами, жодна з яких об'єктивно не має наукового підґрунтя. По-перше, він цілком чужий для філософського кола Санкт-Петербурга, та і його філософські погляди – інші; по-друге, – маргінал, а нам відоме ставлення столиці до тих, кого вона вважає вихідцями з провінції; по-третє, не просто розумний, але й здатний відстоювати справедливість своїх поглядів навіть

³⁵⁵ Продан И.С. Правда о Канте (Тайна его успеха). Харьков: «Епархиальная типография», 1914; Абашник В. А. И.С. Продан (1854-1919/20) как критик И. Канта. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2011. № 984. Вип.44. С. 21.

³⁵⁶ Абашник В. А. И.С. Продан (1854-1919/20) как критик И. Канта. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2011. № 984. Вип. 44. С. 17-22.

³⁵⁷ Попова В.С., Пушкарский А.Г. Два критика логики профессора А.И. Введенского. *Радио*. 2011. № 6. С.99.

³⁵⁸ Абашник В. А. И.С. Продан (1854-1919/20) как критик И. Канта. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2011. № 984. Вип. 44. С.17-22.

³⁵⁹ Там само. С. 17-22.

перед відомими науковцями, незважаючи на авторитети та не вважаючи їх через це вищими чи непогрішними у науковому та навіть у особистому плані.

«Ростовський період»

У кінці 1916 р. *І. Продан* через відсутність реальної перспективи стати професором у Харківському університеті та під впливом подій у країні переїхав до *Ростова-на-Дону*.

З 1916 по 1919/20 рр. *І. Продан* обіймав посаду приват-доцента *Варшавського (Донського) університету* («Ростовський період»), який перебував у цей час в евакуації і *Ростові-на-Дону*. *І. Продан* тут читав курси з філософських дисциплін аж до своєї трагічної смерті (її обставини – досі не з'ясовані) 10 січня 1920 р. (27 грудня 1919 р. за старим стилем), коли місто було захоплене військами *1-ї Кінної Армії С. Будьонного*.

У «Ростовський період» (1916-1919/20) *І. Продан* розробляв і викладав різні аспекти власної філософії «*здорового глузду*», що займала центральне місце у його філософській позиції, починаючи з «*Харківського періоду*». До речі, *І. Кант* категорично заявляв: «*Якщо добре розглянути, ця апеляція до здорового глузду є не що інше, ніж посилання на судження натовпу, від схвалення якого філософ червоніє...*».³⁶⁰

Філософію «*здорового глузду*» *І. Продан* подав у кількох працях харківського періоду, найважливішою з яких була праця «*Пізнання та його об'єкт (Виправдання здорового глузду)*» (1913). Уточненню представлених у ній філософських принципів і захисту їх від можливої критики автором були присвячені невеликі етюди та статті, зокрема: «*Філософія і здоровий сенс*» (1914), «*Відповідь на рецензію В. Каринського про книгу І.С. Продана «Пізнання та його об'єкт (Виправдання здорового глузду)»*» (1914), «*Відповідь І.С. Продана на рецензію Б.В. Яковенко про книгу «Пізнання та його об'єкт (Виправдання здорового глузду)»*» (1914).

У своїх працях *І.С. Продан* продовжує традицію родоначальника філософії «*здорового глузду*», шотландського

³⁶⁰ Абашиник В. А. *І.С. Продан (1854-1919/20) как критик И. Канта. Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2011. № 984. Вип. 44. С. 17-22.

філософа XVIII ст. *Томаса Ріда*, який наголошував, що філософія не має іншої основи, окрім основних принципів здорового глузду: безпомилковості (правильності), самосвідомості, очевидності пам'яті (пригадування), рефлексії, мислячого «Я», субстанціональності, спрямованості духовної діяльності на об'єкт і загальної згоди.³⁶¹ *І. Продан* також указує на ці принципи «здорового глузду», зазначаючи, що для його філософії початковим пунктом є самоочевидні істини, які є необхідними умовами знання. Тоді як термін «здоровий глузд» *Продан* пропонує перекладати і розуміти як *Common Sense* – «Загальнолюдський сенс». Науковець уважав за необхідне по-новому обґрунтувати принципи філософії «здорового глузду» з урахуванням досягнень філософії та науки початку ХХ століття.

Зокрема, у «*Передмові до праці «Пізнання і його об'єкт (Виправдання здорового глузду)»*» він визначив план своєї книги: 1) у вступі встановлюються необхідні передумови здорового глузду, визнані усіма, а також і метод дослідження (єдина теорія пізнання має спиратися на «безсумнівні факти» та цілком очевидні істини); 2) розглядаються знаряддя мислення та пізнання з критеріями істини; 3) розкриваються джерела пізнання, причому вносяться поправки у вчення попередників; 4) розглядаються самі об'єкти пізнання – спочатку чуттеві, а після цього – надчуттеві.³⁶²

На відміну від *Т.Ріда*, *І.Продан* досліджував не лише відчуття, але й сприймання, розуміючи відмітність між ними; крім того, він намагався проаналізувати принципи загальнолюдського сенсу на предмет їх важливості для справжнього знання, і також «у *Ріда* ще немає теорії судження, не з'ясоване значення метафізичних законів тотожності та причинності; він навіть не торкнувся питання про психічну спадковість і про її значення для знання».³⁶³ *І. Продан* наголошував, що його власна заслуга полягає лише в тому, що

³⁶¹ Абашник В.А. Философия «здравого смысла» И.С. Продана и современность. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2012. № 992. Вип. 45. С. 116-121.

³⁶² Там само.

³⁶³ Продан И. С. Познание и его объект (Оправдание здравого смысла). Харьков: Типография «Мирный труд», 1913. Часть 1. XXVI. С. 15-16.

він «по слідах Ріда пішов далі від нього, і що він багато чого відкрив і довів, чого Рід, враховуючи тодішній стан психології, ще не міг доводити та навіть не намагався довести».³⁶⁴

Критичні рецензії на праці І. Продана на початку ХХ ст. писали фахівці-кантіанці та дослідники німецької філософії (І.І. Лапшин, О.І. Введенський, В.М. Каринський, Г.Г. Шпет, Б.В. Яковенко) – члени філософського кола Петербурзького університету.

Не виключено, що саме тому основним об'єктом критики, по суті, – у відповідь, захищаючи свою філософію «здорового глузду», І.С. Продан обрав І. Канта, підкреслюючи, що його власний філософський метод «якраз протилежний методу німців», що він за основу бере «факти й аналіз», як англійські та шотландські філософи, а не «готові теорії та необґрунтовані абстрактні мудрування», за якими нічого справжнього немає, намагаючись перетворити філософію на позитивну науку.³⁶⁵

В.О. Абашиник зазначає, що робота І.С. Продана «Пізнання та його об'єкт (Виправдання здорового глузду)» була лише першою частиною запланованого науковцем великого дослідження. Вона присвячувалася викладенню й обґрунтуванню основних принципів його філософії «здорового глузду». Тут автор звернув увагу на філософські позиції різних філософів, тоді як критику найвидатніших з них він мав дати в другій частині праці. Але друга частина так і не була опублікована.³⁶⁶

Науковець вважає, що існують окремі подібності «філософії здорового глузду» І. Продана та позиції його французького сучасника А. Бергсона.³⁶⁷ Це зазначає і сам І. Продан, підкреслюючи, що сам він «визнає реальність чуттєвого світу, визнаючи деяку реальність і часу, і простору, і матерії, тобто щось відповідне насправді цим поняттям». А. Бергсон має багато в чому схожі ідеї, хоча дійшов до

³⁶⁴ Продан І. С. *Ответ на рецензию В. Каринского о книге И. С. Продана «Познание и его объект, оправдание здравого смысла»*. Харьков: Типография «Мирный труд», 1914. С. 2.

³⁶⁵ Там само. С. 4-5.

³⁶⁶ Абашиник В. А. Философия «здорового смысла» И.С. Продана и современность. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2012. № 992. вип. 45. С. 116-121.

³⁶⁷ Там само.

них скоріше інтуїтивно, ніж шляхом ретельного аналізу.³⁶⁸ З позицією І. Продана перегукується також вимога А. Бергсона розглядати метафізику як «справжній емпіризм», а не як спекулятивну систему (І. Кант, Г. Гегель та ін.).

В.О. Абашник також додає, що І. Продан «розглядав свою філософію «здорового глузду» у зв'язку з «неовіталізмом», аналізуючи позиції головних його представників: Й. Райнке та Г. Дріша, які використовували термін Аристотеля «ентелехія» для «позначення «цілісного принципу», або іманентної сили матерії, яка несвідомо розвивається в напрямку певної мети».³⁶⁹ Однак харківський науковець замість поняття «ентелехії» вживав поняття «“автомонада”, котра планомерно спрямовує сили для здійснення однієї кінцевої мети. Ця сама автомонада зумовлює в людині розвиток її розуму, який зі стану несвідомого поступово перетворюється на пізнаваний і свідомий».³⁷⁰

У такий спосіб філософія «здорового глузду» І. Продана стала оригінальним і цікавим доповненням філософії Харкова початку ХХ ст., і до сьогодні не лише не втратила значимості, але й дещо парадоксально поєдналася з поняттями критичного мислення та холізму.³⁷¹

А «в особі І.С. Продана Харківська університетська філософія початку ХХ століття мала талановитого викладача та самотнього філософа».³⁷²

³⁶⁸ Продан І. С. *Познание и его объект (Оправдание здравого смысла)*. Харьков: Типография «Мирный труд», 1913. Часть 1. XXVI. С. 349.

³⁶⁹ Абашник В. А. Философия «здорового смысла» И.С. Продана и современность. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2012. № 992. вип. 45. С. 116-121.

³⁷⁰ Продан І. С. *Познание и его объект (Оправдание здравого смысла)*. Харьков: Типография «Мирный труд», 1913. Часть 1. XXVI. С. 461.

³⁷¹ Абашник В. А. Философия «здорового смысла» И.С. Продана и современность. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2012. № 992. Вип. 45. С. 116-121.

³⁷² Абашник В. А. И.С. Продан (1854-1919/20) как критик И. Канта. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2011. № 984. Вип.44. С. 17-22.

Еріка Ландау (Шехнер)

(Erika Landau)

*(15 жовтня 1931 р., Чернівці – 05 серпня 2013 р.,
Тель-Авів, Ізраїль)*

ізраїльський клінічний психолог, дослідник у галузі футуризму, творчості, обдарованості та освіти, засновниця та директорка Інституту сприяння творчості та досконалості молодшої людини, першого центру для обдарованих дітей в Ізраїлі, інструкторка програми психотерапії Медичної школи Тель-Авівського університету, психотерапевтка для дорослих

«Людина повинна прагнути до досконалості, але не в конкуренції з іншими, а відповідно до власних здібностей.»

«Ви повинні спостерігати, робити, створювати стосунки, любити, брати участь. Я творчий; тоді я існую.»

Еріка Ландау

Про Еріку Ландау ті, хто її знав, кажуть як про харизматичну особистість, «матір обдарованих»,³⁷³ яка «володіла випромінювальною

³⁷³ David H. About Dr. Erika Landau, the great woman who has just passed away. Gifted Education Press. 2014. URL: https://www.academia.edu/12151551/About_Dr._Erika_Landau_the_great_woman%20who_has_just_passed_away

та емпатійною проникливістю».³⁷⁴

Її вважають міжнародним авторитетом у сфері освіти, футуризму та творчості.

Біографічні дані

Еріка Шехнер народилася в *Чернівцях* у 1931 р. в заможній родині. Батьки (*Роза Розенцвейг та Оскар Шехнер*) дбали про освіту дітей (*Еріка* мала старшу сестру *Лілі*): дівчатка вивчали німецьку, англійську та французьку мови, балет і музику. *Еріка* з дитинства проявляла неабиякі здібності до навчання, майстерно грала на фортепіано. Вихованням дівчаток займалися переважно гувернантки та слуги, неабиякою заслугою матері було створення домашнього затишку в домі та переконання дівчаток у тому, що у творчості немає меж.

1939 р. *Еріка Ландау*, 8 років (у центрі), з сестрою *Лілі*, 18 років, батьками *Оскар* і *Розою* у відпустці в *Карпатах*

Проте в автобіографічних даних *Еріки* знаходимо й таке: «Мама постійно говорила мені щось, що могло б зробити мене принаймні психотичною: «Я не хочу іншої дівчини, я казала, що якби це була дівчинка, я б не піклувалася про неї. Я погодилася завагітніти, щоб мати

³⁷⁴ Golan Y. Erika Landau (1931-2013). *European Talent Centre – Budapest*. 2013. URL: <https://talentcenterbudapest.eu/news-events/erika-landau-1931-2013>

сина на ім'я доктор Арік Шехнер».³⁷⁵ Батьком дівчинка захоплювалася: «Мій батько імпортував апельсини з Ізраїлю. Він був дуже красивою людиною та завжди обіймав мене. Коли я дивлюсь на його фотографію 50 років тому, я пам'ятаю дотик його руки».³⁷⁶

Коли Еріці було 9 років, почалася Друга світова війна, яка перервала щасливе та безтурботне дитинство.

Після зайняття Чернівців радянськими військами у 1940 р. сім'я втекла у підпілля, щоб уникнути депортації до Сибіру, а після окупації Чернівців нацистами у липні 1941 р. Еріка з сім'єю вийшла з підпілля та відразу потрапила до трудового табору на березі Дністра. Далі були концентраційні табори. Тільки там вона вперше зустріла релігійних євреїв. Еріка вивчила хасидські пісні, які допомогли їй вижити навіть у той момент, коли її змусили копати собі могилу.³⁷⁷

Їх було звільнено через чотири роки. Здоров'я батьків було підірване. Батько Еріки помер невдовзі після звільнення. Він упав з трамвая, отримав травму і став інвалідом. Вісім місяців Еріка боролася за його життя. У 1947 р. вона разом з хворою матір'ю вирішили емігрувати до Ізраїлю. У липні 1948 р. після семимісячного перебування в англійському таборі для нелегалів на Кіпрі Еріка з матір'ю дісталися Ізраїлю.

Щоб якось вижити та мати можливість лікувати матір, Еріка влаштувалася працювати на текстильну фабрику. Тут вона познайомилася з її директором Шломі Ландау (він був чехом за походженням і під час Другої світової воював у англо-чеській армії) та в 17 з половиною років вийшла за нього заміж. Чоловік був старшим за неї на двадцять років, але саме він довів Еріці, що любов може розтопити ненависть.

У 1960-х рр. Еріка почала вивчати психологію та історію мистецтв у Тель-Авівському університеті й отримала ступінь магістра психології. Чому вона обрала психологію? Мабуть,

³⁷⁵ דיאנה בחור ניר. אבי אמר לי כשראה חייל נאצי מכה אותי: "כשמכים את הבת שלך, זה כאילו נועצים לך". URL: <https://www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3555191,00.html>

³⁷⁶ Там само

³⁷⁷ סיפור חייה של ד"ר אריקה לנדאו ז"ל URL: https://yipice.org.il/?page_id=27

Еріка Ландау

тому, що хотіла зрозуміти сенс людського зла та спробувати впоратися з провиною тих, хто пережив Голокост. Вивчення історії мистецтв стало даниною вдячності літньому історику мистецтв, який у концтаборі, незважаючи на весь той біль, що їх оточував, давав їй перші уроки історії мистецтва³⁷⁸. «Можу вас запевнити, що творчість дозволила мені вижити. Тільки завдяки їй мені вдалося винайти засоби, стати невидимою, щоб не привертати уваги та не бути поміченою, і в такий спосіб живою вибратися з

концтабору в Україні, де мені довелося тричі викопувати власну могилу».³⁷⁹

За порадою Мартіна Бубера³⁸⁰ у 1965 р. Еріка поїхала до Німеччини, де згодом успішно захистила докторську дисертацію з психології творчості («*Psychologie der Kreativität*») у Мюнхенському університеті Людвіга Максиміліана. Саме Бубер порадив їй написати працю з психології творчості в Мюнхені, її рідною мовою, й у межах її минулої боротьби: «Ти дуже ненавидиш без обличчя», – сказав він їй. «Ти повинна поїхати до Німеччини, щоб зненавидіти обличчя у натовпі»³⁸¹.

Дисертацію Ландау було видано книгою та перекладено кількома мовами. Це була перша в Європі книга з цієї тематики.

Повернувшись до Ізраїлю, Еріка Ландау створила Департамент освіти (1968 р.) в музеї Гаарфец, у якому працювала ще до поїздки в Німеччину, та розпочала роботу з дітьми в галузі

³⁷⁸ סיפור חייה של ד"ר אריקה לנדאו ז"ל URL: https://yipice.org.il/?page_id=27

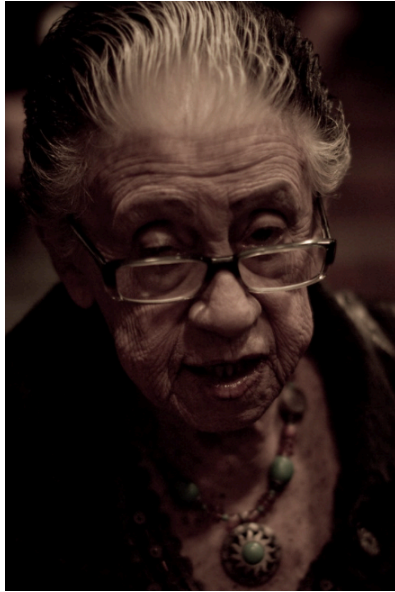
³⁷⁹ Ramos Carmen María. Soy creativo; luego, existoso. *La nacion*. 2007. URL: <https://www.lanacion.com.ar/lifestyle/soy-creativo-luego-existoso-nid885212/>

³⁸⁰ Мартін Бубер (1878–1965) – єврейський філософ, релігійний мислитель і письменник, духовний лідер європейського єврейства, теоретик сionізму, перший президент Академії наук Ізраїлю (Бубер Мартін. *Wikipedia*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Мартин_Бубер)

³⁸¹ אריקה לנדאו. URL: https://he.wikipedia.org/wiki/אריקה_לנדאו

розвитку творчих здібностей і з дорослими (особливо з художниками) як психотерапевт.

Ландау була першопрохідцем у напрямі розвитку дітей і молоді в *Ізраїлі*. Початок роботи у цьому напрямі був дуже важким: роками *Еріка Ландау* блукала від однієї педагогічної ради до іншої, намагаючись переконати *Міністерство освіти* в

Еріка Ландау

перевагах створеної нею структури. Після тривалих спроб, у 1969 р., їй вдалося відкрити *Інститут сприяння творчості та досконалості молоді* («*Інститут Еріки Ландау*»), гендиректором якого вона стала та роботі в якому присвятила все своє життя. Інститут розташований на території *Технічного коледжу Тель-Авівського університету* в *Рамат-Авів*. Сьогодні він має кілька філіалів у містах навколо *Тель-Авіва*.^{382 383}

Еріка Ландау – автор багатьох книг про дитячу творчість і обдарованість («*Творчість*» (1973), «*Мужність бути талановитим*» (1990), «*Психічна зрілість*» (1997), «*Ваша дитина: досвід та інтелект*» (1998) та ін.), написаних івритом, німецькою та англійською мовами.

Вона – засновниця *Асоціації з вивчення футуризму*³⁸⁴ в *Ізраїлі*, була співзасновницею *Асоціації арт-терапії* та викладачем психотерапії в *Тель-Авівському університеті*; членом багатьох організацій: *Всесвітньої академії мистецтв і наук у США*, *Всесвітньої ради обдарованих і талановитих у США*, *Європейської ради з розвитку потенціалу*, *Ізраїльського психологічного товариства*, *Ізраїльської*

³⁸² סיפור חייה של ד"ר אריקה לנדאו ז"ל URL: https://ypipce.org.il/?page_id=27

³⁸³ Vidergor H. A Case Study of a Creative Personality International. *Journal for Talent Development and Creativity*. 2013. P. 127.

³⁸⁴ *Футуризм* (від італ. *futurismo* та лат. *futurum* – майбутнє) – авангардний напрям у літературі й мистецтві, який розвинувся на поч. ХХ ст. та відстоював крайній формалізм, пропагував культ індивідуалізму, відкидав загальноприйняті мовні та поетично-мистецькі норми (Футуризм. *Wikipedia*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Футуризм>)

психологічної асоціації, Ізраїльської психотерапевтичної асоціації тощо; членом редакційних колегій наукових журналів «*Gifted & Talented International i Future Research Quarterly of the World Future Society*» (США), «*Gifted Education Internationa*» (Великобританія).

Еріка Ландау

Еріка Ландау виступала консультантом ЮНЕСКО у створенні меж для обдарованих у світі, а модель діяльності створеного нею інституту була прийнята в Угорщині, Німеччині, Чилі, Бразилії, Південній Кореї, Іспанії й інших країнах. Вона часто читала лекції, проводила навчальні курси, семінари та тренінги в країнах Європи, організовувала конференції з підтримки талантів.

У 2012 р. Еріка Ландау отримала премію «Профспілки вчителів» за досягнення та спеціальну нагороду Ізраїльського інституту передового освіти в галузі освіти.

Еріка Ландау стало вдовою і не мала дітей. Вона писала: «Побачивши жорстокість у концтаборах, я ніколи не хотіла мати дітей»³⁸⁵; «Я не можу звільнитися від почуття катастрофи за роgom. Навіть заднім числом я не шкодую. Є стільки дітей, яких я люблю і яким я допомагала різними способами, для мене зовсім не обов'язково, щоб вони були моїми дітьми»³⁸⁶.

Вона померла 05 серпня 2013 р. у віці 81 року. Похована на цвинтарі Кир'ят-Шауль.

Інститут Еріки Ландау

Як писала Е. Ландау, «Інститут сприяння творчості та досконалості молодих людей був заснований як некомерційна асоціація, ...

³⁸⁵ דיאנה בחור ניר. אבי אמר לי כשראה חייל נאצי מכה אותי: "כשמכים את הבת שלך, זה כאילו כואב לך". <https://www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3555191,00.html>

³⁸⁶ Там само

*щоб допомогти талановитим та обдарованим дітям впоратися зі своїми проблемами в суспільстві, яке не може прийняти тих, хто не може відповідати»: ті діти, які ставили більше запитань, які легко починали нудьгувати, тому що вони легко та швидко вловлювали речі».*³⁸⁷

*«Діти, якщо їх не заохочувати та не спрямовувати до конструктивних цінностей, можуть спрямовувати свій розум на руйнівні та злочинні цілі»,*³⁸⁸ – так звучить кредо інституту, створеного Ерікою Ландау.

Метою діяльності інституту Еріка вважала задоволення потреби дітей у знаннях, творчості, належності та можливості бути прийнятими такими, якими вони є, а не такими, якими вони мають бути; розуміння наявної та виявлення прихованої обдарованості у дітей, а

Еріка Ландау в Інституті сприяння творчості та досконалості молодих людей

відтак – допомога обдарованій дитині в усвідомленні та розвитку власних інтелектуальних, емоційних і соціальних потреб та здібностей; залучення таких дітей до сучасних можливостей і проблем нашого суспільства; виклик і зміцнення особистості, підготовка їх до майбутнього як творчих, обдарованих, залучених і відповідальних дорослих.³⁸⁹ *Інститут* покликаний «забезпечити додатковими освітніми можливостями поза звичайною шкільною програмою».³⁹⁰

³⁸⁷ Golan Y. Erika Landau (1931-2013). *European Talent Centre – Budapest*. 2013. URL: <https://talentcenterbudapest.eu/news-events/erika-landau-1931-2013>

³⁸⁸ Learning Together: Programs for the gifted, talented and very able. *Jewish Virtual Library*. URL: <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Education/three.html>

³⁸⁹ Golan Y. Erika Landau (1931-2013). *European Talent Centre – Budapest*. 2013. URL: <https://talentcenterbudapest.eu/news-events/erika-landau-1931-2013>

³⁹⁰ Learning Together: Programs for the gifted, talented and very able. *Jewish Virtual Library*. URL: <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Education/three.html>

На думку *Еріки*, якщо дітей навчати, кидаючи їм виклик (розв'язання інтелектуальних, емоційних, соціальних проблем шляхом майстер-класів на теми з різних галузей наук і мистецтва), то «дитина не тільки навчається реагувати на тих, хто приймає рішення, але й отримує інструменти діяти та приймати рішення самостійно для власного блага та для творчого майбутнього Ізраїлю».

До інституту приймають дітей 7-9 років за результатами когнітивного й емоційного обстеження. Тривалість навчання – до дев'ятого класу (15 років). Навчання здійснюється за міждисциплінарним підходом: точні науки, науки про життя, гуманітарні науки, соціальні науки та мистецтво.

Можна виділити такі його напрями:

- математичні та природничі науки (астрономія, біологія, хімія, астронавтика, електроніка);
- гуманітарні та суспільні науки (філософія, мистецтво, археологія, латинська мова, наука ієрогліфів);
- мистецькі предмети (риторика, живопис, музика, театр, кінематографія, художня фотографія).³⁹¹

Розвиток дітей постійно відстежується: здійснюється систематичне психологічне тестування, консультування, батьки залучені до процесу навчання. У роботі з батьками увага зосереджується на розвитку емоційної зрілості дітей, на важливості інтимних стосунків, постійному спілкуванні з батьками та бабусями з дідусями. На думку *Ландау*, батьки, часто зосереджуючись на інтелектуальному розвитку своїх дітей, спричиняють тим проблеми розвитку в активному та пасивному сенсі.

Еріка Ландау вважала, що емоційно зріла особистість – це та, котра «вільно та безпечно активізує свої властивості в інтересах суспільно корисних цілей»,³⁹² тому «обдарованим потрібно усвідомлювати

³⁹¹ Бочарова О.А. Система виявлення, навчання та підтримки обдарованої молоді в окремих країнах (Історичний аналіз) / *Гуманізація навчально-виховного процесу*: наук.-метод. зб. / О.А. Бочарова. Слов'янськ, 2009. Вип. XLVI. С. 244-250. URL: <http://dis.podelise.ru/text/index-48414.html?page=220>

³⁹² Golan Y. Erika Landau (1931-2013). *European Talent Centre – Budapest*. 2013. URL: <https://talentcenterbudapest.eu/news-events/erika-landau-1931-2013>

свою соціальну відповідальність».³⁹³ Вона була переконана в тому, що саме творчість допомагає дітям усвідомити свої інтелектуальні та лідерські здібності. Тому в її інституті великого значення надають розвитку соціальних і лідерських якостей дітей.

Щосеместру інститут пропонує близько сімдесяти курсів, розподілених протягом усіх днів тижня. Заняття проводяться о другій половині дня, дві академічні години поспіль (з 16:00 год. до 17:30 год. та з 17:30 год. до 19:00 год.).³⁹⁴

Інститут працює й у літні місяці (2-3 тижні в липні та серпні) з групами дітей по 15 осіб. Педагогам під час канікул пропонуються заходи з підвищення кваліфікації, зокрема з питань виявлення обдарованих учнів у звичайних класах загальноосвітніх шкіл.

Викладачами інституту є переважно викладачі *університету Тель-Авіва* й *Академії мистецтв*, а також колишні учні.

Здібності дитини та творчість

Еріка Ландау вважала, що дитина обдарована, «коли існує розрив між її пізнавальними й емоційними здібностями».³⁹⁵

Вона сприймала всі галузі людського знання як засоби виховання обдарованої дитини. Протягом усіх років роботи *Інституту*, незважаючи на тенденцію системи освіти та вимоги батьків зосередитися на математиці, науці та техніці, курси, які пропонував Інститут, охоплювали й усі інші сфери, що могло забезпечити задоволення емоційних, освітніх і соціальних потреб усіх обдарованих дітей. Неабияка увага надавалася й інструкторам, які вели курси, їх знанням, новаторству.

Цікаво, що в інституті навчалася більше дівчат, ніж хлопців. *Еріка Ландау* при прийнятті дітей використовувала своєрідну, як

³⁹³ Golan Y. Erika Landau (1931-2013). *European Talent Centre – Budapest*. 2013. URL: <https://talentcenterbudapest.eu/news-events/erika-landau-1931-2013>

³⁹⁴ מכון אריקה לנדאו על החוגים. URL: https://yipice.org.il/?page_id=17

³⁹⁵ David H. About Dr. Erika Landau, the great woman who has just passed away. URL: https://www.academia.edu/12151551/About_Dr._Erika_Landau_the_great_woman_who_has_just_passed_away

називає її *Ханна Давід*, «*позитивну дискримінацію*»: приймала до інституту дівчат з малозабезпечених сімей, із сімей, які тільки-но переїхали до *Ізраїлю*, або ж тих, які проживають у проблемних районах великих міст. Вона вважала, що «*Дівчата, особливо в дуже маленькому віці, випереджають хлопчиків на багато місяців як у своїх словесних, так і в комунікативних здібностях. Дівчина, можливо, захоче взяти участь, або батьки дівчини можуть захотіти, щоб вона брала участь у діяльності Інституту, щоб вона не відчувала себе неповноцінною перед братом, якого прийняли. Навіть якщо результати тесту показують, що дівчині не вистачає кількох балів, щоб подолати «порог обдарованості» – це не має особливого значення. Досвід показує, що мотивація, наполегливість і допитливість важливіші за кілька балів IQ*». ³⁹⁶

Ерікою Ландау було організовано спеціальні заняття для дітусів і бабусь обдарованих дітей, оскільки вона вважала, що ті повинні «*говорити мовою талановитого онука*», яка дозволить подолати розрив поколінь, показати важливість особистих прикладів, ідентифікуватись дитині зі своїми батьками, у випадку з дідусями та бабусями – «*вивільнити безумовну любов, якої потребують усі діти*». ³⁹⁷ У разі такої взаємодії дитина може ліпше почуватись, це може поліпшити її соціальні, когнітивні й емоційні здібності, підвищити рівень задоволеності від життя.

Е. Ландау вважала, що у людей є творчі здібності, проте вони не виражені через соціальні, культурні, економічні й освітні причини (праця «*Творчість*», 1973). «*Кожен може бути творцем, і всі життєві обставини можуть надихати на творчість*», – написала вона. «*Уявлення про те, що творчість – це дар неба, насправді придушило творчість багатьох людей. Творчість – це явище, яке можна виявити в усіх типах людей*», ³⁹⁸ це – «*гра, гумор, спілкування, фізик; позитивне реагування, незважаючи на страждання та безпорадність; це вміти жити, незважаючи на страх, невпевненість, відсутність захисту та безсилля; жити активно*

³⁹⁶ David H. About Dr. Erika Landau, the great woman who has just passed away. URL: https://www.academia.edu/12151551/About_Dr._Erika_Landau_the_great_woman_who_has_just_passed_away

³⁹⁷ Erika Landau Institute for the Promotion of Creativity and Excellence (Hebrew). 2013. 21 August. URL: <http://ypipce.org.il/?p=462>

³⁹⁸ אריקה לנדאו, אם הילדים המחוננים והיצירתיות בחינוך, הייתה ילדה בשואה URL: <http://www.children-holocaust2.co.il/אריקה-לנדאו-אם-הילדים-המחוננים-והיציר>

*та любити, створювати стосунки, бути толерантним. Коли я визнаю, що можу помилятися і толерантний до себе, я можу бути з іншими».*³⁹⁹

У 2002 р. Еріка Ландау запропонувала модель розвитку творчого мислення в обдарованих дітей (рис. 2).

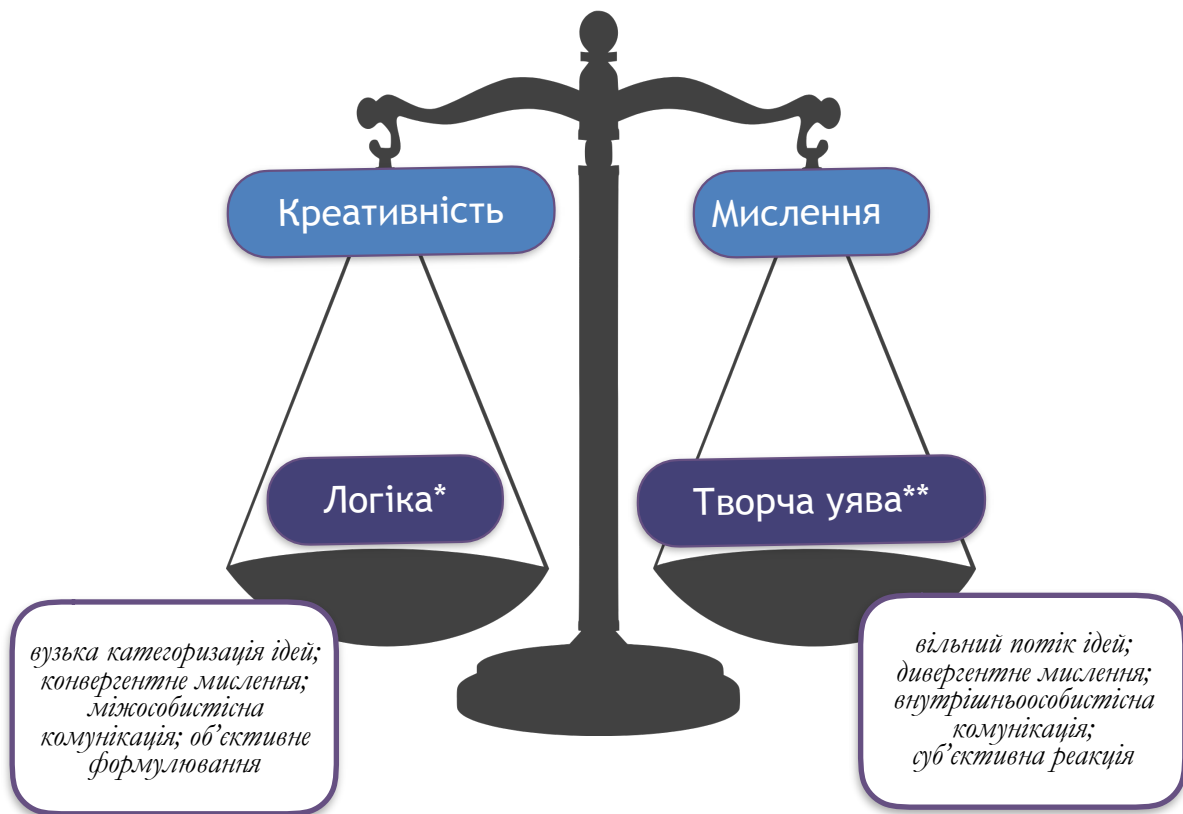

Рис. 2. Модель креативного мислення Еріки Ландау

*Модель Ландау побудована на чотирьох вимірах: ідея, мислення, спілкування та «Я». Вона поєднує й урівноважує логіку та уяву. Відповідно до цієї моделі, творче мислення знаходить баланс між вужькою категоризацією ідей та вільним потоком; конвергентним і дивергентним мисленням; міжособистісним і внутрішньоособистісним спілкуванням; об'єктивним формулюванням і суб'єктивною реакцією.*⁴⁰⁰

Ландау намагалася змінити спосіб навчання у школах на

³⁹⁹ Ramos Carmen María. Soy creativo; luego, existoso. *La nacion*. 2007. URL: <https://www.lanacion.com.ar/lifestyle/soy-creativo-luego-existoso-nid885212/>

⁴⁰⁰ Vidergor H. A Case Study of a Creative Personality International. *Journal for Talent Development and Creativity*. 2013. P. 125.

такий, який би сприяв розвитку творчості. Власне, з цією метою нею і був організований *Інститут*, за час існування якого в ньому навчалось близько 45 000 дітей.

Еріка вважала, що навчання повинно відбуватися через емоції.

«Навчання шляхом накопичення інформації – це запам'ятовування, безплідне навчання, кінець якого забувається». Вона розглядала офіційну освіту як таку, що не заохочує до творчості, оскільки *«підкреслює важливість інтелекту, тобто накопичення знань у вузьких і жорстких рамках».*⁴⁰¹ *«Жодного самотислення взагалі не вчать; нікого не вчать ставити правильні запитання та шукати міжпрофесійні відповіді. Цікавість – риса, властива кожній людині від народження – пригнічується, а відповідність виховується, змушуючи тим відмовитись від своїх творчих здібностей».*⁴⁰²

Працюючи як психотерапевт з дорослими людьми, *Еріка* дійшла висновку, що часто джерело розладу в дорослого у його нереалізованому творчому потенціалі, який було придушено чи яким було знехтувано у дитинстві.

Тому в своєму інституті вона акцентувала не тільки на розвитку інтелекту дитини, але й на розвитку особистості в цілому, не тільки на її видимих талантах, але й на відкритті її потенціалу. Вона вбачала основну мету такого навчання у розвитку емоційної зрілості, у заохоченні почуття соціальної належності. *«У «своїх» дітях Еріка Ландау бачить національний природний скарб. Отже, їх емоційне, творче, екологічне й інтелектуальне вдосконалення збагачує майбутні людські ресурси країни».*⁴⁰³

Тому світогляд і наше місце в ньому можна моделювати на основі творчого ставлення, з яким ми вирішуємо розвивати свої сили й таланти, і роль батьків у цьому процесі надзвичайно важлива.

⁴⁰¹ אריקה לנדאו, אם הילדים המחווננים והיצירתיות בחינוך, הייתה ילדה בשואה URL: <http://www.children-holocaust2.co.il/אריקה-לנדאו-אם-הילדים-המחווננים-והיציר>

⁴⁰² אריקה לנדאו, אם הילדים המחווננים והיצירתיות בחינוך, הייתה ילדה בשואה URL: <http://www.children-holocaust2.co.il/אריקה-לנדאו-אם-הילדים-המחווננים-והיציר>

⁴⁰³ סיפור חייה של ד"ר אריקה לנדאו ז"ל URL: https://ypipce.org.il/?page_id=27

Еріка Ландау вважала, що для творчості необхідна відкритість до запитань і позиціонування себе як суб'єкта, а не як об'єкта цих питань («Не треба питати, чому це завжди відбувається зі мною, а швидше, що я можу зробити, щоб це змінити»⁴⁰⁴); ігрове ставлення, відкритість до новизни, до тестування, до експериментування; вміння подивитися на речі з різних сторін, уміння дивуватися.

Вона застерігала від виникнення кола Беккета.⁴⁰⁵ «Ті, хто чекав на Годо, нічого не робили, чекаючи його, і Годо не йшов, тому що вони не робили цього». Виходить, що чим більше ти чекаєш, тим більша ймовірність, що ти чекаєш не там чи не з тим... Утворюється замкнуте коло («Ми будемо чекати Вас там, де чекали вчора ... там, де будемо чекати завтра...»), яке необхідно розірвати. Тому Еріка Ландау була переконана в тому, що заради творчості необхідно приймати тривогу, невпевненість і робити все, незважаючи на це.

Саме розвиток творчого потенціалу дитини Ландау вважала дієвим засобом розвитку будь-якого типу обдарованості, а креативність, на її думку, здатна актуалізувати будь-які інші здібності.

Тема смерті в працях Е. Ландау

Звичайно, Голокост, чотири роки страждань, зневіри, страху та голоду наклали відбиток на психіку маленької Еріки.

Зголом вона так опише своє дитинство під час Голокосту: «Майже чотири роки ми жили в нелюдських умовах. Я не пам'ятаю певних моментів чи днів, тільки важкі шматки щоденних страждань, що призводять до довгих ночей відчаю, які закінчуються ранками, коли ми не знали, чи варто шкочувати, що прокинулися, чи привітати це одну ніч і розпочати новий день страждань, що призводить до довгої ночі відчаю».⁴⁰⁶

⁴⁰⁴ Ramos Carmen María. Soy creativo; luego, existoso. *La nacion*. 2007. URL: <https://www.lanacion.com.ar/lifestyle/soy-creativo-luego-existoso-nid885212/>

⁴⁰⁵ Самюель Беккет (1906-1989) – французький та ірландський письменник, поет, драматург, один із основоположників театру абсурду, представник модернізму в літературі, лауреат Нобелівської премії з літератури 1969 р. Світову славу йому принесла п'єса «В очікуванні Годо» (Беккет Самюель. *Wikipedia*. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Беккет,_Сэмюэл)

⁴⁰⁶ אריקה לנדאו, אם הילדים המחוננים והיצרניות בחינוך, הייתה ילדה בשואה URL: <http://www.children-holocaust2.co.il/אריקה-לנדאו-אם-הילדים-המחוננים-והיצרניות>

За її словами, під час війни вона часто питала себе: «Чому це сталося зі мною?» А через багато років вона вирішила, що це було безпомічне, пасивне питання. «Я пообіцяла собі, що не буду піддаватися речам, особливо безпорадності», – написала вона. «Я вчу завжди шукати інший шлях. Я показую, що не існує меж, навіть вузьких, в яких не можна було б знайти альтернативи та рішення».⁴⁰⁷ Очевидно, звернення питання до майбутнього «Що я можу із цим зробити?»⁴⁰⁸ давало їй сили йти далі, про це Ландау напише в своїй книзі «Надання сенсу» (2000).

Під час війни «Глом-Кінура» (1973) Еріку Ландау попросили допомогти молодому хлопцю, який три дні ні з ким не розмовляв і нерухомо лежав з відкритими очима.

Пізніше вона так опише цей випадок: «Що сказати йому?.. Ви відчуваєте провину, що ви вижили, а вони були вбиті?» – запитала вона Бассо. Поранений повернув голову і запитав: «Звідки ви це знаєте?» «Тому що я теж відчуваю провину за те, що мої друзі загинули під час Голокосту, а я вижила», – відповіла вона. Потім Ландау написала: «Я зрозуміла, що мої страждання набувають сенсу. Завдяки цьому я можу допомогти одному молодому чоловікові».

У цьому ж 1973 р. вона написала дитячу книгу «Мертвий тато». Ця праця – результат розмов з багатьма дітьми та дорослими, які втратили близьких за останні три війни. «Я задавала багато запитань, які виникали в них після контакту зі смертю ... Діти бояться запитати найближчих, бо бояться завдати їм болю. Якщо дитина не питає, це не означає, що їй не турбують проблеми й емоції», – писала Е. Ландау. «Дитина відчуває реальність смерті набагато більше, ніж ми собі уявляємо»,⁴⁰⁹ тому вона застерігала дорослих і радила їм: «Не чекайте, поки дитина почне запитувати. Ми повинні допомогти їй і відкрито привести її до реальності такої, якою вона є».⁴¹⁰

⁴⁰⁷ אריקה לנדאו, אם הילדים המחוננים והיצריות בחינוך, הייתה ילדה בשואה URL: <http://www.children-holocaust2.co.il/אריקה-לנדאו-אם-הילדים-המחוננים-והיציר>

⁴⁰⁸ סיפור חייה של ד"ר אריקה לנדאו ז"ל URL: https://yipice.org.il/?page_id=27

⁴⁰⁹ אריקה לנדאו, אם הילדים המחוננים והיצריות בחינוך, הייתה ילדה בשואה URL: <http://www.children-holocaust2.co.il/אריקה-לנדאו-אם-הילדים-המחוננים-והיציר>

⁴¹⁰ Там само.

Навчально-творчий підхід Еріки Ландау

Еріка Ландау розвивала навчально-творчий підхід у вихованні дітей.

Так, перший клас в інституті є класом, мета якого – розвиток творчого мислення за творчим підходом, розробленим Ландау. Саме з цього починають навчання діти дошкільного віку та першого і другого класів.

*«Творчий підхід містить принципи міждисциплінарного характеру, які дозволяють бачити кожен предмет з різних кутів зору. Акцент робиться на сукупності усіх особливостей особистості дитини, одночасно культивуючи емоційні та соціальні аспекти поряд із когнітивними».*⁴¹¹ У процесі навчання дітей заохочують ставити багато запитань і шукати більше однієї відповіді на кожен проблему чи запитання, знаходити навіть у чомусь знайомому та пізнаваному щось нове, чого вони раніше не бачили.⁴¹² При цьому проблеми, які доводиться розв'язувати дітям, змінюються від одного уроку до іншого (наприклад, колір – колір з наукового аспекту, колір з художнього/естетичного аспекту, колір у природі, технологіях тощо). Сесія починається із запитання і ніколи не закінчується крапкою. Далі ідуть нові запитання.⁴¹³

На кожному занятті акцент робиться на іншій темі, наприклад: роздуми, баланс, важливі винаходи в історії, як приймаються рішення, життя в космосі, життя в майбутньому, авіація тощо, з метою розвитку винахідництва й уяви.

Еріка Ландау пропонує шість рівнів запитань, які здатні пов'язати сьогодення з минулим і майбутнім, і характеризують рівні процесу мислення – *«Спіраль творчого опитування»* (за Е. Ландау) (рис. 3):⁴¹⁴

I рівень – описові запитання – вони зосереджені на сьогоденні

⁴¹¹ מכון אריקה לנדאו על החוגים. URL: https://yipice.org.il/?page_id=17

⁴¹² Там само.

⁴¹³ Там само.

⁴¹⁴ Landau E.. Educating toward the future: Asking questions. In A. Tan (Ed.), *Creativity: A handbook for teachers*. Singapore: World Scientific, 2007. P. 187-193. P.191.

(«Хто/що/де/коли/як?»). Завдяки таким запитанням дитина вчиться помічати й описувати речі, набуває впевненості в собі, розуміє ситуацію чи проблему. Як тільки ситуація чи проблема детально описані, можна переходити до другого рівня запитань.

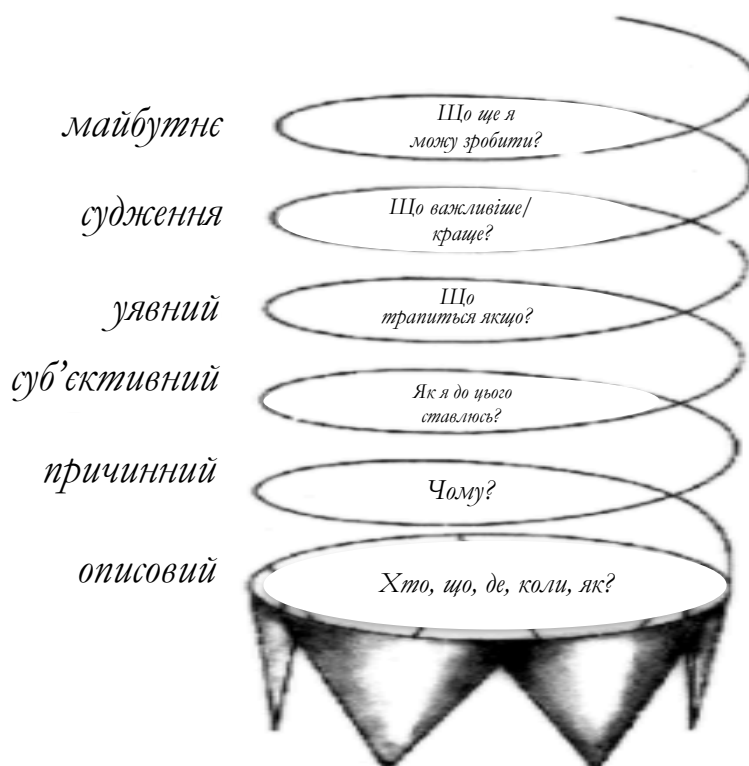

Рис. 3. Спіраль творчого опитування

II рівень – причинно-наслідкові запитання («Чому?»). Це запитання дає уявлення про інформацію, яку дитині надають дорослі.

Перші два рівні запитань учать дітей об'єктивного сприйняття, опису, уміння пов'язувати речі, події тощо між собою.

III рівень – суб'єктивні запитання («Як я до цього ставлюся? Чи бачив/переживав я щось подібне?»). Такі запитання вимагають емоційної прихильності, яка можлива тільки після проходження двох перших рівнів «об'єктивного» обстеження». Якщо ця умова виконана, діти підходять до розв'язання проблеми з різних сторін, використовуючи асоціації, аналогії, які заохочують гнучкість і стимулюють їх до участі, оскільки вони вкладають у це частину своїх асоціацій, знань і почуттів.

IV рівень – уявні запитання («Що станеться, якщо ми пов'яжемо А з В/Що робити, якщо..?»).

V рівень – запитання-судження («Що ліпше або важливіше?»).

Якщо такі запитання будуть поставлені занадто рано в процесі творчого мислення, вони можуть перервати потік уявлення альтернативних рішень.⁴¹⁵ Тільки після виявлення рішень можна використовувати запитання, зорієнтовані на майбутнє.

VI рівень – запитання, зорієнтовані на майбутнє («Що ще можу я/Що ще мене цікавить?»). Їх мета – заохочення учнів до роздумів, виходячи за межі негайної ситуації.⁴¹⁶

Відтак за допомогою спіралі творчого опитування дітей можна стимулювати їх до дій спочатку – на інтелектуальному рівні, що стає мотивацією, а потім – і на практиці.⁴¹⁷

Еріка Ландау

*«Хоча ми не можемо навчити дітей фактам майбутнього, ми можемо подолати розрив між фактами сьогодення та викликами завтрашнього дня за допомогою творчих запитань. Замість того, щоб навчати їх думати, ми повинні навчити їх ставити запитання, які можуть привести до пошуку відповідей ... Навчаючи дітей ставити запитання, ми навчимо їх «ловити» знання та досвід».*⁴¹⁸

Заохочуючи дітей задавати питання, ми можемо зберегти їх природну

⁴¹⁵ Hoepfl M. Professional Development of Teachers to Support Creativity and Design in the Technology and Engineering Education Classroom. In S. Warner & P. Gemmill (Eds.), *Creativity and Design in Technology and Engineering Education*. Reston, VA: Council on Technology Teacher Education, 2011. P. 290-320. URL: <http://ctete.org/wp-content/uploads/2016/03/Chapter11HoepflProfessionalDevelopmentofTeachersSupportCreativityandDesigninthetechnologyandengineeringeducationclassroom.pdf>

⁴¹⁶ Там само

⁴¹⁷ Vorobiova T. Questions as a Teaching Strategy to Develop Learning Capacity and Creativity. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки*. 2013. Вип. 7. С. 36-43. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/6776/1/8.pdf>

⁴¹⁸ Landau E. Educating toward the future: Asking questions. In A. Tan (Ed.), *Creativity: A handbook for teachers*. Singapore: World Scientific 2007. P. 187-192.

цікавість, стимулювати їх уяву та почуття авантюризму, забезпечуючи при цьому приємний процес навчання. Коли діти отримують задоволення від навчання, вони активніше залучаються та наважуються задавати більше запитань. Це сприяє їх постійній радості від навчання та прогресу.⁴¹⁹

Еріка Ландау цілісно підходила до багатьох питань. Зокрема, і до проблеми досконалості, під якою розуміла «не дитяче бажання знати все ліпше, ніж знають інші, чи небажання програвати, яке ми бачимо у багатьох дуже розумних дітей. Це установка, яка охоплює всю особистість і за якої оточуюче середовище інтегроване у сам світ».⁴²⁰ Тобто людина повинна прагнути до досконалості, але не в конкуренції з іншими, а стосовно власних здібностей.

Еріка Ландау

Завдяки цьому підходу оригінальний талант доповнюється інтелектом, творчістю, емоційною зрілістю та міжособистісним діалогом. У результаті формується глобальна, інтегрована особистість, яка може реалізувати всі свої можливості на практиці, ризикуючи та уникаючи тенденції до конформізму.

Якщо людина не наважується бути іншою, в неї можуть бути високі домагання, багато обіцянок, але, зрештою, вона стане тільки посередньою людиною, вченим, письменником. Це важко, оскільки більшість навчальних закладів спрямовані на те, щоб учень відповідав запити, вимогам, переважно, усередненим. Тоді як дитина, яка випереджає інших у розвитку, чи відстає від інших, стає з часом небажаною, оскільки вимагає до себе багато уваги та починає сердитися, коли її не

⁴¹⁹ Vorobiova T. Questions as a Teaching Strategy to Develop Learning Capacity and Creativity. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки*. 2013. Вип. 7. С. 36-43. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/6776/1/8.pdf>

⁴²⁰ Ramos Carmen María. Soy creativo; luego, existoso. *La nacion*. 2007. URL: <https://www.lanacion.com.ar/lifestyle/soy-creativo-luego-existoso-nid885212/>

отримує. Вона може поповнити ряди тих дітей, яких називають дітьми зі шкільною неуспішністю, з дефіцитом уваги. Як говорила Е. Ландау, вчителі «...шукають причини, які породжують цю гіперактивність. Причини ж нас не повинні цікавити. Ми повинні працювати з дитиною тут і вже, бачити її поведінку, її симптоми, її прояви та працювати з ними. Важливо з'ясувати, що турбує людину сьогодні. Не завжди потрібно думати про минуле. Я працюю з симптомом, я працюю з особистістю, а не з хворобою».⁴²¹

Е. Ландау вважала, що дітей необхідно та можна стимулювати до навчання. Їм потрібно задавати запитання, їм треба допомогти дивуватися, жартувати, необхідно стимулювати їх гумор, фантазію, використовувати метафори, заохочувати їх бачити речі з різних сторін. «Взаємодія логічного мислення з фантазією, баланс між ними, – це те, що виробляє власне творче мислення, а не просто повторення того, що інші думають і говорять».⁴²² Вона вважала мотивацію важливим компонентом обдарованості й умовою особистісного зростання.⁴²³

«Без сміливості, без мотивації, без емоційної зрілості чи творчості не реалізується найвищий інтелект».⁴²⁴

⁴²¹ Ramos Carmen María. Soy creativo; luego, existoso. *La nacion*. 2007. URL: <https://www.lanacion.com.ar/lifestyle/soy-creativo-luego-existoso-nid885212/>

⁴²² Там само.

⁴²³ Landau E. Motivation and Giftedness. *Gifted Education International*. 1996. № 11 (3). P. 139.

⁴²⁴ Vidergor H. Erica Landau: a lifetime creative leader. *Gifted Education International*. 2014. № 30 (2). P. 136-147.

Список використаних джерел

- Абашник В. А. И.С. Продан (1854–1919/20) как критик И. Канта. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2011. № 984. Вип. 44. С. 17–22.
- Абашник В. А. Философия «здорового смысла» И.С. Продана и современность. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2012. № 992. Вип. 45. С. 116–121.
- Абашник В. Христоф Зігварт (1830–1904) і його логіка в працях Ісидора Продана (1854–1919/1920). *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2020. Вип. 63. С. 80–88. DOI: [10.26565/2226-0994-2020-63-9](https://doi.org/10.26565/2226-0994-2020-63-9)
- Акимов О. Зигмунд Фрейд и его апостолы. *Мысли об Истине*. 2016. № 57. С. 104.
- Бердникова А.Ю. «Забытая» монадология И.С. Продана. *Конференция «Ломоносов 2016»*. URL: https://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2016/data/8584/uid88992_report.pdf
- Бочарова О.А. Система виявлення, навчання та підтримки обдарованої молоді в окремих країнах (Історичний аналіз) / *Гуманізація навчально-виховного процесу: наук.-метод. зб.* / О.А. Бочарова. Слов'янськ, 2009. Вип. XLVI. С. 244–250. URL: <http://dis.podelise.ru/text/index-48414.html?page=220>
- Беккет Самюель. *Wikipedia*. URL: https://ru.Wikipedia.org/wiki/Беккет,_Сэмюэл
- Бубер Мартін. *Wikipedia*. URL: https://uk.Wikipedia.org/wiki/Мартин_Бубер
- Вертманн Г-Ф. Зигмунд Фрейд и Вильгельм Штекель о понимании сновидений. *Журнал Практической Психологии и Психоанализа*. 2007. №4. URL: <https://psyjournal.ru/articles/zigmund-freyd-i-vilgelm-shtekel-o-ponimanii-snovideniy>
- Веттштайн Ріхард. *Wikipedia*. URL: https://uk.wikipedia.org/Рфхард_Веттштайн
- Вильгельм Райх. URL: <http://flibusta.site/a/19994>
- Винокуров И.В., Непомнящий Н.Н. *Энциклопедия загадочного и неведомого: Кунсткамера аномалий*. Москва: АСТ, Олимп, 1997. 241 с.

- Відомий вчений Вільгельм Райх народився на Буковині і в дитинстві жив у Южинці. URL: <https://kitsman.city/articles/59126/vidomij-vchenij-vilgelm-rajh-narodivsya-na-bukovini-i-v-ditinstvi-zhiv-u-yuzhinci>
- Вільгельм Райх: впертий Зайдиголова або геніальний вчений? *Психологія в особах*. URL: <https://uk.airport-consultant.com/vilgelm-rajh-upryamij-sumasbrod-ili-genialnij-uchenij-psihologiya-v-licah>
- Вінклер М. Dagobert David Runes. *Digitale Topographie der multikulturellen Bukowina*. URL: <https://www.bukowina-portal.de/de/ct/159-Dagobert-David-Runes>
- Воронцов С. Вільгельм Райх: знайди в собі фашиста. / Воронцов С. *Книга з повітря Czernowitz (життя чернівчан на тлі часу та міста)*. Чернівці : Книги – ХХІ, 2017. С. 83–88.
- Гросс Отто. *Wikipedia*: URL: <https://uk.Wikipedia.org/wiki/Ганс-Гросс>; https://ru.Wikipedia.org/wiki/Гросс,_Отто
- Гуревич П.С. *Судьба и учение Вильгельма Райха / Райх В. Страсть юности. Автобиография (1897–1922)*. Москва: NOTA BENE, 2002. С. 7–38.
- Гуревич П.С., Спирина Э.М. Вильгельм Райх: люди, одетые в броню. *Человек*. 2017. № 2. С. 129–134.
- 24 березня 1897 року народився Вільгельм Райх. *Християни для України*. URL: <http://c4u.org.ua/24-bereznia-1897-roku-narodyvsya-vilgelm-rajh/>
- Джонс Э. Вильгельм Штекель (1868–1940) – Жизнь и творения Зигмунда Фрейда. URL: <http://www.e-reading.club/chapter.php/1037445/28/ernest-dzhons-zhizn-i-tvoreniya-zigmunda-freyda.html>
- Джонс Э. *Жизнь и творения Зигмунда Фрейда*; пер. с англ. В. В. Старовойтова; ред. А. М. Руткевича. Москва: Гуманитарий, 1997. 448 с.
- Джонс Э. *Жизнь и творения Зигмунда Фрейда*. Москва: Наука, 1997. 448 с. URL: http://www.e-reading.club/chapter.php/1037445/28/ernest-dzhons-zhizn-i-tvoreniya-zigmunda-freyda.html#n_133
- Джонс Э. Фрейд. *Годы зрелости (1901–1919)*. URL: <https://psychoanalysis.by/2020/11/14/биография-эрнест-джонс-фрейд-годы-зре/>
- Ермичев А.А. *Скверный анекдот, или Дело двух профессоров*. URL: <http://naukarus.com/skvernyy-anekdot-ili-delo-dvuh-professorov>
- Зуттнер Берта фон. *Wikipedia*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Берта_фон_Зуттнер

- Кириченко М. Что такое телесно ориентированная терапия. URL: <https://style.rbc.ru/health/5f0df6069a7947cd429c3fc0>
- Кляйн Мелані. *Wikipedia*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Мелані_Кляйн
- Куттер П., Мюллер Т. *Психоанализ. Введение в психологию бессознательных процессов*. Москва: Когито-Центр, 2011. 284 с.
- Лейбин В. М. *Психоанализ*. 2-е изд. Санкт-Петербург: Питер, 2008. 592 с.
- Лифинцева Т.П. *РАИХ. Новая философская энциклопедия*. В четырех томах. / Ин-т философии РАН. Научно-ред. совет: В.С. Степин, А.А. Гусейнов, Г.Ю. Семигин. Москва: Мысль, 2010, Т. III, Н – С, С. 410.
- Макс Кахане (Max Kahane). *Проект «Весь Фрейд»* URL: <https://freudproject.ru/?p=11418>
- Марцинковская Т.Д. *История психологии: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений*. Москва: Академия, 2001. 544 с.
- Мюллер (Muller) Георг Элиас. Кондаков И.М. *Психология. Иллюстрированный словарь*. СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007, С. 358–359.
- Мюллер Георг Элиас. URL: <https://megabook.ru/article/Мюллер%20Георг%20Элиас>
- Мюллер Георг Еліас. *Wikipedia*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Георг_Еліс_Мюллер
- На історичні гостини до мешканців вулиці Української. *Муніципальна бібліотека імені А. Добрянського*. Частина I. Вівторок, 19 серпня 2014. URL: <http://www.dobrabilioteka.cv.ua/ua/news?id=452305>
- Овчаренко В.И. *Райх (Reich) Вильгельм. История психологии в лицах. Персоналии* / Под. ред. А.А. Карпенко / Под общ. ред. А.В. Петровского. Москва: ПЕР СЭ, 2005. С. 381–383.
- Овчаренко В.И. ТАУСК (Tausk) Виктор. URL: <https://sites.google.com/site/psychoanalysisbiography/Home/t/tausk>
- Орлова Н.Х. «Мы спорили долго – до слёз напряженья...» (Научная полемика российских логиков на страницах открытой печати в начале XX века). *Учен. зап. Казан. ун-та. Сер. Гуманит. науки*. 2016. Т. 158, кн. 4. С. 1179–1180.
- Петрюк П.Т., Петрюк А.П. Вильгельм Райх: биографические, научные и психиатрические аспекты (к 115-летию со дня рождения). *Психічне здоров'я*. 2012. Вип. 4. С. 98–108.
- Попова В.С., Пушкарский А.Г. Два критика логики профессора

- А.И. Введенского. *Радио*. 2011. № 6. С. 85–106.
- Почему мы забываем? 2019. URL: <https://naukatv.ru/articles/644>
- Продан И. С. *Ответ на рецензию В. Каринского о книге И. С. Продана «Познание и его объект, оправдание здравого смысла»*. Харьков: Типография «Мирный труд», 1914. 26 с.
- Продан И. С. *Познание и его объект (Оправдание здравого смысла)*. Харьков: Типография «Мирный труд», 1913. Часть 1. XXVI. 474 с.
- Продан И.С. *Правда о Канте (Тайна его успеха)*. Харьков: «Епархиальная типография», 1914.
- Психика: структура и функционирование* / З. Фрейд; пер. с нем. А.М. Боровиков. Москва : Академический проект, 2007. 230 с.
- Психоанализ: учебник для бакалавриата и магистратуры* / М. М. Решетников [и др.] ; под редакцией М. М. Решетникова. Москва: Издательство Юрайт, 2017. 317 с.
- Психофизическая теория цветоощущения Георга Мюллера. *Wikia.org*. URL: https://science.wikia.org/ru/wiki/Психофизическая_теория_цветоощущения_Георга_Мюллера
- Райх (Reich) Вильгельм. / Кондаков И.М. *Психология. Иллюстрированный словарь*. Санкт-Петербург: Речь, 2007. С. 488.
- Райх (Reich) Вильгельм. Современная западная философия. *Энциклопедический словарь* / Под. ред. О. Хеффе, В.С. Малахова, В.П. Филатова, при участии Т.А. Дмитриева. Москва : Культурная Революция, 2009. С. 319–320.
- Райх (Reich) Вильгельм. *Философский энциклопедический словарь*. Москва : Советская энциклопедия, 1983. URL: http://www.hrono.ru/biograf/bio_r/rayhw.php
- Райх В. *Анализ личности*. Москва: КСП-т; Санкт-Петербург: Ювента, 1999. 333 с.
- Райх В. *Анализ характера*. Москва: Апрель Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. 528 с.
- Райх В. *Открытие оргона. Функция оргазма*. Москва: Серебрянные нити; Профит Стайл, 2016. 332 с.
- Райх В. *Посмотри на себя, маленький человек!* Санкт-Петербург: Мир Гештальта, 1997. 112 с.
- Райх В. *Психология масс и фашизм*. Москва: АСТ, 2004. 539 с.
- Райх В. *Характероанализ. Техника и основные положения для обучающихся и практикующих аналитиков*. Москва: Когито-Центр, 2015. 368 с.
- Рейхсрат. *Wikipedia*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Рейхсрат>

- Рихло П. Кому належать Чернівці – чергове. URL: <https://tina.livejournal.com/151546.html>
- Рихло П. Фрідріх Шиллер у духовному просторі Буковини. *Всесвіт: незалежний літературно-мистецький та громадсько-політичний вісник*. 2009. №11–12. С. 162–167.
- Робсон Д. Один простий прийом для покращення пам'яті. *BBC News Україна*. 2018. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/vert-fut-43062790>
- Россохин А. В. Вильгельм Райх: по ту сторону осуждения и поклонения. *Журнал клинического и прикладного психоанализа*. 2021. 1(4). С. 6–44. URL: <https://psychoanalysis-journal.hse.ru/article/view/12014>
- Руденко Г. Еврейская Украина: 10 фактов о евреях Черновцов. *LiveJournal*. 2016. URL: <https://falyosa.livejournal.com/4011652.html>
- Сабина Шпильрейн – ученица Фрейда и любовница Юнга. *Jewishnews. Проект Объединённой еврейской общины Украины*, 2017. URL: <https://jewishnews.com.ua/technology/evrejskij-genij-issledovatelnicza-edipova-kompleksa-sabina-shpilrejn>
- Стеф'юк І. Чернівчанин, який сердив Зигмунда Фрейда своїми оповідками. *Buknews на вікенд*. (за матеріалами краєзнавчих публікацій). URL: <http://buknews.com.ua/page/chernivchanyn-iakyi-serdyv-zygmunda-freida-svoimy-opovidkamy-buknews-na-vikend.html>
- Тиррінг Ханс. *Wikipedia*. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Тирринг,_Ханс
- Ференці Шандор. *Wikipedia*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Шандор-Ференці>
- Фландерс С. *Современная теория сновидений: монография*. Москва : ООО «Фирма «Издательство АСТ», Рефл-Бук. 1998. 336 с. URL: <https://psyinst.moscow/biblioteka/?part=article&id=1202>
- Фото Георга Мюллера. URL: https://kulturerbe.niedersachsen.de/piresolver?id=isil_DE-7_mueller_m1_3
- Фото. Райх, Вильгельм. *Wikipedia*. URL: https://ru.Wikipedia.org/wiki/Райх,_Вильгельм
- Фото. Оргонний акумулятор В. Райха. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/vert-cul-57205235>
- Фрейд З. Мы и смерть. *По ту сторону принципа наслаждения*. / Рязанцев С. Танатология – наука о смерти / ред. М. М. Решетников, А. И. Белкин. Санкт-Петербург : Восточно-Европейский Институт Психоанализа, 1994. 382 с. URL: <https://uchebilka.ru/istoriya/665/index.html>

- Фрейджер Р., Фейдимен Дж. Вильгельм Райх и психосоматика / Фреджер Р., Фейдимен Дж. *Личность: теории, упражнения, эксперименты*. Санкт-Петербург : прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. С. 254–293.
- Футуризм. *Wikipedia*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Футуризм>
- Шморгун Н. Вулиця, де жили і корчмарі, і художники. *Молодий буковинець*. 2014. URL: <http://molbuk.ua/publicacii/78497-vulyca-de-zhyly-i-korchmari-i-khudozhnyky.html>
- Штекель Вільгельм. *Wikipedia*. URL: https://uk.Wikipedia.org/wiki/ВІЛЬГЕЛЬМ_ШТЕКЕЛЬ#cite_note-3
- Штекель В. *Исходы психоаналитического лечения. Зарубежный психоанализ*. Санкт-Петербург: Питер, 2001. С. 82–107.
- Шульц Д.П., Шульц С.Э. *История современной психологии*. Москва : Высшая школа, 2002. 532 с.
- Abraham Karl. *Brinattica*. URL: <https://www.britannica.com/biography/Karl-Abraham>
- Borch-Jacobsen, M., & Shamdasani S. *The Freud Files: An Inquiry into the History of Psychoanalysis*. Cambridge, UK; New York: Cambridge University Press, 2012. P. 337. DOI: <https://doi.org/10.1017/cbo9780511979842>
- Bos J. A silent antipode: The making and breaking of psychoanalyst Wilhelm Stekel. In: *The Self-Marginalization of Wilhelm Stekel*. New York, NY: Springer, 2007. 202 p. URL: https://doi.org/10.1007/978-0-387-32700-6_2
- Brome V. *Freud and his Early Circle*. London: Heinemann, 1967. P. 66.
- Brome Vincent. *Wikipedia*. URL: https://ru.qaz.wiki/wiki/Vincent_Brome
- Brunner J. Psychiatry, Psychoanalysis, and Politics During the First World War. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*. 1991. № 27. P. 352–365. URL: https://www.researchgate.net/publication/227870741_Psychiatry_psychoanalysis_and_politics_during_the_First_World_War
- Clark-Lowes F. Freud, Stekel and The Interpretation of Dreams: The affinities with existential analysis. *Psychoanalysis and History*. 2001. 3(1), P. 69–78. URL: <https://www.eupublishing.com/doi/10.3366/pah.2001.3.1.69>
- Clark-Lowes F. Freud's Apostle: Wilhelm Stekel and the Early History of Psychoanalysis. *Authors OnLine. Gamlingay*. 2010. 431 p. URL: <https://www.encyclopedia.com/psychology/dictionaries-thesauruses-pictures-and-press-releases/stekel-wilhelm-1868-1940>

- Clark-Lowes F. Wilhelm Stekel and the Early History of Psychoanalysis. Phil. Diss. University of Sussex. Unpublished; Clark-Lowes F. *Freud, Stekel, and the Interpretation of Dreams: The Affinities with Existential Analysis. Psychoanalysis and History*. 1999. 3(1). P. 68–78. DOI: [10.3366/pah.2001.3.1.69](https://doi.org/10.3366/pah.2001.3.1.69)
- Corbea-Hoisie A. Der europäische Bildungsweg der Czernowitzerin Susanna Rubinstein. In: Markus Winkler (Hg.): Partizipation und Exklusion. Zur Habsburger Prägung von Sprache und Bildung in der Bukowina 1848–1918–1940 (=Veröffentlichungen des Instituts für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas an der LMU München, 132). Regensburg 2015, S.189-206.
- Dagobert D. Runes. *Wikipedia*. URL: https://en.Wikipedia.org/wiki/Dagobert_D._Runes
- Dagobert David Runes (1902–1982). URL: https://data.bnf.fr/fr/12371719/dagobert_david_runes/
- Dagobert David Runes. URL: <http://www.academystamp.com/product1250.html>
- David H. About Dr. Erika Landau, the great woman who has just passed away. *Gifted Education Press*. 2014. URL: https://www.academia.edu/12151551/About_Dr._Erika_Landau_the_great_woman_who_has_just_passed_away
- Decker H. S. Psychoanalysis in Central Europe. *History of Psychiatry and Medical Psychology*. Ed. by Edwin R. WallaceIV, John Gach. Springer, Boston, MA, 2008. P. 587–628. URL: https://doi.org/10.1007/978-0-387-34708-0_20
- Dr. Dagobert Runes, Founder Of the Philosophical Library. *The New York Times*. 1982. September 27. Section D, P. 9.
- Duer R. Wilhelm Stekel, 1868-1940: A Brief Biography. *The Victorian Web: literature, history & culture in the Age of Victoria*. 2021. URL: <https://victorianweb.org/science/psych/stekel.html>
- Eleonore Zugun (1913–1998) focus of aggressive poltergeist activity 1925-27. *Website ZUGUN*. URL: <https://europaranormal.com/poltergeists/website-zugun/>
- Erika Landau Institute for the Promotion of Creativity and Excellence (Hebrew). 2013. 21 August. URL: <http://ypipce.org.il/?p=462>
- Family archive of Wassilko von Serecki. URL: [http://wikivisually.com/lang-uk/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Grafen_Wassilko_von_Serecki.jpg](http://wikivisually.com/lang-uk/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:%D0%BA%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Grafen_Wassilko_von_Serecki.jpg)
- Freud S. Letter from Sigmund Freud to Karl Abraham, November 3, 1912.

- The Complete Correspondence of Sigmund Freud and Karl Abraham 1907–1925*. P. 165–166. URL: <https://www.pep-web.org/document.php?id=zbk.052.0165a>
- Freud S. On the history of the psycho-analytic movement. *S.E.* 1914. № 25. C. 19–47. URL: <https://psychclassics.yorku.ca/Freud/History/>
- Freud S. *Preface to the Third Edition The Interpretation of Dreams*. London : George Allen & Co., 1913. P. 49.
- Gardiner M. *The Wolf-Man and Sigmund Freud*. London: Routledge, 1971. 384 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780429483783>
- Gay P. *Freud: A Life for our Time*. London: J. M. Dent & Sons Ltd., 1988. 810 p.
- Golan Y. Erika Landau (1931-2013). *European Talent Centre – Budapest*. 2013. URL: <https://talentcenterbudapest.eu/news-events/erika-landau-1931-2013>
- Gräfin Zoë Wassilko-Serecki (1897–1978). In *Repertorien 1925–1968*. Bestand 10 / 15. Ed. by Uwe Schellinger. Freiburg: IGPP-Archiv, 1999. S. 8. URL: <https://www.igpp.de/archiv/pdf/10.pdf>
- Gutheil Emil. *Wikipedia*. URL: https://en.Wikipedia.org/wiki/Emil_Gutheil
- History of the IPA. The Origin and Development of the IPA. *International Psychoanalytical Association*. URL: https://www.ipa.world/IPA/en/IPA1/ipa_history/history_of_the_ipa.aspx
- History of the Literary Cultures of East-Central Europe. Junctures and disjunctures in the 19th and 20th centuries. Ed. by Marcel Cornis-Pope, John Neubauer *Comparative History of Literatures in European Languages*, XIX. 2004. XX, P. 66. URL: <https://benjamins.com/catalog/chlel.xix>
- Hoepfl M. Professional Development of Teachers to Support Creativity and Design in the Technology and Engineering Education Classroom. In S. Warner & P. Gemmill (Eds.), *Creativity and Design in Technology and Engineering Education*. Reston, VA: Council on Technology Teacher Education, 2011. P. 290–320. URL: http://ctete.org/wp-content/uploads/2016/03/Chapter11Hoepfl_Professional_Development_of_Teachers_to_Support_Creativity_and_Design_in_the_Technology_and_Engineering_Education_Classroom.pdf
- Jones Ernest. *Wikipedia*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Ernst_Jones
- Jones E. *The Life and Work of Sigmund Freud* (3 Vols). Vol. II. New York: Basic Books, 1953–1957. P. 134–137.
- Konecny A. Spukphanomene in Talpa (Bukowina) [Poltergeist Phenomena in Talpa (Bukowina)]. *Psychische Studien*. 1925. Vol. 52. P. 327–330.

- KRACHKULTUR. URL: <http://www.krachkultur.de/krachkultur-literaturmagazin.html#wrapper>
- Landau E. Educating toward the future: Asking questions. In A. Tan (Ed.), *Creativity: A handbook for teachers*. Singapore: World Scientific 2007. P. 187–193.
- Landau E. Motivation and Giftedness. *Gifted Education International*. 1996. № 11 (3). P. 139.
- Learning Together: Programs for the gifted, talented and very able. *Jewish Virtual Library*. URL: <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Education/three.html>
- Lensing L. A. «Geistige Väter» und «Das Kindweib». Sigmund Freud, Karl Kraus und Irma Karczewska in der biographie von Fritz Wittels. *International Forum of Psychoanalysis*. 1989. 30. P. 430–431.
- Lester D. *Suicide and the Holocaust*. Nova Science Publishers. 2006. P. 63.
- Leupold-Löwenthal H. Winterstein, Alfred Freiherr Von (1885–1958). *Encyclopedia.com*. URL: <https://www.encyclopedia.com/psychology/dictionaries-thesauruses-pictures-and-press-releases/winterstein-alfred-freiherr-von-1885-1958>
- Mauthner Fritz. *Wikipedia*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Fritz_Mauthner
- Mulacz P. Eleonore Zugun: the re-evaluation of a historic RSPK case. *The Journal of Parapsychology*. 1999. Vol. 63. P. 15–45. URL: https://archive.org/stream/NotesonSpiritualismandPsychicalResearch/EleonoreZugun_theRe-evaluationOfAHistoricRspkCase-JpVolume63_pg19to49_djvu.txt
- Mulacz W. P. Der Spuk von Talpa. *ESOTERA*. 1979. Febr. S. 127–137.
- Mulazh P. Historical Profiles in Poltergeist Research. *From Shaman to Scientist: Essays on Humanity's Search for Spirits*. Ed. by James Houran. Lanham : Scarecrow Press, 2004. P. 127–189.
- Müller Georg Elias. URL: <https://www.britannica.com/biography/Georg-Elias-Muller>
- Neill Alexander Sutherland. *Wikipedia*. URL: https://ru.vvikipedia.com/wiki/A._S._Neill
- Nitzschke Bernd. *Wikipedia*. URL: https://de.Wikipedia.org/wiki/Bernd_Nitzschke
- Nitzschke B. Who was Wilhelm Stekel? *Therapy route*. 2008. 18 August. URL: <https://www.therapyroute.com/article/who-was-wilhelm-stekel-by-b-nitzschke>

- Österreichisches Staatsarchiv, *Archiv der Republik: Alter Hilfsfonds Zl. 14.700*. Siehe auch David Lester : *Suicide and the Holocaust*. 2005. S. 61–63.
- Pataky S. *Lexikon deutscher Frauen der Feder*. Bd. 2. Berlin, 1898., S. 209–210. URL: <http://www.zeno.org/Pataky-1898/A/Rubinstein,+Dr.+phil.+Susanna>
- Paul Roazen. *Wikipedia*. URL: https://en.wikipedoa.oeg/wiki/Paul_Roazen
- Ramos Carmen María. Soy creativo; luego, existoso. *La nacion*. 2007. URL: <https://www.lanacion.com.ar/lifestyle/soy-creativo-luego-existoso-nid885212/>
- Resch A. Zoe Biografische notizen zur paranormologie. *Innsbruck: RESCH VERLAG*. 2019. S. 285–286. URL: <https://www.imagomundi.biz/wp-content/uploads/2019/12/BiografischeNotizenParanormologie.pdf>
- Roazen P. *Freud and his Followers*. New York: Meridan Books, 1975. P. 211.
- Roudinesco Élisabeth. *Wikipedia*. URL: https://fr.Wikipedia.org/wiki/%C3%89lisabeth_Roudinesco
- Roudinesco E., Plon M. *Dictionnaire de la psychanalyse*. Paris: Fayard, 1997. P. 1010.
- Rubinstein Susanna. *Nordisk familjebok*. 1916. P. 1081. URL: <http://runeberg.org/nfcc/0593.html>
- Rubinstein S. *Psychologisch-ästhetische Essays*. Heidelberg, 1878. 200 s. URL: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.b4029563&view=1up&seq=1>
- Runes Dagobert D. Quotes. URL: https://www.goodreads.com/author/quotes/343797.Dagobert_D_Runes
- Schiebeler W. Die Spukerscheinungen der Eleonore Zugun. *Wegbegleiter*. 2002. №1. S. 5–20. URL: <http://www.wegbegleiter.ch/wegbeg/elezugun.htm>
- Schiebeler W. *Zeugnis für die jenseitige Welt*. Neuwied: Verlag «Die Silberschnur», 1989.
- Schroeder C. Die Fritz Grunewald'sche «Untersuchung des Spuks von Talpa». *Zeitschrift für psychische Forschung*. 2020. Vol. 3. P. 3–13, 36–47, 71–82, 103–117.
- Seminars in Psychosexual Disorders*. Ed. by H. Freeman, I. Pullen, G. Stein and G. Wilkinson. London: Gaskell, 1998. 216 p.
- Singer I., Neisser R. Rubinstein, Susanna. *Jewish Encyclopedia*. Vol. 10. P. 509 URL: <http://d2b4hhdj1xs9hu.cloudfront.net/A1FF5F9W.jpg>
- Stekel W. *Die Sprache des Traumes. Eine Darstellung der Symbolik und Deutung des Traumes in ihren Beziehungen zur kranken und gesunden Seele für Ärzte und*

- Psychologen*. Munchen: Verlag von J.P.Bergmann, 1927. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-642-92286-2>
- Stekel W. *Sexual Aberrations: The Phenomenon of Fetishism in Relation to Sex*, transl. by S. Parker. London: Liveright Publishing, 1930. P. 3. URL: <https://wellcomecollection.org/works/ebdasch4>
- Stekel W. *The Autobiography of Wilhelm Stekel – The Life Story of a Pioneer Psychoanalyst*. / Ed. by Emil A. Gutheil, M.D. Read Books Ltd., 2020. 324 p. URL: <https://ru.scribd.com/read/478305302/The-Autobiography-of-Wilhelm-Stekel-The-Life-Story-of-a-Pioneer-Psychoanalyst#>
- Stekel W. *The Doubt. Compulsion and Doubt*. London: Peter Nevill Limited, 1950. P. 92.
- The Talmud of Jerusalem – by Dagobert D. Runes. URL: <https://www.target.com/p/the-talmud-of-jerusalem-by-dagobert-d-runes-paperback/-/A-81280954>
- Tausk Victor. *Wikipedia*. URL: https://360wiki.ru/wiki/Victor_Tausk
- Vidergor H. A Case Study of a Creative Personality International. *Journal for Talent Development and Creativity*. 2013. P. 125–135.
- Vidergor H. Erica Landau: a lifetime creative leader. *Gifted Education International*. 2014. № 30 (2). P. 136–147.
- Vorobiova T. Questions as a Teaching Strategy to Develop Learning Capacity and Creativity. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки*. 2013. Вип. 7. С. 36–43. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/6776/1/8.pdf>
- Wassilko-Serecki Z. Beobachtungen an Eleonore Zugun. *Zeitschr. f. Parapsychologie*. 1927. № 2. S. 65–80.
- Wassilko-Serecki Z. *Der Spuk von Talpa*. München-Planegg: Otto Wilhelm Barth Verlag, 1926.
- Wassilko-Serecki Z. Meine Erlebnisse mit Eleonore Zugun. *Zeitschrift für Parapsychologie*. 1926. №1. S. 76–82.
- Wassilko-Serecki Z. Phänomene und Probleme des Spuks. Vortrag gehalten auf der Internationalen Konferenz für Parapsychologie in Konstanz am 8. Juni 1966, unveröffentlicht, nur im Manuskript vorhanden.
- Wassilko von Serecki Zoe. *Wikipedia*. URL: https://de.Wikipedia.org/wiki/Zoe_Wassilko_von_Serecki
- Wassilko-Serecki Zoe Gräfin. *Eltern, wie sie sein sollen: Das Erziehungsbuch von heute und morgen auf psychoanalyt.* Grundlage. Leipzig [usw.]; Beyer, 1931.

Wassilko-Serecki Zoë. *Der Spuk von Talpa*. Leipzig-Zürich-Wien, 1926. 62 s.

Wertham F. He Worked With Freud. *New York Times*. 1950. June 11.

Wilhelm Stekel. Austrian physician and psychologist. URL: <https://peoplepill.com/people/wilhelm-stekel>

Wittels Fritz. *Encyclopedia*. URL: <https://www.encyclopedia.com/psychology/dictionaries-thesauruses-pictures-and-press-releases/wittels-fritz-siegfried-1880-1950>

Wittels Fritz. *Wikipedia*: URL: https://en.Wikipedia.org/wiki/Fritz_Wittels

Wittels F. *Freud and the Child Woman: The Memoirs of Fritz Wittels*. Ed. by Timms E. New Haven and London: Yale University Press, 1995. 202 p.

Wittels F. *Sigmund Freud: His Personality, His Teaching, & His School*. London, 2016. 296 p.

Wittels F. *Sigmund Freud. Der Mann, die Lehre, die Schule*. Leipzig: E. P. Tal & Co. Verlag, 1924. 248 p.

אריקה לנדאו , אם הילדים המחוננים והיצירתיות בחינוך , הייתה ילדה בשואה URL: <http://www.children-holocaust2.co.il/אריקה-לנדאו-אם-הילדים-המחוננים-והיציר>

אריקה לנדאו. *Wikipedia*. URL: https://he.Wikipedia.org/wiki/לנדאו_אריקה

דיאנה בחור ניר. אבי אמר לי כשראה חייל נאצי מכה אותי: "כשמכים את «הבת שלך, זה כאילו נועצים לך סכינים בכל הגוף» URL: <https://www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3555191,00.html>

סיפור חייה של ד"ר אריקה לנדאו ז"ל URL: https://ypipce.org.il/?page_id=27

על החוגים. מכון אריקה לנדאו URL: https://ypipce.org.il/?page_id=17

Навчальне видання

Тетяна Анатоліївна КОЛТУНОВИЧ
Галина Василівна ЧУЙКО

Невідоме про відомих

Навчальний посібник

:

Відповідальна за випуск *Андрєєва Я.Ф.*

Літературний редактор *Лукул О.В.*

Технічний редактор *Чорєва Г.К.*

Підписано до друку 29.03.2022. Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Друк різнографічний. Умов.-друк. арк. 8,7.

Обл.-вид. арк. 9,4. Зам. Н-036.

Видавництво та друкарня Чернівецького національного університету.

58012, Чернівці, вул. Коцюбинського, 2.

e-mail: ruta@chnu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 891 від 08.04.2002.